

מדריך למורה

תנ"ך לתיכון

קובי בן בסט

על פי תכנית הלימודים החדשה והמעודכנת, יוני 2012
לבגרות 2 יח"ל

ייעוץ מדעי: פרופ' אליעזר גרינשטיין

ייעוץ פדגוגי: ד"ר אהרון דיטשר

ייעוץ פיתוח חשיבה: ד"ר אמנון גלסנר

כנרת בית הוצאה לאור

עריכה מדעית: פרופ' אליעזר (אד) גרינשטיין
עריכה פדגוגית: ד"ר אהרון (האווי) דיטשר
ייעוץ פיתוח חשיבה: ד"ר אמנון גלסנר
עריכה מגדרית: ד"ר צפריה שחם
עריכה לשונית: יהודית נווה

© כל הזכויות שמורות לאקו"ם ולמחברים

הספר נלווה לספר "תנ"ך לתיכון" וכתוב בהתאם לתכנית הלימודים בתנ"ך תשע"ג לכיתות י-י"ב ומכסה את כל חומר הלימודים בתנ"ך ל-2 יח"ל.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני אחר כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

הכנה לדפוס: חלפי פתרונות דפוס מתקדמים בע"מ

סידור, עימוד והפקה במפעלי כנרת, זמורה-ביתן, דביר – מוציאים לאור בע"מ
רח' ההגנה 10, אור יהודה, 6044210

נדפס בישראל

© תשע"ד 2014 כנרת, זמורה-ביתן, דביר – מוציאים לאור בע"מ

תוכן העניינים

5	מבוא
9	מלכים ונביאים
52	תגובות לחורבן ושיבת ציון-פרקי חובה
57	תגובות לחורבן ושיבת ציון-פרקי הרחבה
61	נביאי אמת ונביאי שקר – פרקי חובה
67	נביאי אמת ונביאי שקר – פרקי הרחבה
72	חוק – פרקי חובה
79	חוק – פרקי הרחבה
87	חוכמה – פרקי חובה
94	חוכמה – פרקי הרחבה
101	בריאה וראשית האנושות
126	סיפורי האבות

מבוא

המדריך למורה ינחה את המורה בתהליך הוראת יחידת הלימוד. בכל יחידת לימוד מופיעים המרכיבים הבאים: מטרת-על של הוראת היחידה, חשיבות מקום היחידה ברצף הספר והרעיונות המרכזיים ביחידת הלימוד. בכל יחידה מופיעות התשובות לשאלות המופיעות בספר לתלמיד ודרגת החשיבה הנדרשת בכל אחת מן השאלות. מקומו של ספר הלימוד בתנ"ך הוא לצידו של ספר התנ"ך. שיעור מעמיק וחשוב ייפתח בקריאת יחידת הלימוד. המורה יכול לבקש מן התלמידים לענות על השאלות בגוף היחידה במהלך השיעור או כשיעורי הכנה לקראת לימוד יחידת הלימוד. כל יחידת לימוד מסתיימת בסיכום עיקרי הדברים שנלמדו ביחידה ושאלות סיכום לחזרה ותרגול. בכל יחידת לימוד במדריך ימצא המורה ביבליוגרפיה נבחרת. ספר הלימוד הוא רב-תחומי וכולל: קטעים מספרות המזרח הקדום, פרשנות חז"ל, פרשנות מימי הביניים ופרשנות מודרנית ופמיניסטית. בספר משולבות יצירות ספרותיות שנכתבו בהשראת הסיפורים וכן יצירות אמנות.

תוכנית הלימודים מורכבת ממספר נושאים. עמוס פעל בממלכת הצפון ובנבואותיו רמז על חורבנה של הממלכה, לכן בחרנו ללמד את פרקי הנביא עמוס לאחר מלכים ב, יז (חורבן ממלכת ישראל). ישעיה בן אמוץ פעל בממלכת יהודה בימי חזקיהו, לכן אנו ממליצים ללמד את הפרק בישעיה א לאחר תיאור מסע שנחריב במלכים ב, יח, יט, 35-37. הנביא ירמיהו ניבא את חורבן יהודה וירושלים, לכן אנו ממליצים ללמד את פרק כה, 1-14 בספר ירמיה לאחר תיאור חורבן המקדש במלכים ב, כה. פרק לג, 1-20 בספר דברי הימים ב, המתאר את עונשו של המלך מנשה, מופיע בזיקה לתיאור חטאי מנשה במלכים א, כא. חוקי ייחוד הפולחן בדברים יב, 1-12, טז, 21-22 מופיעים בזיקה לתיקוני הפולחן של יאשיהו במלכים ב, כב-כג.

היסטוריוגרפיה

מחבר ספר מלכים תיאר את התקופה בין עליית שלמה למלוכה עד חורבן המקדש ויהודה. אחד הרעיונות החשובים בספר הוא הקשר בין התנהגות משפחת המלוכה לגורל העם. ההתנהגות של משפחת המלוכה קובעת את גורל העם, ומכיוון ששלמה חטא, החליט האל להעניש את שושלת בית דוד וגרם לפילוג הממלכה, וממלכת יהודה נחרבה בגלל חטאי מנשה. עקרון הגמול בספר מלכים הוא עיקרון גמול לדורות, לכן הפילוג התרחש בימי רחבעם בן שלמה וחורבן יהודה לא התרחש בימי מנשה, אלא בתקופת צדקיהו. מחבר ספר דברי הימים, המתאר אף הוא את תקופת המלוכה, נוקט בעיקרון גמול אישי, לכן מנשה נענש על חטאיו. סיפורי הנביאים בספר מלכים מתארים את מורכבות תפקידי הנביאים וכוללים חומר רב על ממלכות יהודה וישראל וכן על יחסיהן עם הממלכות השכנות. בסיפורי הנביאים בולטת בעיקר דמותו המיוחדת של אליהו (ואלישע תלמידו) ומלחמתו בעבודת הבעל בתקופת אחאב ואיזבל.

נבואה

הנביאים תיארו את האירועים ההיסטוריים כעונשים על חטאי העם. בתקופת עמוס קמה תנועת נביאים שדרשה מן העם התנהגות מוסרית בתחום החברתי, בנוסף על הפולחן. דברי הנביאים גרמו לרדיפתם – אמציה, הכהן בבית אל, ביקש לגרש את עמוס מישראל, וירמיהו עמד למשפט בעקבות נבואתו על חורבן המקדש.

תגובות לחורבן ושיבת ציון

חורבן המקדש בשנת 586 לפנה"ס היה אירוע משמעותי בהיסטוריה של עם ישראל בעולם העתיק. האווירה הקשה בעקבות החורבן מוצאת ביטוייה בתחינה באיכה ה ובמזמור קלז בתהילים. החורבן נטע בקרב העם ייאוש גדול ודרכי ההתמודדות עם השבר הגדול היו רבות: הנביא יחזקאל ערך מעשים סמליים וקבע עיקרון גמול חדש, כדי לעודד את העם. ישעיהו השני המשיך במלאכת עידוד העם וקבע כי העם כבר נענש על חטאיו. בשנת 538 לפנה"ס התיר כורש לגולי יהודה לחזור אל ארצם, כדי לבנות את המקדש השני. הצהרת כורש עוררה תקווה גדולה, אך שבי ציון נאלצו להתמודד עם תושבי הארץ ומלאכת בניית המקדש התעכבה. הנביא חגי עודד את העם לסיים את מלאכת בניית המקדש ולאחר מאמצים רבים הסתיימה המלאכה.

נביאי אמת ושקר

נושא זה הן בדרכים השונות לאבחנה בין נביא אמת לנביא שקר. חוק הנביא בספר דברים יח, 9-22 אוסר על דרכי הכישוף לא בגלל שהן אינן פועלות (אין צורך להטיל איסור על שיטות חסרות תועלת) אלא בגלל שהן אכן עובדות – כמו הדרישה ברוח המת או הטלת הגורלות בספר יונה א. האיסורים מוטלים מפני שדרכי הכישוף עוקפות את הקשר הבלתי אמצעי בין האל לבין העם, קשר המוצא ביטוי בכרית: האל מדבר ישירות עם העם – דרך הנביאים והחוקים הניתנים – ובהתאם לכך, על העם לפנות ישירות לאל – דרך הכוהן או הנביא. נביאי האמת נאלצו להתמודד מול הממסד והעם ואף סיכנו את חייהם – ירמיהו ומיכיהו בן ימלה נכלאו, ואמציה, כהן בית אל, ביקש להסית את המלך נגד עמוס.

חוק

מקור החוק בתורה הוא האל. חוקי התורה הם חלק מן הברית בין האל לעם. הגישה המחקרית מבחינה בין שלושה קבצי חוקים עיקריים: ספר הברית הוא ספר החוקים הקדום בתורה; חוקי ספר כוהנים ובתוכם החטיבה המיוחדת המכונה "ספר הקדושה" (ספר הקדושה מיוחד בדרישה מן העם להתקדש), הכוללים בעיקר חוקים הקשורים בעבודת הכוהנים. קובץ החוקים האחרון הוא קובץ חוקי ספר דברים, שהתגלה במהלך בדיקת הבית של יאשיהו והיווה את הבסיס לשינויים הפולחניים בימי יאשיהו. המציאות החברתית המשתקפת במקרא מתארת את המצב הכלכלי של בני המעמדות החלשים בחברה: האלמנה מבקשת מן הנביא אלישע עזרה לאחר ששני בניה נמכרו לעבדות על ידי הנושה; מכתב התלונה שנמצא במצב חשביהו מתאר כיצד נלקח בגדו של אחד הקוצרים בגלל חוב כספי והנה חוקי התורה מבקשים לחזק את מעמד החלשים בחברה; מצוות הדאגה לגר מופיעה פעמים רבות, יותר מכל מקום אחר בתורה; חוקי העבד בספר ויקרא ודברים מצווים על האדון לדאוג לעבד; ובחוקי הלוואה ומשכון נאסר על הנושה להטיל ריבית ועליו להחזיר את הבגד שנלקח כעירבון בסוף היום.

חוכמה

הנושא המרכזי בספרי החוכמה הוא האדם ומערכת יחסיו עם בני האדם האחרים ועם האל. ספרי החוכמה מתחלקים לשני נושאים: חוכמה דידקטית, המלמדת כללי התנהגות בחיי האדם, וחוכמה עיונית. ספר משלי שייך לחוכמה הדידקטית ושני הספרים איוב וקהלת שייכים לחוכמה העיונית. חוכמה זו קרובה לפילוסופיה ודנה בנושאים מרכזיים בחיי האדם: תורת הגמול, משמעות החיים ומעמד האדם מול האל.

בריאה וראשית האנושות

אחד עשר הפרקים הראשונים בספר בראשית מתארים את בריאת העולם ואת קורות הדורות הראשונים. חלק זה של ספר בראשית מתואר בקיצור נמרץ, מפני שהעיקר הוא הופעתו של אברם על בימת ההיסטוריה וסיפורי האבות. התקופה שקדמה לאברם היא התקופה הפרהיסטורית המתחלקת באופן ברור לשני חלקים: עשרה דורות מאדם ועד נוח ועשרה דורות מנוח עד אברם. הסיפורים מתוארים כשורה של ניסיונות מצד האל לעצב את העולם שברא בצורה רצויה – ניסיון עם זוג אחד (עוברים על הצו), ניסיון עם דור שלם (משחיתים את דרכם), וניסיון עם משפחה אחת שעמה הוא כורת ברית. המשפחה הזאת, ובייחוד העומד בראשה, אמורים לשמש דוגמה לשאר העמים (אור לגויים).

סיפורי אבות

סיפורי האבות עומדים בסימן מעשה אבות סימן לבנים. ירידתו של אברם למצרים והצלתו רומזת על שיעבוד צאצאיו במצרים. סיפורי אברהם הם שרשרת של ניסיונות המגיעים לשיא בסיפור עקידת יצחק. התעודות המשפטיות שנמצאו במסופוטמיה שופכות אור על הדרך בה פעלו האבות – שרה, לאה ורחל נתנו לבעליהן את שפחותיהן, מפני שהן לא הצליחו ללדת. אברהם חושש שמא יישאר ערירי ועבדו הבכיר יירש אותו. בסיפורי האבות שזורות אגדות קודש המתארות התקדשות מקומות חשובים: הר המוריה מזוהה בספר דברי הימים עם הר הבית בירושלים, והאל התגלה ליעקב בעיר לוז היא בית אל.

הסבר למיון השאלות לפי רמות החשיבה ובהשראת הטקסונומיה של בלום

עיקרון מנחה: כל רמה שנוספת על קודמותיה, מכילה את שאר הרמות.

שאלות ידע – מייצגות את רמת החשיבה הנמוכה ביותר הנדרשת. שאלות כמו: מי אמר למי? מה נאמר? וכדומה. הנשאל מתבקש לשלוף ידע מהזיכרון שלו או ממקורות מידע אחרים ללא עיבוד כלשהו.

שאלות הבנה – מייצגות דרישה לרמה מסוימת של חשיבה. הנשאל מתבקש להבין את המשמעות של הנאמר או הכתוב ברמה הראשונית של הבנת הנקרא: למה התכוון הכותב או האומר? מה הפירוש של המילים או המשפטים? וכדומה.

שאלות ידע והבנה הן שאלות הדורשות חשיבה מסדר נמוך.

הקטגוריות הבאות תובעות חשיבה מסדר גבוה.

שאלות יישום – מייצגות דרישה לרמה גבוהה יותר של חשיבה. שאלות אלו מבקשות מהנשאל ליישם רעיונות, להעבירם מתחום אחד לתחום אחר, ולהשתמש במושגים או ברעיונות כדי להתמודד עם סוגיות ובעיות. הנשאל נדרש, למשל, להביא דוגמאות מחייו לרעיון שבסיפור; להפיק יצירה המושתתת על הרעיונות שבסיפור; להשתמש בדוגמאות שהביא כדי לפתור בעיה אחרת או כדי להביע רעיון או מסר משלו.

שאלות אנליזה – דורשות מהנשאל לנתח רעיון מסוים על ידי פירוקו למרכיביו. למשל, כדי להשוות בין אנשים, רעיונות או מסרים עלינו לפרק את הרעיונות למרכיביהם ולחפש את המרכיבים הדומים והשונים. הדרישה להשוואה או למציאת פרטים, גורמים, חלקים או מרכיבים של רעיון דורשת אנליזה – ניתוח גורמים או מרכיבים.

שאלות סינתזה – דורשות מהנשאל לחפש ולמצוא את המשותף בין רעיונות או בין אנשים, את החיבור ביניהם, את השלם שמייצג אותם כחלק ממשהו כללי או גדול מהם עצמם. לדוגמה, שאלות המבקשות למצוא חוט מקשר, רעיון מרכזי, מושג או עיקרון מנחה, שמייצגים אירועים או אישים שונים וכדומה.

שאלות הערכה – דורשות מהנשאל להעריך רעיונות וטיעונים שונים ולהכריע ביניהם על ידי הפעלת מיומנויות של חשיבה ביקורתית. עליו לבסס ולנמק את הכרעותיו באמצעות הצגת טיעון המכיל שרשרת נימוקים, המבוססים על ראיות מוצקות והסברים בהירים ומפורשים, רלוונטיים למנומק, מספיקים מבחינת ההיבטים השונים של הסוגיה ומבחינת ההתמודדות עם טיעונים ונימוקים חלופיים, מתחרים ונגדיים.

שאלות לחשיבה יצירתית – שאלות הדורשות מהנשאל להפיק רעיונות יצירתיים, אחרים, לא מוכרים, שונים. רעיונות המייצגים צדדים חדשים ומקוריים להבנה ופרשנות של אירועים ודמויות. שאלות שעושות הזרה של המוכר והידוע (הופכות אותו לזר), ושמיצרות צדדים אחרים לאותו סיפור, נקודות וזוויות מבט חדשות, ושאלות המבקשות פתרון לא קונבנציונלי, חדש ומקורי כדי להתמודד עם סוגיות, בעיות והחלטות.

מלכים ונביאים

מלכים א, י, 1-13 המלך שלמה ומלכת שבא

מטרת-על: משפט שלמה מוצג בעקבות ההבטחה האלוהית להעניק לשלמה חוכמה ואחרי המפגש בין שלמה למלכת שבא, המהווה ראייה למקור האלוהי של החוכמה יוצאת הדופן של שלמה. מקום הפרק בספר מלכים: פרקים ט-י מתארים את עושרה של ממלכת שלמה ואת חוכמת המלך. סיפור המפגש בין שלמה למלכת שבא הוא חלק מתיאור עושרו של המלך שלמה וחוכמתו.

הרעיונות החשובים בפרק

1. פתרון החידות שחדה מלכת שבא מדגישה את החוכמה יוצאת הדופן של שלמה שמקורה באל.
2. שבא היא כנראה ממלכה באזור דרום או בצפון חצי האי ערב, שנודעה בשל עושרה. אנשי שבא עסקו במסחר בבשמים, בזהב ובדברים יקרי ערך נוספים.
3. אחת הסיבות החשובות לביקורה של מלכת שבא בממלכת שלמה היתה יצירת קשרי מסחר עם ממלכת שלמה. ממלכת שלמה שוכנת באזור חשוב במפת הסחר העולמי ובה עוברות שתיים מדרכי המסחר בעולם העתיק: דרך המלך ודרך הים.
4. הסיפור מתאר גם את קשרי המסחר של שלמה עם חירם, מלך צור, שסחר עם שלמה והביא לממלכה חרשים ועצי ארזים לבניית המקדש.
5. הביקור של מלכת שבא מתאר את המנהגים הדיפלומטיים שנהגו אז בעולם העתיק, וכללו ארוחה מפוארת שבמהלכה נהגו לחוד חידות. בעולם העתיק (וגם היום) שררו מנהגים דיפלומטיים מקובלים ביחסים בין ממלכות, שתפקידם העיקרי היה הידוק הקשרים.
6. הסיפור על ביקור מלכת שבא התחבב מאוד על משוררים ואמנים מכל תחומי החיים. האגדות הרבות ניסו להסביר את מהות החידות של מלכת שבא. סיפור שלמה המלך והדבורה מן המקורות, שהוכנס אל ספר האגדה של ביאליק, הוא מן החביבים והמפורסמים שבהם.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. שלושת הקשיים במשפט שלמה: לא היו עדים למעשה ההחלפה, הנשים טענו טענה שווה, שתי הנשים היו זונות.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. שלמה ציווה לגזור את הילד החי לשניים ולתת לכל אישה חצי. שלמה זיהה את אמו של הבן החי על פי תגובות הנשים (במקום לבחון את הנתונים, שלמה מתחשב במקרים היפותטיים – מה יקרה אם...)

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

אנשי שבא סחרו בכסף ובהב ושבא נהנתה ממעמד של ממלכה עשירה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: ידע, סינתזה)

הכתוב מפליג בדברי שבח על חוכמת שלמה. נאמר עליו שכתב שלושת אלפים משלים, וחוכמתו היתה גדולה מכל חוכמת בני קדם וחוכמת מצרים.

שאלה 4 (רמת חשיבה: סינתזה)

א. מלכת שבא ביקשה משלמה לזהות את הפרח האמיתי מבין שלושת הפרחים. המלך שלמה החכם באדם, הצליח לגלות את הפרח האמיתי בעזרתה של הדבורה.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. (1) שלמה מתואר כמלך חכם המבין את שפת בעלי החיים (הוא משוחח עם הדבורה), וכמלך רחום שחס על הדבורה, שגמלה לו טובה.

(רמת חשיבה: הערכה)

(2) הערך העולה מן האגדה: עזרה לחלשים (הדבורה הקטנה עזרה למלך שלמה).

ביבליוגרפיה

בן שם, י., מטרת ביקורה של מלכת שבא אצל שלמה המלך, "הגות במקרא" ב, 1976, עמ' 35-39.

מלכים א, יא: שקיעתה של ממלכת שלמה

מטרת-על: השיעור יציג את הסיבה הדתית לפילוג ממלכת שלמה ואת הגורמים החיצוניים והפנימיים שגרמו לערעור מצבה. ההתנהגות של משפחת המלוכה קובעת את גורל העם, ומכיוון ששלמה חטא, החליט האל להעניש את שושלת בית דוד וגרם לפילוג הממלכה. מעמדה של ממלכת שלמה התערער בעקבות המרידות של רזון בן אלידע והדד האדומי, ובעיקר בעקבות המרד הפנימי של ירבעם, שפרץ על רקע המתחיות בין אפרים ליהודה ועקב המסים הכבדים. מקום הפרק בספר: פרק יא מתאר את שלהי הממלכה המאוחדת. ערב פילוג הממלכה מתוארת ממלכת שלמה כחלשה כלפי חוץ ופנים, לעומת תיאורה בפרקים א-י, שם ממלכת שלמה מתוארת כחזקה ושקטה, "איש תחת גפנו ותחת תאנתו".

הרעיונות החשובים בפרק

1. נישואי שלמה לנשים נוכריות היו נישואים דיפלומטיים והקמת הבמות לאלוהיהן היו חלק מכללי הנימוס הדיפלומטי בעולם העתיק, אך מחבר ספר מלכים מתאר את נישואי שלמה לנשים נוכריות והקמת הבמות כחטא דתי, שגרם לפילוג הממלכה.
2. תיאור חטאי שלמה הוא מגמתי. המחבר מסביר את הסיבה לנישואים עם נשים נוכריות בפועל "אהב", ומזכיר את הנשים הנוכריות בצורת ריבוי "מואביות, עמניות, אדמיות..." בפסוק 1. בפסוק 2 מזכיר הכתוב את חוקי התורה האוסרים על נישואים עם נשים נוכריות ונוקט מספרים טיפולוגיים, כדי לציין את מספרן של נשות שלמה (שבע מאות נשים ושלוש מאות פילגשים) בפסוק 3.
3. מחבר ספר מלכים האמין בעיקרון של גמול לדורות. עונש הפילוג נדחה לתקופת בנו של שלמה בזכות צדיקותו של דוד והבחירה בירושלים.
4. מרד ירבעם בן נבט פרץ על רקע המסים הכבדים ובעיקר עבודות הכפייה שהוטלו על העם בתקופת שלמה. הכתוב מציין שני מפעלי בנייה: המילוא ופרץ עיר דוד, שבנייתם הוטלה על בית יוסף.

5. ירבעם זכה בתמיכת חוגים דתיים המזוהים עם שבט אפרים. אחיה השילוני תמך בירבעם בעקבות ירידת מעמד המקדש בשילה ועליית מעמדו של בית המקדש בירושלים.
6. אחיה השילוני קורע בגד לשנים עשר קרעים ונותן עשרה קרעים לירבעם. המעשה מסמל את פילוג הממלכה ואת שלטון ירבעם על עשרה שבטים. בדברי אחיה מופיע קושי של אי התאמה: בית דוד זוכים בשליטה על "שבט אחד" במקום על שניים. כמה פתרונות הועלו לקושי זה: שבט שמעון נטמע בשלב קדום בתולדות ישראל, כפי שמתברר בברכת משה (דברים לג), שם לא מוזכר שמעון, ואילו שבט יוסף מחולק לשניים – אפרים ומנשה – על מנת לשמור על שלמות של 12 שבטים. שבט יהודה מוזכר במקומות רבים כעשירית מן העם.
7. נבואת אחיה מתארת את ההבדל בין שתי הממלכות: בממלכת יהודה ישלוט מלך מבית דוד ואילו המשכיות השושלת בממלכת ישראל תלויה בהתנהגות הדתית. דבר זה מודגש גם באמצעות האזכורים של דוד ושל השושלת.

8-1 הסיבה הדתית לפילוג הממלכה

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

- א. המחבר טוען כי המלך שלמה אהב נשים נוכריות.
(רמת חשיבה: הבנה)
- ב. חוקי התורה אוסרים על נישואים עם נשים נוכריות. חוקי התורה מזהירים כי נישואים לנשים נוכריות יסיתו את העם לעבודה זרה.
(רמת חשיבה: אנליזה)
- א. המספרים המתארים את נשות שלמה הם שבע מאות ושלוש מאות פילגשים. המספרים 7 ו-3 הם מספרים המציינים שלמות, ומטרתם להדגיש ששלמה התחתן עם מספר רב של נשים, שגרמו לו לחטוא.
(רמת חשיבה: הבנה)
- ב. חוק המלך אוסר על המלך להתחתן עם נשים רבות ולעבור עבודה זרה.

9-13 החלטת האל על פילוג הממלכה

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

- א. הכתוב מציין שתי סיבות לדחיית העונש: הבטחת האל לדוד שצאצאיו ישלטו בירושלים ובחירתו של האל בירושלים.
(רמת חשיבה: אנליזה)
- ב. (1) עקרון הגמול בספר מלכים הוא עיקרון גמול לדורות, לכן פילוג הממלכה יתרחש בימי רחבעם, בנו של שלמה.
(2) הביטוי "למען דוד אביך" מדגיש את הקשר עם דוד, אביו של שלמה.

26-42: מרד ירבעם בן נבט

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. ירבעם היה מופקד על עבודות הכפייה שהוטלו על "בית יוסף". ירבעם היה מופקד על אנשי שבט אפרים שגויסו לעבודות בנייה וביצורים עבור המלך שלמה. עבודה זו מכונה בשם "סבל" (= לשאת, שם העצם הוא משא). שלמה מינה את ירבעם ל"נער", כלומר מנהל משק או אחוזה. שני מפעלי הבנייה הנזכרים הם "המילוא", ו"פרץ עיר דוד".

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. בספר שופטים פירוש הצירוף "גיבור חיל" הוא איש מלחמה, ואילו במגילת רות פירושו בעל קרקעות (חיל = כוח, כמו בדברים ח, 17). בעולם העתיק אנשי הצבא היו בדרך כלל אנשים חופשיים בעלי אדמות.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. אחיה הנביא קורע בגד לשנים עשר קרעים ונותן לירבעם עשרה קרעים. קריעת הבגד מסמלת את קריעת הממלכה, ונתינת עשרת הקרעים לירבעם מסמלת את שליטתו על עשרה שבטים.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. קריעת בגדו של הנביא שמואל מסמלת את קריעת ממלכתו של שאול מעליו ונתינתה לדוד.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. בנבואת אחיה השילוני זוכה ירבעם בשליטה על עשרה שבטים ואילו בית דוד ישלוט על "שבט אחד" (ולא על שניים). כלומר חסר שבט נוסף בממלכת יהודה.

(רמת חשיבה: הערכה)

ב. השבט "החסר" הוא שבט שמעון שנטמע בתוך שבט יהודה.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הבנה)

השליטה על כל השבטים תוחזר לבית דוד בימות המשיח. רש"י מגלה בנבואת אחיה רמז לימי המשיח, שימלוך על כל העם.

מלכים א, יב: סיפור האספה בשכם ופילוג הממלכה

מטרת השיעור: בפרק יב מתוארים המאורעות שהובילו לפילוג הממלכה. הסיבה העיקרית לפילוג היא סירובו של רחבעם להפחית את המסים הכבדים.

מקום הפרק בספר מלכים: פרק יב מתאר את האירועים שגרמו באופן ישיר לפילוג הממלכה בשלהי ימי שלמה. חלק זה מתאר את התחושות של העם לגבי המדיניות של שלמה, הכוללת הטלת מסים ועבודות כפייה.

הרעיונות החשובים בפרק

1. האספה בשכם נועדה לחדש את הברית בין בית דוד לבין שבטי ישראל, לכן שבטי ישראל הציבו תנאי לחידוש הברית.

2. שתי קבוצות יועצי שלמה הן: הזקנים והילדים. מוסד הזקנים הוא מוסד בעל חשיבות גדולה המחזיק

- בירו סמכויות שיפוטיות ומדיניות כבר מימי התקופה שקדמה למלוכה, לדוגמה: זקני ישראל בקשו מדוד למלוך עליהם לאחר מות איש בוש; בועז כינס אנשים זקנים בשער בית לחם במעמד קניית הגאולה. "הילדים" הם בני דורו, בני השרים בחצר רחבעם.
3. עצת הזקנים לרחבעם, "ועניתם ודברת אליהם דברים טובים", מנוסחת בצורה משפטית הידועה מתעודות מן המזרח הקדום של כריתת בריתות והתחייבויות. הזקנים מייצגים לרחבעם להפחית את המסים כתנאי לחידוש הברית עם שבטי ישראל.
4. עצת הילדים מנוסחת בלשון מאימת. המילים "עול", "ייסר", "אבי" חוזרות בדברי הילדים, כדי להדגיש את סירובו של רחבעם ואת המסים הכבדים שיוטלו בתקופתו.
5. האל הסית את רחבעם לקבל את עצת הילדים, כדי לגרום לפילוג הממלכה. הפילוג מוצג בסיפור כחלק מתכנית אלוהית שמטרתה להעניש את שלמה על חטאיו בסוף ימיו.
6. הקריאה "אין לנו חלק בדוד ולא נחלה בכך ישי איש לאוהליך ישראל", מסמלת את ההתנתקות מבית דוד. הישיבה באוהלים אפיינה את בני ישראל בתקופת הנדודים במדבר, בניגוד לתרבות העירונית בתקופת דוד ושלמה.
7. מטרת פעולותיו של רבעם היא ניתוק שבטי ישראל מבית המקדש בירושלים.
8. רבעם מחדש מסורות קודמות של שבטי ישראל:
- א. פולחן עגלי הזהב היה נפוץ במזרח הקדום וכנראה היה נהוג גם בישראל. פולחן העגלים בימי רבעם מזכיר את סיפור עגל הזהב בספר שמות. בשני הסיפורים מופיעה עבודת העגלים ובשני הסיפורים מופיעה הקריאה "אלה אלוהיך ישראל אשר הוציאך מארץ מצרים". בסיפור עגל הזהב בספר שמות מתואר עגל הזהב כסמל לעבודה זרה אף ששימש בעיני העם בתפקיד המקביל לכרובים.
- ב. בערים בית אל ודן היו מקדשים מרכזיים וחשובים לפני בניית בית המקדש בירושלים. המקדש בעיר בית אל קשור לסיפור חלום יעקב, ובעיר דן כיהנה משפחת כוהנים (כנראה צאצאיו של משה).
- ג. הערים שכם ופנואל היו ערים קדושות לשבטי ישראל. בעיר שכם נקברו עצמות יוסף, והעיר פנואל קשורה בסיפור חזרת יעקב לארץ דרך מעבר היבוק.
- ד. חג הסוכות חל בממלכת ישראל בחודש השמיני (חודש מרחשוון) במקום חודש תשרי, שהוא החודש שבו חגגו את חג הסוכות בממלכת יהודה. ההבדל בתאריכים בין שתי הממלכות קשור בהבדל האקלים בין שתי הממלכות, שחייב הבדל של חודש בפעולות החקלאיות.
- ה. מחבר ספר מלכים, הנמנה עם האסכולה הדויטרונמיסטית, מתאר את פעולות רבעם כחטאים דתיים. הביטוי "ויהי הרבר הזה לחטאת", מציין כי פולחן העגלים הביא את העם לידי חטא. הפועל "עשה" הוא פועל מנחה המדגיש כי רבעם פעל על דעת עצמו, בניגוד לחוקי התורה.

11-1: עצת הזקנים ועצת הילדים

שאלה 1 (רמת חשיבה הבנה)

- א. שבטי ישראל דרשו מרחבעם להפחית את המסים הכבדים ובעיקר מס עובד. (רמת חשיבה: ידע, אנליזה)
- ב. רחבעם ביקש שהות של שלושה ימים, כדי להשיב על דרישת שבטי ישראל. בקשתו של רחבעם מתוארת כחולשה ומעידה על חוסר ניסיונו הפוליטי.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

עצת הזקנים כתובה בצורת תקבולת המורכבת מתנאי ותוצאה:

התנאי: אם היום תהיה עבד לעם –

תוצאה: ועבדו לך כל הימים.

שאלה 3 (רמת חשיבה אנליזה)

א. הילדים יעצו לרחבעם להטיל אימה בלב העם. בתקופת רחבעם המסים יהיו כבדים יותר מאשר בתקופת אביו שלמה.

(רמת חשיבה: ידע, סינתזה)

ב. המילים: "עול", "ייסר", "אבי" חוזרות בעצת הילדים ומדגישות את הרעיון העיקרי בעצתם.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הערכה)

א. יש הטוענים כי רחבעם היה חסר ניסיון פוליטי ומקורב לקבוצת הילדים, ועל כן לא שמע בקול הזקנים.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. האל הסית את רחבעם וגרם לו לבחור בעצת הילדים כדי לגרום לפילוג הממלכה. הפילוג הוא עונש לשלמה על חטאיו בסוף ימיו.

25–33: פעולות ירבעם בן נבט לביסוס שלטונו

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

יהוא, מלך ישראל, ערך רפורמה מקיפה והשמיד את העבודה הזרה בממלכה שהיתה נהוגה בתקופת מלכות שושלת עמרי. יהוא לא השמיד את עגלי הזהב, מפני שעגלי הזהב לא נתפסו בעיניו כעבודה זרה.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

העיר בית אל הפכה לקדושה והוקם בה מקדש בעקבות התגלות האל בחלום סולם יעקב במקום. יעקב קורא למקום "שער השמים" ומעניק לעיר את השם "בית אל".

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

א. מחבר ספר מלכים, הנמנה עם החוג הדויטרונומיסטי, מתאר את פעולות ירבעם כחטאים דתיים. עגלי הזהב הביאו את העם לידי חטא "ויהי הדבר הזה לחטאת" – ירבעם פעל על דעת עצמו בניגוד לחוקי התורה, "אשר בדא מלכו".

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. הפועל "עשה" הוא פועל מנחה בקטע. הפועל מציג את פעולות ירבעם כחטא. ירבעם עשה את הפעולות על דעת עצמו ובניגוד לחוקי התורה.

ביבליוגרפיה

1. בוסתנאי, ע. "תולדות עם ישראל בימי בית ראשון" יחידה 4, ישראל, תשמ"ד, עמ' 1-36
2. ויינפלד, מ., עצת הזקנים לרחבעם, "לשוננו" לו, ירושלים, תשל"ב, עמ' 3-13
3. טלשיר, צ. תפיסת פילוג הממלכה בספר מלכים ובספר דברי הימים (מלכים א, יא-יב: דברי הימים ב, י-יא 4), "על הפרק" 7, תשנ"ד, עמ' 34-52
4. תדמור, ח. ימי הבית הראשון ושיבת ציון בתוך: ח"ה בן ששון (עורך), "תולדות עם ישראל בימי קדם", תל-אביב, תשכ"ט, עמ' 106-116

מלכים א, טז, 23 – 30: מלכות בית עמרי

מטרת-על: הפרק מתאר את עליית בית עמרי לשלטון בממלכת ישראל. מבחינה צבאית ומדינית הגיעה ממלכת ישראל לשיא בימי אחאב ועמרי, אך מחבר ספר מלכים מייחס להם – ובעיקר לאחאב – את עבודת הבעל שפרחה בישראל בתקופתם. **מקום הפרק בספר מלכים:** תיאור עליית עמרי ואחאב ועבודת הבעל שחדרה לישראל בתקופתם מהווים מבוא להופעת אליהו.

הרעיונות החשובים בפרק

1. עמרי עלה לשלטון לאחר מלחמה קשה. הוא קבע עיר בירה חדשה בישראל – שומרון. זהו מקום בעל חשיבות אסטרטגית בצפון-מערב הר שומרון, בצומת דרכי שיירות חשובות וסמיכותו לאזורי החוף והעמקים רבה יותר מן הבירות הקודמות, שכם ותרצה.
2. קביעת עיר בירה חדשה מסמלת תחילתו של עידן חדש – עידן בית עמרי בממלכת ישראל. מעשה זה דומה מאוד לקביעת ירושלים כעיר בירה בימי דוד: שתי הערים היו מזוהות עם בית המלוכה ולא עם מסורת שבטית מסוימת. בעיני העמים האחרים במזרח הקדום ממלכת הצפון ידועה בשם "בית עמרי".
3. בתקופת עמרי שיעבדה ישראל את ממלכת מואב. עמרי נזכר במצבת מישע כמלך שעינה את מואב ימים רבים (= שנים רבות). עמרי הפיק תועלת כלכלית מן המס ששילמו המואבים – לפי מלכים ב, ג, 4, מישע מלך מואב היה נוקד שהשיב למלך ישראל "מאה אלף כרים ומאה אלף אילים".
4. מחבר ספר מלכים מתאר את ניצחונותיו הצבאיים של עמרי בקצרה: "וגבורתו אשר עשה", מפני שעמרי עשה הרע בעיני האל.
5. נישואי אחאב ואיזבל היו נישואים דיפלומטיים שחיזקו את הברית בין ממלכת ישראל לממלכת צידון. בספרות המקרא מופיעה נטייה להטיל את האשמה על האישה, לכן נישואי אחאב לאיזבל מתוארים כנישואים שגרמו להתפשטות עבודת הבעל בממלכת ישראל.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

- א. (1) קביעת עיר בירה חדשה מסמלת את תחילתו של עידן חדש בממלכת ישראל (רמת חשיבה: הערכה)
- (2). עמרי קרא לעיר "שומרון" על שם שמר, אדון הר שומרון, שממנו קנה עמרי את המקום. (רמת חשיבה: ידע ואחר כך אנליזה וסינתזה)
- ב. בשלושת הקטעים מתוארת קניית חלקת אדמה: בבראשית קנה אברהם את מערת המכפלה כדי לקבור בה את שרה; בשמואל קנה דוד את הגורן בירושלים כדי לבנות עליו מזבח; עמרי קנה שטח אדמה שעליו נבנתה עיר הבירה שומרון. בכל הכתובים מודגש האופן החוקי שבו נרכשה הבעלות על הקרקע, על מנת להדגיש את הבעלות החוקית של הקונה. בכל אחד מן הכתובים מופיעה מטרה שונה: כיבוד המת בסיפור קניית מערת המכפלה, בניית מזבח לצרכים דתיים ברכישת גורן ארוונה וציון ריבונות בקניית שומרון.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. (1) עמרי מתואר במצבת מישע כמלך חזק מבחינה צבאית, שכבש חלקים מארץ מהדבא וששיעבד את המואבים.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

(2) המחבר אינו מתאר את כיבושי עמרי ואת הצלחתו הצבאית, מפני שעשה הרע בעיני ה'. לפי דעה אחרת, ההצלחות הצבאיות של עמרי בארצות אחרות אינן מעניינות את מחבר ספר מלכים.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. עמרי הפיק תועלת כלכלית מן המס ששילמו המואבים: לפי מלכים ב ג, פסוק 4, מישע מלך מואב היה נוקד שהשיב למלך ישראל "מאה אלף כרים ומאה אלף אילים".

29-34: חטאי המלך אחאב

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

צור היתה עיר מרכזית בסחר הימי, מה שגרם להתעשרותה של העיר. עמרי כרת ברית עם צור בשל עושרה של העיר ומעמדה בסחר הימי.

שאלה 2 (רמת חשיבה: סינתזה)

המלך אחאב מתואר כמלך שעשה הרע בעיני האל יותר מכל המלכים שלפניו. הוא בנה מזבח לבעל והשתחוה לו ועשה אשרה.

ביבליוגרפיה

1. בוסתנאי, ע. "תולדות עם ישראל בימי בית ראשון" יחידה 5, ישראל, תשמ"ד, עמ' 1-37.
2. גיחון, מ. מערכות ישראל בימי עומרי ואחאב בתוך: א. שמואלביץ (עורך), "זירת קרב – קרבות הכרעה בארץ-ישראל", תשס"ז, עמ' 47-59.
3. נאמן, נ. בין כתובת מלכותית לסיפור נבואי: מרד מישע מלך מואב בהארה היסטורית, "ציון" סו, תשס"א, עמ' 5-40.
4. תרמור, ח. ימי הבית הראשון ושיבת ציון בתוך: ח"ה בן ששון (עורך), "תולדות עם ישראל בימי קדם", תל-אביב, תשכ"ט, עמ' 116-134.

מלכים א יז – יט: מלחמת אליהו בעבודת הבעל בממלכת ישראל

מלכים א יז

מטרת-על: פרק יז מתאר את שלבי חניכתו של אליהו כנביא לקראת התמודדותו עם עמו ועם אחאב. בתחילת הפרק משמש אליהו כשליח המודיע לאחאב על הבצורת. במהלך שהותו בבית האלמנה בעיר צרפת, הופך אליהו לנביא פעיל יותר. הוא משכנע את האלמנה להאמין באלוהי ישראל כאל המוריד גשם ובשלב הבא הוא רב את ריב האלמנה לפני האל וממלא תפקיד של נביא מתפלל. מקום הפרק בספר מלכים: הופעת אליהו וההכרזה על הבצורת מופיעים לאחר תיאור חטאי אחאב ואיזבל והעבודה לאל בעל.

הרעיונות החשובים בפרק

1. הופעתו של אליהו היא דרמטית – הוא מודיע על בצורת בישראל, ונעלם. המקום והזמן שבהם תחול הבצורת, לפי הודעתו של אליהו, הושמטו, מתוך מטרה להוסיף דרמטיות להכרזה.
2. לזיהוי האל המוריד גשם יש חשיבות מרכזית בסיפור – הנביא רוצה לקשור את האל המוריד גשם – הנותן חיים בארץ ישראל היא כנען – לה', אלוהי אבות האומה, האל שהוציא את העם מצרים ועוד.
3. הדרך להפסקת הבצורת עוברת דרך הנביא, בדומה לפרשת מכות מצרים, שהפסקתן עברה דרך משה. לאחר ההכרזה על הבצורת ניתק אליהו מגע עם אחאב וברח אל נחל כרית, ואחר כך הגיע לבית האלמנה. גם יונה הנביא ניתק מגע מאנשי נינווה לאחר ההודעה על עונשם.
4. בסיפורי אליהו בולטים אירועים על-טבעיים. למשל, בפרק יז מתואר כי עורבים כילכלו את אליהו במשך שנה. בעלי חיים תפסו מקום חשוב באגדות, לדוגמה פרשת הדוכים, שהרגו את הנערים שקיללו את אלישע במלכים ב ב, פסוקים 23-25.
5. אליהו אינו מנותק מסבל העם – נחל כרית התייבש בגלל הבצורת והאלמנה מצרפת סובלת אף היא חרפת רעב.
6. אליהו זיהה את האלמנה על פי בגדי אלמנותה והיא זיהתה אותו על פי גלימתו. הבגד בעולם העתיק סימל מעמד ותפקיד. אדרתו של אליהו, למשל, סימלה את מעמדו כנביא האל. העברת האדרת מאלהו לאלישע (לאחר עלייתו של אליהו לשמים) סימלה את העברת התפקיד.
7. אליהו מעמיד את האלמנה בפני מבחן אמונה: אם תאמין האלמנה כי אלוהי ישראל הוא המוריד גשמים, אז יתחולל נס כד הקמח וצפחת השמן. מבחן האלמנה הוא גם מבחנו של אליהו, שעמיד לשכנע את העם באמונה באלוהי ישראל.
8. הנסים הפכו את אליהו (ואת אלישע הנביא) לגיבורים בעיני העם.
9. האלמנה מאשימה את אליהו במות בנה, מפני שנוכחותו הזכירה את עובדת היותה עובדת הבעל.
10. בתיאור החייאת הבן ממלא אליהו תפקיד של נביא מתפלל, בדומה לתפקיד שמילא משה: משה התפלל עבור העם לאחר חטא עגל הזהב והצליח לפייס את האל ולבטל את העונש הכבד שהוטל על העם, ובפרקנו – אליהו מתפלל עבור בן האלמנה ומצליח להצילו.

מלכים א יז, פסוק 1: הכרזת אליהו על בצורת

שאלה 1 (רמת חשיבה: הערכה)

א. אליהו הכריז על בצורת כדי להוכיח לעם כי אלוהי ישראל הוא הנותן גשם על פני הארמה ולא בעל, האל הכנעני. לזיהוי האל המוריד גשם יש חשיבות מרכזית בסיפור – הנביא רוצה לקשור את האל המוריד גשם – הנותן חיים בארץ ישראל היא כנען – לה', אלוהי אבות האומה, האל שהוציא את העם מצרים ועוד.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. הדרך להפסקת הבצורת עוברת דרך הנביא אליהו כפי שהדרך להפסקת מכות מצרים עוברת דרך משה. כמו כן, בפרשת המכות ממלא אהרון, אחיו של משה, תפקיד חשוב.

2-7: אליהו מסתתר בנחל כרית

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

השם הלועזי של ספרד הוא (הי)ספ־ניה).

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. פרשנים רבים מפרשים את המילה "עורכים" כפשוטה, כלומר עורכים ממש הביאו לאליהו מזון במהלך שהותו ליד נחל כרית. הנסים הפכו את אליהו לגיבור מקומי.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. אלישע מקלל את הנערים שצעקו לעברו "עלה קירח" וכתוצאה מכך יוצאים מן היער דוכים והורגים את הנערים. סיפור זה מדגיש את האמונה בכוח המילה של הנביאים, כמו אליהו ואלישע, ואת הסכנה שנשקפה מהם.

8-16: אליהו בבית האלמנה מצרפת

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

הגלימה המיוחדת של אליהו היא סימן ההיכר שלו כאיש האלוהים.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

רש"י פירש כי אליהו למד מאליעזר עבד אברהם (במסורת, וכן בפירוש רש"י, העבד הוא אליעזר – אך בסיפור הארוך המסופר על העבד הוא נשאר עלום שם). שניהם זיהו את האישה על פי סימנים חיצוניים: האלמנה זוהתה על פי בגדי אלמנותה ורבקה זוהתה על פי יופייה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

א. נעמי שמר מעניקה פרשנות עכשווית לדברי אליהו ומתארת את הימים האלה בהווה כימי בצורת וכתקופה קשה. ההבטחה של אליהו: "כד הקמח לא תכלה", הופכת בשיר להבטחה לימים טובים יותר מן ההווה הקשה.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. נעמי שמר מתארת מצב קשה מבחינה מדינית או כלכלית בחיי המדינה בתקופתה, בדומה למצב בתקופה שבה פעל אליהו.

17-24: מות בן האלמנה

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

א. בשני הסיפורים מתגוררים לוט והאלמנה בעיר של חוטאים והם עצמם חוטאים במעשיהם.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. נוכחות אליהו הזכירה לאלמנה מצרפת את חטאיה ונוכחות אברהם הזכירה ללוט את חטאיו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

א. ההפטרה קשורה בפרשת השבוע בקשר ענייני-רעיוני או לשוני. פרשת "וירא" נפתחת בבשורה על הולדת יצחק ובסיפור העקידה המתאר את הצלתו. ההפטרה מתארת אף היא את הצלתו הנסית של הנער בידי אלישע.

ב (1) אלישע מתפלל אל האל כבר בתחילת מעשיו ואילו אליהו מתפלל בסוף. אליהו מתפלל "תשב נא נפש הילד הזה על קרבו" (מלכים א יז, פסוק 21) ותפילת אלישע נזכרת באופן כללי.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב (2) בתיאור סדר הפעולות נמתחת ביקורת על אליהו: עדיף היה להתחיל את פעולות ההחייאה בתפילה לאל ורק אחר כך להמשיך בפנייה אליו.

מלכים א יח: חזרת אליהו לממלכת ישראל והפסקת הבצורת

מטרת-על: הפרק מתאר את חזרתו של אליהו לממלכת ישראל ואת מבחן האמונה בהר הכרמל. אליהו מצליח להסב את לבו של העם מעבודת הבעל לעבודת אלוהי ישראל. מקום הפרק בספר מלכים: אליהו חזר אל ממלכת ישראל לאחר שלוש שנות היעדרות שבמהלכן שררה בממלכה בצורת קשה.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. האל מצווה על אליהו לחזור אל ממלכת ישראל כדי להביא לסיומה של הבצורת. הצו מנוסח בצורה הפוכה להכרזה על הבצורת בפרק יז.
2. המחבר מתאר "במבט לאחור" אירועים שהתרחשו בממלכה בזמן היעדרותו של אליהו: בצורת קשה, איזבל הכריזה את נביאי האל ועובדיה הסתיר מאה מהם.
3. נאמנותו הכפולה של עובדיה לשני אדוניו, אליהו ואחאב, באה לידי ביטוי במילה המנחה "אדוני" בתשובתו לאליהו.
4. הר הכרמל הוא אתר פולחני מקודש לאלוהי ישראל, ומזבח לאלוהי ישראל נבנה בו. הר הכרמל היה גם אתר פולחן אלילי. בהר נמצא טקסט מצרי מאמצע האלף השלישי וכן שריד פסל ועליו כתובת הקדשה לזאוס הליופוליטס "כרמל" מן המאה השלישית לפנה"ס.
5. במבחן האמונה העניק אליהו לנביאי הבעל כמה יתרונות: א. יתרון מספרי ב. נביאי הבעל קראו לבעל בראשונה, ג. נביאי הבעל בחרו את הפר לקורבן לפני אליהו.
6. דברי ההיתול של אליהו לנביאי הבעל מזכירים את תיאור הבעל בסיפור הכנעני הקדום "עלילות בעל וענת", שבו מתואר בעל כבן אדם. האל בעל מתואר כמונחים אנתרופומורפיים, וכך גם כל שאר האלים כמעט, לרבות אלוהי ישראל. לדוגמה, בבראשית יח, האל ושני מלאכיו מבקרים את אברהם, אוכלים ושותים.
7. אליהו שיקם את המזבח וביקש לשפוך מים מסביב למזבח כדי להסיר כל ספק שהאל הוא המוריד אש מן השמים.
8. אם העם ילכו אחר הבעל ולא אחר ה', הם יסבלו מהמשך הבצורת וימותו, לכן אליהו נקט פעולה יוצאת דופן. הצו על הריגת 400 נביאי הבעל בנחל קישון מהווה בעיה מוסרית. רמב"ן פירש כי אליהו פעל על פי צו מיוחד בגלל הסכנה שמשקפה לעם (בדומה לפעולות משה לאחר חטא עגל הזהב). שני הסיפורים הם בעלי מסר משותף הקובע, כי במקרים שבהם נשקפת סכנה ממשית לקיומו של העם ניתן לעשות מעשה חריג על פי צו מיוחד.
9. אליהו מבקש מאחאב לקום, לאכול ולשתות – מעשה המסמל את הסכמתו להריגת נביאי הבעל. כמו כן, אכילה או שתייה יחדיו מסמלות ברית או קבלת חוזה. הוא רץ לפני מרכבתו עד יזרעאל במחווה של כבוד.

1-6: אחאב ועובדיה הולכים לחפש חציר לבהמה

שאלה 1 (רמת חשיבה: ידע)

א. המספר (המובלע) מוסר ידיעות על האירועים שהתרחשו בזמן היעדרותו של אליהו: איזבל רדפה והרגה את נביאי ה', ועובדיה, הממונה על אוצר הממלכה, הסתיר 100 נביאי ה' במערות וכלכלם בלחם ומים.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. השימוש החוזר בפועל "כרת" מביע ביקורת על אחאב: המלך יצא לחפש אחר חציר כדי לא להכרית מן הבהמה, בו בזמן שאיזבל המלכה הכריתה את נביאי ה'. הפועל "כרת" מופיע פעם אחת (בדברי המחבר) במשמעות הריגת נביאי האל ופעם שנייה בדברי אחאב, במשמעות מניעה מבעלי החיים.

7-15: פגישת אליהו ועובדיה

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א (1) עובדיה חושש שמא אליהו ייעלם שוב, כפי שאך זה נעלם לשלוש שנים. עובדיה סיכן את חייו, מפני שהסתיר מאה נביאי ה' מעיני איזבל וכלכלם. סירובו של עובדיה מוצדק מפני שחשש כבר נשקף לחייו מפני איזבל.

(רמת חשיבה: סינתזה)

(2) העם האמין כי רוח ה' נושאת את אליהו. עובדיה חשש שרוח ה' תישא את אליהו והוא לא יפגוש באחאב. כמו כן, במלכים ב ב נאמר כי בני הנביאים האמינו כי רוח ה' נשאה את אליהו, והם יוצאים לחפש אחריו.

(רמת חשיבה: אנליזה, סינתזה)

ב. המילה "ארוני" היא מילה מנחה בדברי עובדיה, המצוי במצוקה בגלל העוינות השוררת בין שני אדוניו: אליהו, הארון בעל הסמכות הדתית, ואחאב, הארון בעל הסמכות המדינית.

16-19: פגישת הנביא במלך

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

הר הכרמל היה אתר פולחני לאלוהי ישראל. אליהו בנה מחדש את מזבח ה' ההרוס בהר הכרמל. מזבח זה נהרס או ננטש בתקופת אחאב ואיזבל כחלק מן המלחמה בין איזבל לעובדי אלוהי ישראל.

20-40: מבחן האמונה על הר הכרמל

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

א. העם מדומה לציפור המדלגת מענף לענף. הנמשל הוא העם העובד גם את אלוהי ישראל וגם את האל בעל.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. משמעות הביטוי "פוסח על שתי הסעיפים" היא חוסר החלטיות. ניתן להביא דוגמאות לחוסר החלטיות מחיי היום-יום.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. שלושת היתרונות שהעניק אליהו לנביאי הבעל הם: יתרון מספרי (400 נביאי הבעל לעומת אליהו היחיד), נביאי הבעל בחרו ראשונים את הקורבן והיו הראשונים לקרוא לאל בעל.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. אליהו העניק בכוונה תחילה יתרונות לנביאי הבעל כדי להסיר כל ספק מניצחונו בהתמודדות.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ג. אליהו בחר דווקא בצורה זו להתמודד מול נביאי הבעל, מפני שהפולחן תפס חלק מרכזי בחיי הדת של העם.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה)

האל בעל מתואר בדברי ההיתול של אליהו וכמיתוס הכנעני הקדום כבעל תכונות אנושיות: הוא עסוק או עייף או רחוק או שר ושותה.

שאלה 4 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. המילים: "ואתה הסיבות את לבם אחורנית", מנוגדות לפרק כולו, מפני שניתן להבין מהן שלכאורה ה' הוא שהביא את העם לידי העבודה לאל בעל.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. הרמב"ם פירש כי האל מנע מישראל לבקש סליחה ולשוב אליו בגלל העבודה הזרה.

שאלה 5 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

א. הריגת 400 נביאי הבעל בידי אליהו היא תגובה לרדיפת נביאי ה' ולהריגתם בידי איזבל.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. משה ואליהו פעלו לפי צו מיוחד שניתן להם בעקבות חשש כבד לחורבנו של העם; שניהם פעלו בעקבות חטא כבד מאוד (עגל הזהב, עבודת הבעל) ושניהם הרגו מתוקף צו מיוחד אנשים רבים הקשורים בחטא.

שאלה 6 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. במדרש ובפיוט מזוהה אליהו עם פנחס הכהן. שניהם קנאו לה' ושניהם ערכו פעולות נקמה נגד אויבי האל: אליהו הרג את נביאי הבעל ופינחס הרג את זמרי בן סלוא, נשיא בית אב שמעון, שחטא עם כזבי בת צור המדיינית. גם משה קינא לה' והרג את עובדי עגל הזהב למרגלות הר סיני. בשלושת המקרים תמך האל בתגובות פינחס, אליהו ומשה.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. (1) הפייטן חי בתקופה שבה הוטלו גזירות קשות ומשפילות על היהודים, ובפיוט הוא מהלל את מעשי אליהו, שעתיד להושיע את העם באחרית הימים. כתיבת הפיוט מילאה תפקיד פסיכולוגי

והעניקה תקווה לפייטן שחי בתקופה קשה, שבה גזרו תקנות משפילות על היהודים.

(2) דמותו של אליהו היא מרכזית בטקס ברית המילה (לדוגמה: השם של הכיסא שעליו יושב הסנדק

הוא "כיסא לאליהו הנביא"), לכן קוראים בפיוט.

41-46: סיום הבצורת

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

אחי יוסף ישבו לאכול לחם לאחר שהשליכו את יוסף אחיהם לבור ואחשוורוש והמן ישבו לאכול ולשתות לאחר הצו להרוג ולאבד את היהודים ביום אחד.

ביבליוגרפיה

1. סימון, א. "קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים", ירושלים, תשנ"ז, עמ' 189-246.
2. רופא, א. "סיפורי הנביאים", ירושלים, תשמ"ו, עמ' 155-165.

מלכים א יט: חידוש השליחות

מטרת-על: פרק יט מתאר את חידוש השליחות של אליהו. בהר חורב זוכה אליהו בהתגלות ובה מצווה עליו האל למנות שלושה אנשים שימשיכו את המאבק בעובדי הבעל.
מקום הפרק בספר: למרות הניצחון בהר הכרמל והריגת נביאי הבעל בורח אליהו מפני איזבל ומצטווה להגיע אל הר חורב, שם מטיל עליו האל שליחות חדשה.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. אחאב מאשים במפורש את אליהו בהריגת נביאי הבעל.
2. איזבל מאיימת להרוג את אליהו – היא מעמידה את קנאות אליהו לאל לקנאותה לאל בעל. בפסוק 2 בתרגום השבעים מופיעה התוספת "אם אתה אליהו אני איזבל".
3. בנוסח המשתקף בתרגום השבעים לפסוק 4 כתוב "ויירא" – הוא ברח מתוך פחד. אך לפי נוסח המסורה, הוא "ראה" מה המצב – שהמהפכה שניסה לחולל לא תפסה – ומתוך שנחל אכזבה עמוקה, ברח.
3. אליהו בורח משליחותו אל באר שבע ושם בורח אל המדבר כדי לשים קץ לחייו. סיפור בריחתו אל המדבר דומה מאוד לסיפור גירוש הגר בספר בראשית.
4. אליהו נדרם תחת עץ רותם במדבר ומלאך האל מצווה עליו לאכול פעמיים וללכת אל הר חורב. סיפור זה מזכיר את קורות יונה במדבר תחת עץ הקיקיון.
5. המערה בה"א הידיעה שאליה נכנס אליהו היא מערה ידועה ומפורסמת – נקבת הצור שבה הסתתר משה בזמן שזכה בהתגלות האל.
6. אליהו מאשים את העם בעזיבת הברית וברדיפתו.
7. התגלות האל מבוססת על הדגם של "שלושה וארבעה": שלושת הכוחות ההרסניים מסמלים את שלושת האנשים, שימשיכו במאבק בעובדי הבעל, וקול דממה דקה מסמל את מידת הרחמים של האל.
8. אליהו, בניגוד למשה, לא ביקש רחמים על עמו. בנקודה זו דומה אליהו גם לנוח, שלא ביקש רחמים על דורו.

1-2: איזבל מבקשת להרוג את אליהו

שאלה 1 (רמת חשיבה: סינתזה, הכללה)

- א. איזבל מצטיירת כמלכה בעלת השפעה רבה בממלכת ישראל. היא מאיימת להרוג את אליהו, ובמלכים א כא היא מבטיחה לאחאב לתת לו את כרם נבות. בשני הכתובים התכונות של איזבל הן: תקיפות, החלטיות וקנאות.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. איזבל מעמידה את קנאותה לאל בעל לעומת קנאות אליהו לאלוהי ישראל – כפי שאליהו מקנא לאלוהי ישראל כך מקנאה איזבל לאל בעל.

3-7: בריחת אליהו אל המדבר

שאלה 1 (רמת חשיבה: סינתזה)

רצף הפעלים "וירא", "ויקם", "וילך"... מלמד על המהירות שבה ברח אליהו מפני איזבל, שאיזבל היא ממשי. (בנוסף המשתקף בתרגום השבעים לפסוק 4 כתוב "ויירא" – הוא ברח מתוך פחד).

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה, אנליזה)

א. אליהו ויונה ביקשו לשים קץ לחייהם – אליהו בגלל הכישלון בשליחותו ויונה מפני שחלק על הדרך שבה מנהיג האל את העולם. גם משה חש תחושת כישלון וביקש מן האל "ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת" (שמות לב, פסוק 32).

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. (1) האל מוכיח את יונה על תלונתו. האל סלח לאנשי נינווה על חטאם בעקבות חזרה בתשובה של העיר כולה, וליונה חרה על הקיקיון ולא על כל אנשי העיר נינווה.

(2) אליהו ויונה ביקשו מן האל לשים קץ לחייהם, אך יונה גם כעס על הדרך שבה מנהיג האל את העולם; האל פועל על פי מידת הרחמים וחס על אנשי נינווה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

א. (1) אליהו הלך אל המדבר מפני שרצה לשים קץ לחייו, והגר גורשה מבית אברהם ואיבדה את דרכה במדבר.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

(2) החזרה על עובדת הנגיעה של המלאך באליהו מדגישה את ההשגחה האלוהית ואת דאגת האל לנביא.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. סכנה גדולה נשקפה לחיי אליהו ולהגר, מפני שאיבדו את דרכם במדבר. שניהם ניצלו בזכות התגלות מלאך האל.

8-18 : ההתגלות בהר חורב וחידוש השליחות

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. רש"י פירש כי אליהו נכנס אל נקבת הצור שבה הסתתר משה בזמן התגלות האל בהר סיני.

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. כניסתו של אליהו אל המערה, וכן נקודות דמיון נוספות, מעניקות לאליהו מעמד שווה ערך למעמדו של משה. בשני הסיפורים – "המערה" בסיפור אליהו ו"נקרת הצור" במקרה של משה – שימשו מקום מסתור בגין הסכנה הנובעת מהתגלות האל.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

נקודות הדמיון בין מעמד הר סיני להתגלות האל לאליהו הן בתיאורי האש והרעש. בשמות יט, פסוקים 20-19: "והר סיני עשן כולו... ויחרד כל ההר מאוד", "ויהי קול השופר הולך וחזק מאוד..." ובמלכים א

ט, פסוקים 11-12: "ואחר הרוח רעש לא ברעש ה' ואחר הרעש אש..."

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה)

שאלת האל: "מה לך פה אליהו", מעניקה לאליהו הזדמנות לספר על רגשותיו. בכך חשיבותה של שאלה זו, מפני שאליהו נמצא בסערת רגשות ובתחושה של כישלון, ואף מבקש לשים קץ לחייו.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הערכה)

טענות אליהו מובנות על רקע הכתובים: בהר הכרמל היה מזבח ה' הרוס, וכן איזבל רדפה והרגה בנביאי ה' ואיימה להרוג את אליהו.

שאלה 5 (רמת חשיבה: הבנה)

יהוא בן נמשי אחראי להריגת איזבל ולהריגת נביאי הבעל.

ביבליוגרפיה

1. זקוביץ, י., "קול דממה דקה": צורה ותוכן במלכים א' יט, "תרכיץ" נא, תשמ"ב, עמ' 329-346.
2. סימון, א. "קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים", ירושלים – רמת גן, תשנ"ז, עמ' 189-278.
3. רופא, א. "סיפורי הנביאים", ירושלים, תשמ"ו, עמ' 155-165.

מלכים א' כא: סיפור כרם נבות היזרעאלי

מטרת השיעור: השיעור יידון באחריותו של אחאב לרצח נבות וגזלת הכרם. אחאב לא גרם באופן ישיר לרצח נבות, אך הוא פעל בחוסר יושר ואחריות כאשר ירד אל הכרם לרשתו ולא חקר את הנסיבות שהובילו לרצח נבות. הסיפור הוא מלאכת מחשבת, שאחד ממאפייניו הוא החזרה. קריאה צמודה של הסיפור תחשוף את המסר ואת הרעיונות שבחזרות השונות בסיפור.

מקום הפרק בספר מלכים: הסיפור מופיע בנוסח המסורה לאחר תיאור הקרב של אחאב במלך ארם. אחאב משחרר את בן הדר, וכתוצאה מכך הוא זוכה בנבואה קשה. הוא חוזר אל ביתו "סר וזעף" (מלכים א' כ, פסוק 43). ביטוי זה מופיע גם בסיפור כרם נבות – אחאב חוזר אל ביתו "סר וזעף" (מלכים א' כא, פסוק 4) לאחר סירובו של נבות. סידור סיפור כרם נבות לאחר הקרב במלך ארם הוא אסוציאטיבי. בתרגום השבעים, הפרקים כ' ו-כא בנוסח המסורה מופיעים יחד.

הרעיונות החשובים בסיפור

1. נבות מסרב למכור את כרמו, מפני שכרמו הוא בחזקת נחלת אבות. חוקי התורה אוסרים על מכירת נחלת אבות לאדם מחוץ לבית האב או מחוץ לשבט.
2. אחאב מספר לאיזבל על סירוב נבות, אך משמיט פרטים חשובים. הוא משמיט בדבריו לאיזבל את נימוקו לנבות "ויהי לי לגן ירק כי קרוב הוא אצל ביתי" (6), כי יש בכך משום ביזוי עצמו בעיני איזבל. הוא מספר לאיזבל כי הציע לנבות קודם כסף ולאחר מכן כרם אחר, אף על פי שהצעתו לנבות היתה הפוכה, מפני שהוא יודע את סולם הערכים של אשתו: כסף ולא אדמה (כך על פי דבריה בפסוק 15: "קום רש את כרם נבות... אשר מיאן לתת לך בכסף"). הוא משמיט מנימוקו של נבות את שבועתו "חלילה לי מה'", ואת העובדה שמדובר בנחלת אבות, והופך אותו לכרם סתם, כאילו מתוך

- איבה לאחאב סירב נבות לתת לו את הכרם. דוגמאות נוספות לשינוי פרטים בחזרה על סיפור המקרא מופיעות גם בספר בראשית, בסיפור אירוסי יצחק ורבקה ובסיפור יוסף ואשת פוטיפר.
3. איזבל פועלת לכאורה על פי חוקי התורה. נבות מואשם בעברה שעונשה מוות לפי חוקי התורה, ובמשפטו מעידים שני עדים כפי שמצווה החוק המקראי.
4. תיאור ביצוע פקודת איזבל מתואר באופן כמעט מושלם: שני העדים ישבו נגדו, אך העידו מול העם, כלומר: לא הביטו בפני נבות בשעה שהאשימו אותו. תיאור הוצאתו להורג של נבות ארוך יותר מהצו, אנשי יזרעאל הוציאו את נבות מחוץ לעיר וסקלו אותו שם באבנים. אנשי עירו של נבות ביקשו להתחמק מן האחריות לרצח, לכן הוציאו את נבות מחוץ לעיר.
5. הידיעה על מות נבות מופיעה ארבע פעמים בפסוקים 14-16 בשינויים מסוימים. חזרה זו באה ללמד כי הרצח של נבות לא זיעזע את המלכה והיא מיהרה לרשת את הכרם. יותר מזה, גם אחאב ממחר לרדת אל הכרם ואינו מתעניין בנסיבות השונות בעניין מות נבות.
6. מבנה הסיפור הוא כיאסטי. אליהו מופיע בכרם נבות, כדי להתעמת עם אחאב במקום נבות.
7. תפקידו של אליהו בסיפור כרם נבות הוא להוכיח את המלך על חטא בתחום המוסרי-חברתי, בניגוד למלחמתו בעבודת הבעל בסיפורים האחרים בספר מלכים. אליהו מצטווה לנבא עונש על פי העיקרון של מידה כנגד מידה. במקום אשר ליקקו הכלבים את דם נבות שם ילקקו הכלבים את דם אחאב. תיאור מותו של אחאב בקרב נגד ארם במלכים כב שונה מן הנבואה שניתנה לו.
8. נאום אליהו בפסוקים 20-26 הוא תוספת של מחבר ספר מלכים המסכם את תקופת אחאב ומסביר את נפילת בית עומרי כעונש על החטאים הדתיים.
9. מסורת נוספת על רציחת נבות מופיעה בספר מלכים ב ט, פסוקים 25-26. לפי מסורת זו, אחאב שלח רוצחים שרצחו את נבות ובניו.

2-3: אחאב ונבות (כרם נבות)

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

שלושת הסיפורים נפתחים במילים "כרם היה" ומדגישים את היחס האישי בין הכורם לכרמו. בשיר השירים טוען בעל הכרם כי לא ניתן למדוד את יחסו לכרמו בכסף. יחס רגשי מיוחד בין הכורם וכרמו (האל ועמו) מתואר בתחילת משל הכרם בישעיהו. הפתיחה של פרקנו מעידה על יחסו העמוק של נבות לכרמו. היחס המיוחד בין נבות לכרמו מודגש גם בחזרה "לנבות היזרעאלי אשר ביזרעאל". תכלית כפילות זו היא ללמדנו, כי כרמו של נבות הוא בעירו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. אחאב מכונה כאן "מלך שומרון", ולא "מלך ישראל", כדי להדגיש שלאחאב כבר יש היכל בעיר בירתו, שומרון, וההיכל ביזרעאל הוא רק היכל נוסף, "היכל אחאב מלך שומרון" – לעומת נבות, שכרמו הוא נחלתו היחידה ביזרעאל.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. המילה "היכל" מוסבת בדרך כלל למקדש ה' או לחלק הפנימי של מקדש ה'. השימוש בביטוי זה בא להמחיש עד כמה היה ארמונו של אחאב מפואר.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

חוקי התורה אוסרים על מכירת שטח אדמה המוגדר כנחלת אבות. אדמה זו נשארת בתחום המשפחה. רעיון זה מופיע גם בפרשת בנות צלופחד, הקובעת כי האדמה של אביהן תישאר בבעלותן.

4-10: אחאב ואיזבל (בהיכל המלך).

שאלה 1 (רמת חשיבה: הערכה)

א. התנהגותו של אחאב היא ילדותית: הוא חוזר לביתו סר וזעף, מפנה את ראשו אל הקיר ומסרב לאכול. הסירוב לאכול מופיע בתנ"ך כדוגמה של אכזבה ועצב, לדוגמה: חנה סירבה לאכול ולשתות בספר שמואל א א, מפני שלא הצליחה ללדת.

(רמת חשיבה: הבנה, אנליזה)

ב. אחאב מפנה את פניו אל הקיר ומסרב לאכול, אך חזקיה מפנה את פניו אל הקיר כדי להתפלל אל האל ולבקש מן האל רפואה למחלתו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

אחאב משמיט בדבריו לאיזבל את נימוקו לנבות "ויהי לי לגן ירק כי קרוב הוא אצל ביתי" (6), כי יש בכך משום ביזוי עצמו בעיני איזבל. הוא מספר לאיזבל כי הציע לנבות קודם כסף ולאחר מכן כרם אחר, אף על פי שהצעתו לנבות היתה הפוכה, מפני שהוא יודע את סולם הערכים של אשתו: כסף ולא אדמה (כך על פי דבריה בפסוק 15: "קום רש את כרם נבות... אשר מיאן לתת לך בכסף"). הוא משמיט מנימוקו של נבות את שבועתו "חלילה לי מה" ואת העובדה שמדובר בנחלת אבות והופך אותו לכרם סתם, כאילו סירב נבות לתת לו את הכרם ללא סיבה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה, סינתזה)

במגילת אסתר המלך נותן את הטבעת לאסתר. אסתר פועלת לפי פקודת המלך, ואילו כאן איזבל פועלת לבר.

שאלה 4 (רמת חשיבה: אנליזה, יישום)

אנשי נינווה צמו בעקבות ההחלטה האלוהית להשמיר אותם. בקשת הסליחה והצום של אנשי נינווה ביטלו את רוע הגזירה.

שאלה 5 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. איזבל מבססת את אשמת נבות כביכול על חוקי התורה: החוקים בשמות כב, פסוק 27, ובוויקרא כג, פסוקים 13-16 קובעים עונש מוות לאדם שקילל את האל או המלך. איזבל משחדת שני עדים בני בליעל, מפני שחוק התורה בדברים יט, פסוק 15 מחייב עדות של שני אנשים לפחות.
ב. איזבל ביקשה להציג לכאורה את משפט נבות כמשפט חוקי וכשר.

11-13: רצח נבות

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

אנשי יזרעאל הוציאו את נבות מחוץ לעיר ושם רצחו אותו, מפני שביקשו להרחיק את האחריות מן העיר יזרעאל, מקום יישובו של המלך.

14-16: אחאב ואיזבל גוזלים את כרם נבות

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. החזרה על מות נבות מלמדת כי הרצח של נבות לא זיעזע את המלכה והיא מיהרה לרשת את הכרם. יותר מזה, גם אחאב ממהר לרדת אל הכרם ואינו מתעניין בנסיבות השונות שהובילו למות נבות.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. בפעם הרביעית מושמטת לחלוטין הסיבה למות נבות ומותו מתואר כמוות טבעי.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הערכה)

כולם אשמים: איזבל יזמה את המשפט, אחאב בחר להתעלם ממעשה איזבל והעדים שיתפו פעולה עם איזבל.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הערכה)

איזבל פעלה ממניעים אנוכיים ואישיים ורצחה את נבות, אדם חף מפשע, וגזלה את כרמו, לכן לא ניתן להצדיק או להבין את פעולותיה.

17-29: עונשו של ואחאב

שאלה 1 (רמת חשיבה: הערכה)

אליהו מוכיח את המלך על התנהגותו. תפקיד זה מזכיר את תפקידו של נתן הנביא שהוכיח את דוד על פרשת בת שבע.

שאלה 2 (רמת חשיבה: יישום והערכה)

א. הביטוי "הרצחת וגם ירשת" בסיפור מתאר את חטא אחאב: רצח נבות וגזלת הכרם. הביטוי מציין הוספת פשע על חטא חמור.

ב. (1) (רמת חשיבה: סינתזה)

העונש לאחאב הוא על פי העיקרון של מידה כנגד מידה. "במקום אשר לקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך גם אתה".

(רמת חשיבה: הערכה)

(2) מות אחאב מתאים בחלקו לנבואה. אחאב נפצע מחץ במלחמה נגד ארם, הובהל אל מחוץ לשרה הקרב ומת ביזרעאל, אך בתיאור מותו ("הזונות שטפו את דמו") מופיעים גם פרטים השייכים כנראה לנבואה אחרת.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הערכה)

נבואת אליהו לאיזבל התגשמה בחלקה: איזבל הומתה בעיר יזרעאל. שני סריסים השליכו אותה מן החלון, גופתה הושחתה על ידי מרכבה והיא לא הובאה לקבורה.

ביבליוגרפיה

1. אופנהימר, ב., מעשה נבות היזרעאלי, "ספר יוסף ברסלבי", תשל, עמ' 47-78.
2. וייס, מ., המקרא כרמותו, ירושלים, תשמ"ז, עמ' 354-377.
1. רופא, א., כרם נבות: מקור הסיפור ומגמתו, "בית מקרא" 33, ד, תשמח, עמ' 432-446.

מלכים ב טו, פסוקים 1 – 31: הידרדרות מעמדה של ממלכת ישראל

מטרת-על: פרק טו סוקר את ההיסטוריה של מלכי ישראל האחרונים לפני כיבוש הממלכה. אי יציבות פוליטית-מדינית מאפיינת תקופה זו, שבה עלו וירדו מכס המלוכה שורה של מלכים. התוצאה העגומה של אי יציבות זו היא כיבוש שומרון בידי האשורים.
מקום הפרק בספר מלכים: הפרק מופיע לפני תיאור כיבוש שומרון בידי האשורים.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. ממלכת יהודה בימי עזריה (המופיע בשם עוזיהו בספר דברי הימים) הגיעה להישגים ראויים לציון בתחום הצבאי והכלכלי. לפי התיאור בספר דברי הימים, הרחיב עוזיהו את גבולות יהודה וכן השתלט על דרכי הנגב ואילת.
2. מחלת הצרעת של עוזיהו נזכרת בקצרה בספר מלכים, אך בספר דברי הימים מופיע תיאור מפורט המציין את הסיבה למחלת המלך, והיא ניסיונו של עוזיהו להקטיר בעצמו על מזבח הקטורת, במקום שיעשו זאת הכוהנים. הוא נענש על עזות מצח – מה שמתאים לשמו (עזיהו) ולמקום שבו פשטה הצרעת – על מצחו. זהו סיפור מדרשי כמו סיפורים רבים אחרים בדברי הימים.
3. יותם בן המלך מילא תפקיד פעיל בשלטון לצד אביו עזריה, שנחלש בגין מחלת הצרעת. צורת שלטון זו, הכוללת שני מלכים מכונה, שלטון קורגנטי.
4. מחבר ספר מלכים מתאר את עזריה כמלך שעשה הטוב בעיני האל, אך הוא מסתייג מן העבודה בבמות, המנוגדת לאמונתו.
5. רצח זכריה מלך ישראל מסמל את סוף שושלת בית יהוא. הרצח הוא התגשמות הנבואה שניתנה ליהוא, כי ארבעה מלכים משושלתו ימלכו בישראל.
6. שבטי אזור הגלעד זכו בעצמאות מסוימת והתערבו תכופות במינוים הפוליטיים ובהכרתת מלכים. שלום בן יבש, מתושבי גלעד, רצח את זכריה ומלך במקומו; ומנחם בן גדי, שהשתייך כנראה לשבט גד מאזור עבר הירדן המזרחי, הרג את שלום ומלך במקומו.
7. הריגת זכריה בידי שלם נערכה כנראה בזמן אספה או כינוס העם. המילה "קבלעם" בפסוק 10 היא יחידאית ופירושה כנראה בפני כולם ("קבל" בארמית = לנוכח; באכדית = בתוך).
8. מלחמתו של מנחם בן גדי בתפסח התרחשה כנראה בזמן המרד בזכריה. העיר תפסח מרוחקת מאוד משומרון וייתכן כי יש אמת בנוסחות המשתקפות בכתבי היד של תרגום השבעים, הגורסות ששם העיר היה תפוח (עיר בגבול אפרים ומנשה) או "תרצה" ולא "תפסח". מנחם נלחם כנראה בעיר תפוח או תרצה, שסירבו לפתוח את שעריהן לפניו בזמן שיצא לכבוש את הבירה שומרון.
9. בתקופת מנחם בן גדי הפכה אשור – בהנהגתו של תיגל פלאסר השלישי (הנזכר בפסוק 19 בשם "פול מלך אשור") – לכוח צבאי משמעותי באזור. מנחם בן גדי הקדים תרופה למכה ושילם מס כבד למלך אשור במטרה לזכות בתמיכתו נגד חוגים אנטי-אשוריים בתוך ישראל. מנחם בן גדי מופיע במצבת של תיגל פלאסר השלישי (המוצגת במוזיאון ישראל) בין המלכים ששילמו מס למלך אשור.
10. פקח בן רמליהו, שלישו של פקחיה בן מנחם, הרג את מלכו כנראה בגלל המדיניות הפרו-אשורית של

פקחיה. הוא נעזר בחמישים אנשים מאזור גלעד. בתיאור הרצח מופיעות המילים "ויכהו בשומרון בארמון בית מלך את ארגב את האריה" (פסוק 25). יש המפרשים כי המילים "ארגב" ו"אריה" מתארות מבנים בארמון המלך בשומרון או שמות של נושאי משרה שנרצחו עם המלך. לפי פירוש נוסף, השמות מציינים חבלי ארץ בגלעד, שאנשיהם הצטרפו למרד.

11. זמן שלטונו של פקח בן רמליהו מעורר בעיות כרונולוגיות. לפי פסוק 27, שלטונו של פקח בן רמליהו נמשך עשרים שנה. לעומת זאת, לפי האנאלים (ספרי השנים) של תיגלת פלאסר השלישי, הדחתו של פקח בן רמליהו והחלפתו בהושע התרחשו בשנת 732 לפנה"ס. לפי זה, שלטונו של פקח החל בשנת 752 לפנה"ס. תאריך זה סותר את הנתון מן האנאלים של תיגלת פלאסר השלישי, המתארים את מנחם כמלך שהעלה מס למלך אשור בשנים 743 או 738 לפנה"ס. ייתכן שפקח בן רמליהו שלט באזור גלעד בזמן שמנחם שלט בשומרון, ולאחר רצח מנחם הפך למלך ישראל. מניין השנים "עשרים שנה" מתאר את שלטונו הן על גלעד והן על כל ישראל.

12. הושע בן אלה הרג את פקח בן רמליהו בתמיכת תיגלת פלאסר השלישי. באחת מן הכתובות האשוריות מציין תיגלת פלאסר השלישי כי מינה את הושע למלך ישראל.

7-1: עזריה מלך יהודה

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. המחבר מסביר כי שלמה זבח בכמה בגבעון, מפני שעדיין לא נבנה המקדש בירושלים.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. ההערה במלכים ב טו, פסוק 4 ומלכים א ג, פסוק 2 שייכת למחבר ספר מלכים, שהתנגד לעבודה בכמות והאמין כי המקדש בירושלים הוא המקום החוקי היחיד.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

המלך עוזיהו מתואר בספר דברי הימים כמלך שהרחיב את תחומה של ממלכת יהודה. הוא השתלט על הערבה ועל אילת ועל חלקים בפלשת.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

עוזיהו לקה בצרעת, מפני שביקש להקטיר בעצמו על מזבח הקטורת, במקום שיעשו זאת הכוהנים. הוא נענש על עזות מצח – מה שמתאים לשמו (עזיהו) ולמקום שבו פשטה הצרעת – על מצחו. זהו סיפור מדרשי כמו סיפורים רבים אחרים בדברי הימים.

חילופי השלטון בממלכת ישראל

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

במלכים ב טו 23-25 מתואר מרד בהנהגתו של שר הצבא פקח בן רמליהו שהצליח לתפוס את השלטון.

8-12: זכריה מלך ישראל

שאלה 1 (רמת חשיבה: סינתזה)

הריגת זכריה משושלת יהוא היא בבחינת נבואה שהתגשמה: האל הבטיח ליהוא כי על כס המלוכה בישראל ישבו ניניו (דוד רביעי).

17-22: מנחם בן גדי מלך ישראל

שאלה 1 (רמת חשיבה: סינתזה)

העדויות המקראיות והעדויות מן התעודות האשוריות מאששות את הסברה, כי מנחם בן גדי שילם מס כבד כדי לזכות בתמיכה אשורית בשלטונו.

27-31: רצח פקח בן רמליהו ותחילת הכיבוש האשורי

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

הנבואה בישיעה ז, פסוקים 1-9 מתארת את המפלה הצפויה של רצין, מלך ארם, ופקח בן רמליהו, מלך ישראל, שחברו יחד נגד אחז, מלך יהודה. ישעיהו מכנה את מלך ישראל ומלך ארם בכינוי: "שני זנבות האודים העשנים" (פסוק 4).

שאלה 2 (רמת חשיבה: סינתזה)

תיגלת פלאסר השלישי תמך במרד הושע בן אלה בפקח בן רמליהו, שנרצח בגלל מדיניותו האנטי-אשורית. הושע, המלך האחרון, עתיד להפוך למלך נתין המשלם מנחה למלך אשור.

ביבליוגרפיה

1. גרשון, ג., ישראל ואשור, חיפה-תל אביב, תשס"א, עמ' 51-65.
2. תדמור, ח. תגלת פלאסר השלישי בארץ ישראל, שנתון למקרא ולמזרח הקדום י', 1990, עמ' 179-187.

מלכים ב, יז: כיבוש שומרון ואחריתה של ממלכת ישראל

מטרת הפרק: הפרק מתאר את חורבן ממלכת ישראל וגלות תושביה. הסיבה הישירה לחורבן הממלכה היא כישלון מרד הושע בן אלה במלך אשור. לעומת זאת, מחבר ספר מלכים מסביר את החורבן כעונש על החטאים הדתיים של תושבי ישראל.

מיקום הפרק בספר מלכים: חורבן ממלכת ישראל מהווה נקודת מפנה בספר מלכים ובהיסטוריה היהודית; הממלכה הגדולה מבין השתיים נחרבה ועשרת השבטים הוגלו.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. הושע בן אלה, מלך ישראל, היה נתין של תיגלת פלאסר השלישי, מלך אשור, ושילם מס קבוע כל שנה. הושע מרד באשור לאחר מות תיגלת פלאסר השלישי וכתוצאה מכך נחרבה שומרון.
2. זהותו של המלך האשורי שכבש את שומרון אינה ברורה. שלמנאסר החמישי עלה על שומרון וצר עליה במשך שלוש שנים. במקורות חוץ-מקראיים כיבוש שומרון מיוחס לשני מלכים: שלמנאסר החמישי, ויורשו סרגון השני. לפי אחת הדעות, שלמנאסר החמישי הטיל מצור על שומרון ומת במהלכו. יורשו הוא שהשלים את הכיבוש.
3. השקפתו של מחבר ספר מלכים על גלות ישראל מופיעה באריכות בפסוקים 7-23. הסיבה לחורבן ישראל היא החטאים בתחום הדתי של תושבי ישראל. המחבר אף מסביר את חורבן יהודה בעתיד בעקבות חטאים בתחום הדתי.

4. בסיפור העמים הזרים בשומרון מופיע הביטוי "משפט אלוהי הארץ". בביטוי זה מודגש הרעיון כי אלוהי ישראל הוא האל המקומי של אדמת כנען, לכן מצטווים העמים הזרים בשומרון לעבוד אותו.

5. סיפור העמים הזרים בשומרון הוא פולמוסי, ונובע מההתנגדות לשומרונים, המכונים בספרות חז"ל כותים או גרי אריות. בימי בית שני ניטש ויכוח בין הזרם המרכזי של היהדות לשומרונים.

1-6: תוצאות מרד הושע במלך אשור

שאלה 1 (רמת חשיבה: ידע)

בפסוק 4 נאמר כי הושע מרד במלך אשור. הוא הפסיק לשלם את המס השנתי וקשר קשר עם מצרים, האויב של אשור.

שאלה 2 (רמת חשיבה: ידע)

לפי הכרוניקה הבלית, שלמנאסר החמישי (726-722 לפנה"ס) כבש את שומרון בשנת 722 לפנה"ס, אך לפי מהדורת האנאלים של סרגון השני כיבוש העיר שומרון מיוחס לסרגון השני (705-721 לפנה"ס).

שאלה 3 (רמת חשיבה: ידע)

א. לפי פסוק 6 תושבי הממלכה הוגלו ("ויגל את ישראל אשורה"), ולפי כתובת הראווה הגדולה הוגלו 27,290 איש.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. מחבר ספר מלכים מציג את הגלות כעונש לתושבי הממלכה.

7-23: השקפת מחבר ספר מלכים על חורבן שומרון וגלות ישראל

שאלה 1 (רמת חשיבה: סינתזה)

א. חוקי ספר דברים מצווים על ישראל להשמיד ולאבד את כל מקומות הפולחן של עמי כנען. חוק מרכזי זה בספר דברים נובע מן הסביבה העוינת והאליילית שבה ישבו בני ישראל.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. תושבי ישראל מואשמים באימוץ מנהגים זרים ובעבודת אלילים.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. (1) לפי ספר שופטים, עבודת הבעלים והעשתרות היתה נהוגה עוד בימי השופטים, וביתר שאת, בתקופת המלך אחאב.

(2) הסיבה להכנסת פולחן הבעל אל ממלכת ישראל היא הנישואים הדיפלומטיים של אחאב לאיזבל,

בת אתבעל מלך צידון.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. החזרה על הפעלים "ויעזבו ויעשו וישתחו ויעבדו" מדגישה את התכיפות שבה חטאו תושבי ממלכת ישראל.

שאלה 3 (רמת חשיבה: ידע)

א. פולחן לצבא השמים ידוע מתקופתו של מנשה, מלך יהודה.

(רמת חשיבה: הערכה)

ב. המחבר מייחס לתושבי ישראל גם את הפולחן לצבא השמים, כדי להצדיק את עונש הגלות.

24-41: אוכלוסיית הארץ לאחר חורבן ממלכת ישראל

שאלה 1 (רמת חשיבה: ידע והבנה)

א. בסיפור העמים הזרים בשומרון מופיע הביטוי "משפט אלוהי הארץ". בביטוי זה מודגש הרעיון כי אלוהי ישראל הוא האל המקומי של אדמת כנען, לכן מצווים העמים הזרים בשומרון לעבוד אותו.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. הכתובים בשמות כג, פסוק 19 וברברים ז, פסוק 22 מתארים את הופעת חיות השדה המסוכנות כתוצאה משממה והרס. בתרבויות המזרח הקדום מסמל האריה עוצמה ומלוכה.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. המחבר היהודאי מציג את המקדש בבית אל באופן שלילי; העמים הזרים הביאו את פולחנם אל המקדש בבית אל.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. העמים הזרים עבדו גם את אלוהיהם וגם את אלוהי ישראל, האל המקומי (זהו היתרון של הפוליתאיזם).

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

א. השומרונים טוענים כי הובאו אל ישראל בימי אסרחדון, מלך אשור.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. השומרונים התלוננו לפני מלך פרס על שבי ציון.

ביבליוגרפיה

1. בוסתנאי, ע., הגליות המוניות בתקופת האימפריה האשורית – עובדות ומספרים, "ארץ-ישראל" 14 תשלח, עמ' 62-68.
1. גרשון, ג., "ישראל ואשור", ישראל, 1998, עמ' 52-76.
3. טלמון, ש., מסורות בדבר השומרונים במקרא, "ספר השומרונים", תשסב, עמ' 7-27.

עמוס א, 1-2: תקופת נבואתו של עמוס

שאלה 1 (מיומנות נרכשת: הבנה)

א. ממלכת ישראל הגיעה להישגים רבים בתחום הצבאי בימי ירבעם השני. הוא השיב את חמת ודמשק לשלטון ישראל ובררום הגיעו כיבושיו עד ים הערבה.

ב. ירבעם השני מתואר כמלך שהגיע לממלכה רחבה מאוד, ובכל זאת, הוא מתואר באור שלילי ובקיצור נמרץ. (כל אחד ממלכי הצפון "עשה את הרע", מפני שעבדו את ה' במקדשים מחוץ לירושלים.)

עמוס ד, 1-3: הנבואה על נשות שומרון

מטרת-על: הנביא מתאר את חיי ההוללות של נשות שומרון העשירות, העושקות את העניים. **מקום הנבואה בספר:** הנבואה מופיעה לאחר תיאור חורבן בתי החורף והקיץ של עשירי שומרון.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. דימוי נשות שומרון לפרות הבשן (הבשן ידוע כאזור שגידלו בו פרות מפותמות) מדגיש את מצבן הכלכלי ואת תאוותן לעשוק את הדלים.
2. העונש לנשות שומרון מתואר במשל מעולם הדיג – הן ייתפסו כפי שצדים את הדגים. לפי פירוש אחר, פירוש המילים "צינות" ו"סירות" הוא קוצים – האשורים נהגו להכניס קוצים אל תוך כבלי השבויים שלהם.
3. המילה "הרמונה" היא יחידאית ומשמעותה אינה ברורה. יש המפרשים כי המילה מציינת שם מקום (אולי הר-רימון).

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

- א. דימוי נשות שומרון לפרות הבשן (הבשן ידוע כאזור שגידלו בו פרות מפותמות) מדגיש את מצבן הכלכלי ואת תאוותן לעשוק את הדלים.
(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)
- ב. (1) בני המעמד הגבוה שותים יין מגביעים גדולים, מושחים את גופם בשמנים יקרים ואוכלים בשר משובח.
(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)
- (2) נבואת עמוס מתארת מצב כלכלי המאופיין בשכבה חברתית עשירה המנצלת את החלשים בחברה.

4-11: נבואה על הפולחן במקדש בית אל

מטרת הפרק: הנביא עמוס מנבא שורה של עונשים בעקבות החטאים במקדש העיר בית אל. יש הטוענים כי עמוס התנגד לפולחן האילי בבית אל, ויש הטוענים כי עמוס התנגד להקרבת הקורבנות הרבים ודרש התנהגות מוסרית. **מקום הפרק בנבואה:** הנבואה מופיעה לאחר תיאור השפע וחי ההוללות של נשות שומרון, וכך מודגש העונש הצפוי בעקבות חטאיהם של עשירי שומרון.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. המקדש בבית אל היה מקדש מרכזי בממלכת ישראל. מקדש זה היה קשור בהתגלות האל ליעקב בבראשית כח. עמוס התנגד לפולחן בבית אל, מפני שצביונו של המקדש היה אלילי (בעיר בית אל הציב ירבעם בן נבט עגל זהב). ייתכן שעמוס התנגד להקרבת הקורבנות המוגזמת ודרש מן העם התנהגות מוסרית בתחום החברתי.
2. בפסוקים 6-11 חוזר הביטוי "ולא שבתם עדי נאום ה'", המדגיש את חסדי האל ואת כפיות הטובה של העם.
3. האסונות שיפקדו את תושבי ישראל יהיו בתחום החקלאי: בצורת ומיני מזיקים לחקלאות (הגזם).

האל יגרום לעצירת הגשמים, שלושה חודשים לפני קציר השעורה בארץ כנען. בפסוק 7 מתאר עמוס מציאות כנענית חקלאית מובהקת של ירידת גשמים באזורים מסוימים בלבד. עצירת הגשם מסמלת מבחינה תיאולוגית את כעס האל.

4. הביטוי "ניקיון שיניים" בפסוק 6 הוא יחידאי במקרא והוא מקביל כנראה למילים "חוסר לחם".
5. רצף העונשים בתחום החקלאי נזכר גם בקללות החותמות את ספר ויקרא (ויקרא כו) ואת ספר דברים (דברים כח, פסוקים 15-68).
6. עמוס מזכיר את המסורת הקשורה להפיכת הערים סדום ועמורה במטרה להמחיש את העונש הצפוי לעם.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

המקדש בעיר בית אל היה בעל חשיבות גדולה בממלכת ישראל. במקום זה התגלה האל ליעקב (חלום סולם יעקב), ושם קבע ירבעם בן נבט מקדש.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

חטאי העם מובילים לעונש הבצורת.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה, אנליזה)

אברם ורות עזבו את הארץ בגלל בצורת קשה. הבצורת תפגע קשות בתושבי ישראל.

עמוס ה', 21-27: העדפת המוסר נוסף על קיום הפולחן

מטרת-על: הנביא עמוס דורש התנהגות מוסרית בתחום החברתי, נוסף על הפולחן במקדש. מקום הנבואה בפרק: בפסוקים 21-27 נפתחת נבואה חדשה, המופיעה לאחר הפולמוס של עמוס עם המצפיים ל "יום ה'".

הרעיונות החשובים בפרק:

1. עמוס מתאר את דרכי הפולחן השונות: קורבנות, התכנסויות בחגים, נגינה ושירה בזמן הקרבת הקורבנות.
2. רעיון העדפת המוסר, נוסף על הפולחן, מודגש בהאנשה מוגברת של האל – ריח: "ולא אריח בעצרותיכם" (פסוק 21), ראייה: "ושלם מריאכם לא אביט" (פסוק 22), ושמיעה: "וזמרת נבליך לא אשמע" (פסוק 23).
3. אמצעי נוסף המדגיש את דחיית הפולחן מצד האל הוא האנשה: "שנאתי מאסתי חגיכם" (פסוק 21).
4. "לעשות משפט צדק" – היא הדרישה שדורש האל מן העם. הצדקה והמשפט מדומים למי נחל איתן, הזורמים בכל ימות השנה, לעומת נחל האכזב, שמימיו זורמים בחורף בלבד.
5. מטרתו של עמוס להדגיש את חשיבות המוסר נוסף על חשיבות הפולחן, לכן הוא טוען בהגזמה כי העם לא הקריב לכאורה קורבנות לה' בזמן הנדודים במדבר.
6. עמוס מאשים את העם גם בעבודה אלילית (פסוק 26).

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. שני הנביאים, עמוס וישעיהו, מזכירים את דרכי הפולחן של העם: הקרבת קורבנות (בעמוס נזכרות גם נגינה ושירה בזמן הקרבת הקורבנות) והתכנסויות במקדש בתקופת החגים.

(רמת חשיבה: סינתזה והערכה)

ב. עמוס וישעיהו דורשים צדק ומוסר נוסף על פולחן. דרישת הנביאים למוסר ולצדק היא אות ומופת לכולם.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה ואנליזה)

עמוס מדמה את הצדק והמוסר למי נחל איתן, שמימיו זורמים כל השנה. דימוי זה מדגיש את רצונו של האל בצדק ובמוסר תמידיים. הדימוי מתחום הטבע רומז שהצדק הוא דבר טבעי או שצריך להיות טבעי, מסדרי העולם הרגילים.

ביבליוגרפיה

ויס, מ., ספר עמוס, ירושלים, תשנ"ב.

מלכים ב יח: מסע סנחריב מלך אשור ליהודה

מטרת הפרק: הפרק מתאר את ממלכת יהודה בימי חזקיהו. תקופה זו עומדת בסימן פעולותיו של חזקיהו להפוך את יהודה לממלכה עצמאית. חזקיהו ערך שינוי מקיף בפולחן ביהודה: הוא טיהר את הפולחן בירושלים מעבודה זרה ומרד במלך אשור. מסע סנחריב ליהודה המיט אסון על יהודה, אך באורח נס הצליחה יהודה להינצל מגורל דומה לזה של ממלכת ישראל.

מקום הפרק בספר מלכים: תקופת חזקיהו מתוארת לאחר חורבן ממלכת ישראל. מחבר הספר רומז, כי יהודה ניצלה מגורל דומה של ישראל בזכות התנהגותו הדתית של חזקיהו.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. חזקיהו זוכה להערכה חיובית של מחבר ספר מלכים בעקבות השינוי הפולחני שהנהיג בתקופתו.
2. חזקיהו חיזק את מעמדו של בית המקדש בירושלים ואת מעמדם של כוהניו. חזקיהו חידש את הקשר עם שארית הפלטה של ממלכת ישראל וביקש לקרבם שוב אל שלטון בית דוד.
3. המרד של חזקיהו באשור היה השלב האחרון בניסונו להפוך את יהודה לממלכה עצמאית. ההכנות למרד כללו: יצירת קשרים עם מצרים, ערי פלשת ומרדך בלאדן הבבלי, וביצור ירושלים, ששיאו היה בחפירת נקבת השילוח.
4. סנחריב ערך מסע צבאי אל יהודה בשנת 701 לפנה"ס. המקורות המקראיים למסע סנחריב הם:
 - א. מלכים ב יח, פסוק 17-17 יט, פסוק 37 – תיאור המסע בהיסטוריוגרפיה הנבואית (התיאור מופיע גם בישעיהו ל"ז).
 - ב. דברי הימים ב לב, פסוקים 1-23.מקורות אשוריים:
 - ג. מהדורת האנאלים מן העיר אשור.
 - ד. תבליט מארמון סנחריב בנינווה המתאר את כיבוש לכיש.
5. הכתוב בפסוק 13 קובע כי מסע סנחריב התרחש "בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו"; השנה הארבע-עשרה למלכות חזקיהו היא שנת 715 לפנה"ס ומסע סנחריב התרחש בשנת 701 לפנה"ס. כותרת זו

שייכת לסיפור על מחלת חזקיהו וביקור המשלחת הבבלית בירושלים, המופיע במלכים ב. כ. מחבר ספר מלכים סידר את תיאור מסע סנחריב לפני הסיפור על מחלת חזקיהו וביקור המשלחת, מפני שלא היה טעם לתאר את העונש שהוטל על חזקיהו בעקבות יהירותו במקביל לסיפור המשלחת, ולאחר מכן לתאר את ההצלה מידי סנחריב.

6. נאום רבשקה מופיע בתיאור מסע סנחריב בהיסטוריוגרפיה הנבואית. נאום רבשקה הוא מלאכת

מחשבת של נאום תעמולתי ובו מודגש הניגוד בין שני היריבים: מלך אשור לעומת מלך יהודה; מלך

אשור מוצג כחזק, הצודק, החכם שנשלח על ידי האל וחזקיהו הוא הניגוד לו.

7. הנימוקים שבהם ניסה רבשקה לשכנע את חזקיהו ותושבי יהודה להיכנע הם:

א. פנייתו אל חזקיהו נעשית בשמו הפרטי, ללא הוספת התואר "מלך יהודה"; לעומת זאת, בפנייה

למלך אשור, "המלך הגדול מלך אשור", קובע רבשקה את עוצמת מלך אשור ומבליט אותה

לעומת חזקיהו החלש.

ב. חזקיהו אינו יכול לבטוח במצרים, בעלת בריתו, ובצבאו הקטן. הפועל "בטח" הוא פועל מנחה

בנאום המדגיש רעיון זה.

ג. האל שלח את סנחריב כדי להעניש את יהודה. רעיון זה לקוח מתוך נבואות ישעיהו, שהסביר את

מסע סנחריב כעונש על החטאים בתחום החברתי של תושבי יהודה.

ד. תיקוני הפולחן של חזקיהו נתפסים כחטא בעיני רבשקה. לפי התפיסה האשורית, האלים דורשים

מקומות פולחן רבים. דברים אלה מציגים את חזקיהו כחוטא בעיני תושבי ירושלים, שברובם

התנגדו לריכוז הפולחן.

ה. רבשקה מדבר בכוונה בשפה היהודית, כדי שתושבי ירושלים יבינו את דבריו וימרדו בחזקיהו.

ו. רבשקה מזכיר בנאומו ממלכות שנפלו בידי אשור, מפני שלא היה ביכולת אלוהיהם לבוא

לעזרתו, וטוען כי זה עתיד להיות גורל ממלכת יהודה.

8. הנסיגה של צבא אשור ללא כיבוש ירושלים מתפרשת במקרא כמעשה נס. מלאך האל הכה את צבא

אשור במגפה וגרם לנסיגתו. בכתובת האשורית מופיע דימוי ספרותי: חזקיהו נכלא בעירו כמו ציפור

בתוך כלוב. כן מתפרסם נספח ובו רשימה מפורטת של המסים שהוטלו על חזקיהו כפיצוי על כך

שמלך אשור לא כבש את ירושלים.

12-1: ביטול העבודה הזרה בימי חזקיהו מלך יהודה

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

אחז הצהיר על נאמנות מוחלטת למלך אשור "עבדך ובנך אני" (מלכים ב טז, פסוק 7) ובתקופתו התפשטה

העבודה הזרה ביהודה. חזקיהו השמיד את העבודה הזרה מתקופת אביו אחז, ריכז את הפולחן בירושלים

ומרד באשור.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

מחבר ספר מלכים מתאר את חזקיהו כמלך "שעשה הישר בעיני ה'" ואף משווה אותו לדוד "ככל אשר

עשה דוד אביו". תיאורים נוספים של התנהגותו הדתית של חזקיהו: "בה' אלהי ישראל בטח ואחריו לא

היה כמהו בכל מלכי ישראל" (פסוק 5). "וידבק בה' לא סר מאחריו וישמר מצוותיו אשר ציווה ה' את

משה" (פסוק 6). ההשוואה של חזקיהו לדוד מדגישה את הרצון לחזרה אל הדרך הרצויה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

משה עשה את פסל הנחש במצוות האל, כדי להציל את בני ישראל מידי מכת הנחשים שתקפה אותם במדבר. במהלך השנים החלו לעבוד ביהודה את פסל הנחש כאלוהות, לכן הרס אותו חזקיהו.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הבנה וסינתזה)

חזקיהו מבקש לקרב את שארית הפלטה של ממלכת ישראל. הוא מזמין אותם אל בית המקדש בירושלים בחג הפסח להשתתף בהקרבת קורבן הפסח.

שאלה 5 (רמת חשיבה: הבנה)

א. כלי החציבה היו גרזנים; אורך הנקבה הוא 1,200 אמה שהם כ-533 מטרים וגובהה מאה אמה.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. המפגש בין שתי קבוצות החופרים היה מרגש. כל קבוצה שמעה את נקישות הגרזן של הקבוצה השנייה לפני המפגש.

13-37: מסע סנחריב ותוצאותיו

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

הכתוב בפסוקים 13-15 מתאר את כיבוש ערי יהודה בידי סנחריב. חזקיהו נכנע בפניו ומשלם לו מס כבד בתמורה לנסיגתו מיהודה.

19-25: נאום רבשקה: פנייה אל חזקיהו ושריו

שאלה 1 (רמת חשיבה ידע)

א. רבשקה פונה אל חזקיהו בשמו הפרטי, ללא התואר "מלך יהודה", וזאת בניגוד לפנייה למלך אשור: "המלך הגדול מלך אשור".

(רמת חשיבה: הבנה וסינתזה)

ב. רבשקה מדגיש את עוצמת מלך אשור לעומת חזקיהו החלש.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

הפועל המנחה בפסוקים 19-25 הוא "בטח". רבשקה טוען כי חזקיהו אינו יכול לבטוח במצרים, בעלת בריתו, לא בצבאו ולא באלוהיו.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הערכה)

רבשקה התייחס אל ביטול הבמות בימי חזקיהו כפגיעה באלוהי ישראל. ייתכן שדברי רבשקה משקפים את הדעה של חוגים שונים ביהודה, שהתנגדו לריכוז הפולחן שהנהיג חזקיהו.

שאלה 4 (רמת חשיבה: ידע)

האל שלח את סנחריב כדי להעניש את יהודה; סנחריב מתואר כמטה הזעם של האל. רעיון זה לקוח מתוך נבואות ישעיה, שהסביר את מסע סנחריב כעונש על החטאים בתחום החברתי של תושבי יהודה.

26-37: נאום רבשקה: פנייה אל תושבי ירושלים

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה, זיהוי פועל מנחה)

הפועל המנחה בפסוקים 26-37 הוא "נצ"ל". החזרה על הפועל מדגישה כי תושבי ירושלים לא יינצלו מידי מלך אשור.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

רבשקה מכנה את יהודה "ארץ דגן ותירוש ארץ לחם וכרמים ארץ זית יצהר ודבש" בדומה לכינויי הארץ בדברים ח, פסוק 8: "ארץ זבת חלב ודבש". רבשקה מבטיח לתושבי ירושלים כי סנחריב יוביל אותם לארץ טובה, כמו ארץ יהודה.

מלכים ב, יט, פסוקים 35 – 37: נסיגת צבא אשור

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. מלאך האל הכה את הצבא האשורי במגפה וגרם לנסיגתו מארץ יהודה.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. (1) חזקיהו נכלא בעירו כמו ציפור בכלוב.

(רמת חשיבה: הבנה)

(2) הנספח בכתובת האשורית מתאר רשימה מפורטת של מסים, שהוטלו על חזקיהו כפיצוי על כך שמלך אשור לא הרס את ירושלים.

ביבליוגרפיה

1. גרשון, ג., "ישראל ואשור", ישראל, 1998, עמ' 100-111.
2. תדמור, ח., מלחמת סנחריב ביהודה: בחינות היסטוריוגרפיות והיסטוריות בתוך: מ. כוגן (עורך), "מחקרים בתולדות ישראל בתקופת המקרא", ישראל, תשנ"ז, עמ' 168-183.
3. תדמור, ח., כוגן, מ., מאירועי שנת ארבע-עשרה לחזקיהו: מחלת המלך וביקור המשלחת הבבלית, "ארץ ישראל" טז, תשמ"ב, עמ' 198-201.
4. רופא, א., "סיפורי הנביאים", ירושלים, תשמ"ו, עמ' 78-85.

ישעיה א: נבואה על חטאי ממלכת יהודה

מטרת-על: חזון ישעיה בן אמוץ הוא נבואת חורבן קשה לתושבי יהודה. הנביא מאשים את העם בחטאים בתחום הדתי והמוסרי. התקופה בין י"ז בתמוז ל'ט' באב כוללת שלוש הפטרות שנושאן נבואות תוכחה. ליום השבת שלפני ט' באב נבחרה נבואה זו כהפטרה. הרעיון העומד בתפיסת שלוש ההפטרות קובע, כי האסונות הם ענישה על חטאים.

מקום הפרק בספר: חזון ישעיה פותח את ספר ישעיה (חזון ההקדשה של ישעיה מופיע בפרק ו).

רעיונות חשובים בפרק:

1. רוב החוקרים מעריכים שפרק א מורכב מקטעים שמקורם בתקופות שונות. הפרק מהווה מניפסט תיאולוגי של הנביא: כל האסונות הפוקדים את ישראל (יהודה), נובעים מהחטאים הדתיים והמוסריים של העם ומנהיגיו.

2. הנבואה נפתחת בזימון איתני הטבע "השמים והארץ" לשמוע על כפיות הטובה של העם. מוטיב זה מופיע גם במיכה ו, פסוק 1 ובדברים ד, פסוק 23. בבריתות של האשורים משביעים את האלים הגדולים של השמים והארץ, שיביאו קללות על אלה שיפרו את תנאי הברית. בתנ"ך אין ריבוי של אלים, לפיכך משביעים את השמים ואת הארץ באופן סמלי.
3. הנביא מדמה את תושבי יהודה לאנשי סדום ועמורה, כדי להדגיש את מעשיהם הרעים.
4. הנביא דורש התנהגות מוסרית, וזאת נוסף על הפולחן.
5. ממלכת יהודה מדומה לגוף חבול ומוכה (פסוק 6). למרות המכות הקשות לא חזרו תושבי יהודה מדרכם הרעה. הגוף החבול הוא משל לממלכת יהודה, שאסונות כבדים פקדו אותה.
6. הנביא מעודד את העם לחזור מדרכו הרעה, מפני שאפשר לכפר על החטאים, גם על הכבדים ביותר.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

מסע סנחריב זרע הרס וחורבן ביהודה. רוב ערי יהודה נכבשו בידי הצבא האשורי וחזקיהו שילם מס כבד לסנחריב.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

האות של ישעיה הנביא מלמד על המצב הקשה של החקלאות: בעקבות החורבן שהמיט הצבא האשורי, יהיה יכול האדמה דל ביותר בשנים הקרובות.

שאלה 3 (רמת חשיבה: ידע)

א. בשני הכתובים מזמינים הנביא ישעיה והנביא מיכה את איתני הטבע, השמים והארץ, להעיד על כפיות הטובה של העם.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. איתני הטבע, השמים והארץ הוזמנו כעדים. בבריתות של האשורים משביעים את האלים הגדולים של השמים והארץ, שיביאו קללות על אלה שיפרו את תנאי הברית. בתנ"ך אין ריבוי של אלים, לפיכך משביעים את השמים ואת הארץ באופן סמלי.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הבנה)

א. הביטויים הקשים המציינים את חטאי העם: "גוי חטא", "עם כבד עון", "זרע מרעים", "בנים משחיתים".

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. ההפטרה נבחרה דווקא במועד זה, כדי להדגיש את הקשר בין חטאי העם לחורבן המקדש.

שאלה 5 (רמת חשיבה: ידע)

א. לפי רש"י המילה "שריד" שייכת לחלק השני של הפסוק, ולפי רד"ק המילה שייכת לחלקו הראשון. (רמת חשיבה: אנליזה)

ב. רש"י מדגיש בפירושו את רחמי האל, ורד"ק מדגיש כי האל לא השמיד את העם, מפני שהעם נתפס כצבאו של האל עלי אדמות.

10-23: העדפת המוסר לצד הפולחן

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. דרכי הפולחן הנזכרים בנבואה: הקרבת קורבנות, התכנסות בזמן החגים במקדש, תפילות.

(רמת חשיבה: יישום מושגים)

ב. שלוש דוגמאות להאנשה מוגברת של האל: רגש השנאה – "חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי" (14); "אעלים עיני מכם" (15); "גם כי תרבו תפילה אינני שומע" (15). דוגמה לשאלה רטורית: "כי תבואו לראות פני מי בקש זאת מידכם" (12).

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. מטרת השאלה בשני הכתובים היא הבעת תדהמה על מצבה הקשה של ירושלים. בישיעה א, פסוק 21 מתוארת ירושלים כעיר שבה יושבים מרצחים וחוטאים רבים, ובאיכה א, פסוק 1 מתוארת ירושלים כעיר עזובה ובודדה.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. בשני הכתובים מדומה ירושלים לאישה: בישיעה א ירושלים מדומה לזונה (דימוי זה מדגיש את חטאי ירושלים), ובאיכה היא מדומה לאישה אלמנה (דימוי זה מדגיש את מצוקתה).

ביבליוגרפיה

1. הופמן י. (עורך), אנציקלופדיה עולם התנ"ך, ישעיה, תל אביב, 1999, עמ' 20-25.
2. ורגון, ש., הרקע ההיסטורי והמשמעות של ישעיה א 10-17, "בית מקרא" מה, תש"ס, עמ' 289-304.

חטאי המלך מנשה מלכים ב כא, דברי הימים ב לג, פסוקים 1-20

מטרת-על: תקופת מנשה מתוארת כתקופת הרת אסון מבחינה דתית. מנשה הוא המלך היחידי שהכניס אל בית המקדש את פסל האשרה ובנה במות בשתי חצרות בית המקדש לעבודת צבא השמים. בעקבות חטאיו הרבים של מנשה החליט האל על חורבן יהודה, לרבות חורבן בית המקדש בירושלים. **מקום הפרק בספר מלכים:** תקופת מנשה מסמלת את שקיעתה של ממלכת יהודה. חורבן יהודה הוא תוצאה של חטאי מנשה.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. בתקופת מנשה החל הפולחן לצבא השמים ממניעים אישיים – אולי כדי להתאים את הפולחן לאלילות הרווחת בעולם באותה תקופה.
2. מנשה בנה שני מזבחות לפולחן צבא השמים בתוך חצרות בית המקדש. חטא זה מוזכר פעמיים, כדי להדגיש את חומרת המעשה.
3. מנשה הוא היחיד שהכניס את האשרה אל תוך בית המקדש בירושלים.
3. מנשה, וסבו אחז לפניו, העבירו את בנם באש, כלומר הקריבו קורבן אדם בתופת בגיא בן הינום. חטאים אלה נחשבו חמורים במיוחד ונעשו כנראה בהשפעת הפולחן הכנעני.
4. חטאי מנשה הביאו להחלטת האל להשמיד את יהודה. החורבן יתרחש בימי צדקיהו, ארבעה דורות אחרי מנשה, על פי עקרון גמול לדורות.

5. בספר דברי הימים נענש מנשה בימי חייו, נלקח לבית האסורים באשור, חזר בתשובה והוחזר ליהודה על פי עקרון גמול ליחיד, האופייני לספר דברי הימים.

11-1 : חטאי המלך מנשה

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

א. מנשה ואיזבל הכניסו את פולחן הבעל והאשרה לממלכה, אך מנשה הרחיק לכת מאיזבל ואחאב והכניס את הפולחן הזר אל תוך בית המקדש.

(רמת חשיבה: הערכה)

ב. יש הטוענים כי מנשה היה רשע יותר, מפני שמנשה הוא המלך הראשון שהכניס את העבודה הזרה אל תוך בית המקדש בירושלים.

שאלה 2 (רמת חשיבה: ידע והבנה)

בניית המזבחות לצבא השמים בשתי חצרות בית המקדש מצוינת פעמיים, כדי להדגיש את חומרת המעשה.

18-12: החלטת האל על חורבן יהודה

שאלה 1 (רמת חשיבה: ידע)

א. בספר דברי הימים נענש מנשה בימי חייו, נלקח לבית האסורים באשור, חזר בתשובה ומוחזר ליהודה.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. מנשה נענש על פי העיקרון של גמול ליחיד האופייני לספר דברי הימים.

ביבליוגרפיה

1. כוגן, מ., דת ופולחן בממלכת יהודה בימי ההגמוניה האשורית : עיון מחודש בתוך: מ. כוגן (עורך), "מחקרים בתולדות ישראל בתקופת המקרא", ישראל, תשנ"ז, עמ' 184-200.

ריכוז הפולחן בימי יאשיהו

מלכים ב, כב, כג, פסוקים 1-14, דברים יב, פסוקים 1-12, טז, פסוקים 21-22

מלכים ב כב: מציאת "ספר התורה" בבדק הבית

מטרת-על: תיאור ימי יאשיהו בספר מלכים מתמקד בשינויים הפולחניים שהנהיג ביהודה, בעקבות מציאת ספר התורה בבדק הבית, המזוהה כמהדורה מוקדמת של ספר דברים שנכתב כנראה בתחילת ימי יאשיהו. השינוי הפולחני בירושלים כלל את ביעור העבודה הזרה מיהודה וביטול הבמות, והוא נעשה בצורה מקיפה יותר מן השינויים שהנהיג חזקיהו.

מקום הפרק בספר מלכים: יאשיהו הוכתר למלך בגיל שמונה בידי עם הארץ לאחר תקופה ארוכה שבה הונהגו פולחן לצבא השמים ועבודה זרה בימי מנשה ואמון.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. "ספר התורה" שנמצא בבדק הבית הוא מהדורה מוקדמת של ספר דברים בתורה, שכלל כנראה את החוקים, את כריתת הברית ואת העונשים והקללות הצפויים למפרי הברית. גילוי זהותו של "ספר התורה" היה מאורע בעל חשיבות היסטורית בימי יאשיהו, מפני שכתובתו מיוחסת למשה. התימוכין לזיהוי ספר התורה כספר דברים הם:
 - א. ספר דברים מצווה על עבודה לאל במקום אחד – מצווה הבאה לידי ביטוי בתיקוני יאשיהו בפולחן בפרק כג.
 - ב. יאשיהו קורע את בגדיו לאחר שמיעת דברי הספר. נראה כי הספר כלל איומים ואלות למפירי הברית, בדומה לרשימת האלות והעונשים בספר דברים.
 - ג. בספר דברים מתואר חידוש הברית בין האל לעם. גם יאשיהו עורך טקס חידוש ברית לפני התיקונים הפולחניים.
 - ד. יאשיהו מקריב את קורבן הפסח בבית המקדש בירושלים, כפי שקובעים חוקי ספר דברים.
 - ה. ספר דברים מנוסח כחווה בין אדון לנתין, בדומה לחוזה אסרחדון, מלך אשור, מאותה תקופה.
2. חולדה הנביאה מנבאת כי החלטת האל על השמדת יהודה אינה ניתנת לשינוי, אך הרעה לא תגיע בימי יאשיהו.
3. יאשיהו עורך טקס לחידוש הברית בין העם לאל לאחר תקופת האלילות של מנשה ואמון.
4. ביעור העבודה הזרה בימי יאשיהו היה מקיף, וכלל את השמדת סמלי העבודה הכנענית ופולחן צבא השמש מימי אחז ומנשה, את הפולחן הזר בהר המשחית מימי שלמה וגם את המזבח בבית אל.
5. ריכוז הפולחן בירושלים כלל את ביטול הבמות ביהודה ובשומרון, העלאתם של כל כוהני הבמות מיהודה אל בית המקדש בירושלים והריגת כוהני הבמות בשומרון.
6. ריכוז הפולחן בירושלים חיזק את הקשר של התושבים לכירה ירושלים הן כבירה מדינית והן כמרכז פולחן יחידי, בתור הכנה לשחרור מעול אשור וכינון בית דוד על כל ישראל. ריכוז הפולחן במקדש אחד כלל גם מניע כלכלי, מפני שתושבי יהודה היו כעת חייבים להגיע אל בית המקדש בשלוש הרגלים, מעשה המעצים את כלכלת הבירה.

ברק הבית ומציאת ספר התורה מלכים ב כב, 1-13, דברים יב, 1-12

שאלה 1 (רמת חשיבה: ידע)

בספר דברי הימים תיקוני יאשיהו נעשו בשלבים: בשנה השמינית למלכותו הוא "החל לדרוש" לאל, בשנה השתי-עשרה הוא ביער את העבודה הזרה, ובשנה השמונה-עשרה נמצא ספר התורה ונערך פסח בבית המקדש.

שאלה 2 (רמת חשיבה: ידע)

א. הכינויים לספר שנמצא בברק הבית הם "ספר התורה" (מלכים ב כב, פסוקים 8, 11), "ספר תורת ה' ביד משה" (דברי הימים ב לד, פסוק 14), "ספר משה" (דברי הימים ב לה, פסוק 12), "ספר הברית" (מלכים ב כג, פסוקים 2, 21, דברי הימים ב לד, פסוק 30)

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. שמות הספר רומזים כי הספר כלל חוקים וברית בין העם לאל.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

א. החוק בדברים יב מצווה על הריסת מקומות הפולחן הכנעניים.

(רמת חשיבה: הערכה)

ב. יאשיהו פועל על פי החוק בדברים יב והורס את כל הכלים והסמלים של הפולחן הזר בירושלים וביהודה.

14-20: המשלחת אל חולדה הנביאה

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. נבואת חולדה לא התגשמה: יאשיהו לא מת בשיבה טובה, אלא נהרג בקרב מגידו נגד פרעה נכו.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. הקושי העיקרי העולה ממות יאשיהו הוא: כיצד ניתן להסביר את מותו של המלך שעשה טוב בעיני האל בקרב מגידו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הערכה)

א. בספר דברי הימים ב לה, 20-24 מופיעה תוספת לכתוב בספר מלכים. לפי דברי הימים ביקש פרעה נכו מיאשיהו לא להילחם בו. פרעה נכו מוצג כשליחו של האל ודיבר בשם אלוהים, אך יאשיהו לא השכיל לציית לדבר האל.

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. ההרחבה בספר דברי הימים נועדה להסביר את מותו של יאשיהו על פי העיקרון של גמול אישי, הוא העיקרון שבו האמין מחבר ספר דברי הימים.

מלכים ב כג, פסוקים 1-14: ביטול העבודה הזרה וריקוז הפולחן

שאלה מספר 1 (רמת חשיבה: סינתזה)
בכל שלושת הכתובים מתואר הרס פסלים המזוהים עם הפולחן הכנעני. הפסלים נשרפו עד דק, כדי למנוע עבודה זרה בעתיד.
שאלה מספר 2 (רמת חשיבה: הערכה)
ייתכן כי המקדש בערד נחרב בימי יאשיהו כחלק מריקוז הפולחן (אחדים מן החוקרים, כמו אהרוני ורייני, מייחסים את החורבן של המקדש בערד לימי חזקיהו).

ביבליוגרפיה

1. ויינפלד, מ., התעוררות התודעה הלאומית בישראל במאה השביעית לפני סה"נ מתוך: מ. כוגן (עורך), "מחקרים בתולדות ישראל בתקופת המקרא", ישראל, תשנ"ז, עמ' 282-308.
2. מלמט, א., הרקע ההיסטורי להתנגשות בין יאשיהו לפרעה נכו במגידו, "ארץ-ישראל" יב, תשלה, עמ' 83-90.
3. נאמן, נ., "המלך כיוזם רפורמות פולחניות בממלכתו: יאשיהו ומלכים אחרים במזרח הקדום", ירושלים, תשס"ז.
4. רופא, א., ספר דברים – דברי סיכום, "בית מקרא" לב, תשמ"ז, עמ' 206-216.

אחריתה של ממלכת יהודה

מלכים ב כד, פסוקים 8-16 גלות יהויכין (597 לפנה"ס)

מטרת על: גלות יהויכין לבבל בשנת 597 לפנה"ס היא גלות בני המעמד הגבוה ביהודה. יהויכין הסגיר את עצמו כדי להציל את ירושלים, ונבוכדנאצר החליט על הגלייתו ועל הגלייתם של אם המלך, שרים ובעלי מלאכה, והכתיר את מתניה, דודו של יהויכין. גלות יהויכין פילגה את העם לשניים: מצד אחד, הגולים היושבים בבבל ומצד שני, תושבי יהודה שנשארו בארץ.
מקום הפרק בספר מלכים: גלות יהויכין היא שלב אחד לפני חורבן יהודה. גלות המלך יהויכין ובני המעמד הגבוה נתפסו בעיני המחבר כגלות המכרעת.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. בחודש כסלו שנת 597 לפנה"ס גייס נבוכדנאצר את צבאו ויצא לירושלים. לאחר מסע של 1,600 קילומטרים שנמשך חודשיים, הגיע נבוכדנאצר אל ירושלים בחודש שבט. ירושלים היתה במצור שהטילו עליה עבדי נבוכדנאצר (פסוקים 10-11). הופעתו של מלך בבל בראש כוח צבאי מוכחר לפני שערי ירושלים, והאכזבה מהיעדר עזרה מצרית, הן שהתישו את המגנים בירושלים וגרמו

- לכניעה. יהויכין מלך יהודה החליט להיכנע בפני מלך בבל זמן קצר לאחר המלכתו, ובכך להציל את העיר מחורבן.
2. ההגליה התנהלה בשני שלבים: בשלב הראשון הוגלו 3,022 יהודים של תושבי ערי השדה (ירמיהו נב, פסוק 28). בשלב השני הוגלו הסלתה והשמנה (בני המעמדות הגבוהים) של ירושלים ובראשם המלך יהויכין ושריו.
3. משמעות גלות יהויכין נמדדת באיכות הגולים. גלתה העילית שבממלכת יהודה: בית המלוכה, השרים, בני המעמד הגבוה ובעלי המקצוע. נוסף להם גלתה גם ההנהגה הדתית: כוהנים ונביאים (ובהם הנביא יחזקאל). מחבר ספר מלכים סבור שגלות זו היא הגלות המכרעת (פסוק 14: "לא נשאר זולת דלת הארץ").
4. נבוכדנאצר מינה את מתניה, דוד יהויכין, למלך יהודה והעניק לו את השם "צדקיהו". החלפת השם מעידה על אדונותו של נבוכדנאצר על יהודה.
5. מחבר ספר מלכים מתאר בקצרה את תקופתו, ומסביר את מרד צדקיהו וכישלונו כחלק מתוכנית אלוהית, שמטרתה לגרום לחורבן יהודה.
- שאלה 1 (רמת חשיבה: ידע)**
- נבוכדנאצר הגלה את המלך יהויכין, את אם המלך, את שרי יהודה, "אילי הארץ", "כל ירושלים", "גיבורי החיל", החרש והמסגר; מספר הגולים היה 10,000 לפי פסוק 15, ו-8,000 לפי פסוק 16. על פי ירמיה נב, פסוק 29 הוגלו 3,023 איש.
- שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)**
- א. לפי ספר מלכים מת יהויקים בזמן המצור על ירושלים ולפי ספר דברי הימים הוגלה יהויקים אל בבל. לפי ספר מלכים הוגלה יהויכין עם בני המעמד הגבוה ביהודה ולפי ספר דברי הימים הוגלה יהויכין לבדו. לפי ספר דברי הימים, כלי בית המקדש נלקחו אל בבל גם בגלות יהויקים וגם בגלות יהויכין.
- (רמת חשיבה: הבנה)**
- ב. בספר דניאל א, פסוקים 1-2 מופיעה המסורת על גלות יהויקים ועל לקיחת כלי בית המקדש אל בבל.
- שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה, הסקה)**
- א. מלך בבל לא שלל מיהויכין את התואר "מלך יהודה", מה שהיה גורם לפיצול העם. הגולים וקבוצות שונות מן האנשים שנשארו בארץ ראו ביהויכין את המלך החוקי וציפו לשובו.
- (רמת חשיבה: סינתזה)**
- ב. מצבו של יהויכין בגולה היה טוב. הוא שוחרר מן הכלא והפך לאחד מאוכלי שולחן המלך. לפי המקורות הבבלים, יהויכין נתפס בעיני הבבלים כמלך יהודה, תוארו לא נשלל ממנו והוא זכה ביחס מכובד.

מלכים ב כד, פסוקים 17–20: מלכות צדקיהו

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

הפעולה המוזכרת בשני הכתובים היא הענקת שם חדש. פעולה זו מסמלת את אדנותו של המלך המעניק למלך הכפוף לו שם חדש.

שאלה 2 (מיומנות נרכשת: ידע)

הבבלים לא ביקשו לפגוע במעמדה המדיני של יהודה וביקשו לשמור על עצמאותה תחת חסות בבליה. לכן הם מינו את צדקיהו, בנו של יאשיהו.

מלכים ב כה: נפילתה של ירושלים

מטרת-על: השיעור יתאר את חורבן יהודה ומשמעותו. הבבלים שרפו את בית המקדש, הענישו את צדקיהו ותומכיו, הגלו את תושבי יהודה והפקידו את גדליה על הנשארים בארץ. שרפת בית המקדש בירושלים ורצח גדליה נחקקו בהיסטוריה היהודית כאסון לאומי.

מקום הפרק בספר מלכים: ספר מלכים מסתיים בתיאור אירועי חורבן יהודה ובפרק האחרון בתולדות משפחת המלוכה בית דוד.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. מרד גלוי של צדקיהו בבבל פרץ בשנת 588 לפנה"ס. חוגים אנטי-בבליים ביהודה הצליחו להשפיע על צדקיהו החלש למרוד בבבל בעידודה של מצרים והודות להבטחת עזרה שתבוא, ככל הנראה, מעמון וצור.
2. המצור על ירושלים נמשך שנה ושבעה חודשים. העיר נפלה בעקבות הרעב הכבד וצדקיהו ברח דרך השער הדרומי. הוא נתפס באזור יריחו ונענש כפי שנקבע בבכרית שכרת עמו נבוכדנאצר, והוגלה לבבל.
3. החלטתו של נבוכדנאצר לשרוף את בית המקדש ולנתץ את החומות נבעה משיקולים צבאיים-פוליטיים. הוא ביקש לבטל את מעמדה של ירושלים כעיר בעלת חשיבות פוליטית-צבאית מחשש למרד נוסף. העונשים ניתנו לחוגים אנטי-בבליים, ולכן ירמיהו ניצל.
4. הבזיזה של כלי בית המקדש נערכה בצורה מאורגנת בידי הצבא הבבלי, במטרה להעשיר את אוצר המלך, וכמנהג הכובשים להציג את שלל האויב, ובעיקר את כלי הפולחן בבית המקדש.
5. שרפת בית המקדש, הריסת בתי העשירים, ניתוץ העיר וגלות היו אמצעי הענישה שנקטו הבבלים נגד יהודה. במסורת היהודית נקבעו ימי צום בעקבות חורבן בית המקדש:
 - א. צום עשרה בטבת – לזכר הטלת המצור על ירושלים.
 - ב. צום י"ז בתמוז לזכר הבקעת חומות העיר בחורבן הבית השני בידי הרומאים.
 - ג. ט' באב – לזכר שרפת בית המקדש הראשון והשני.
6. גדליהו בן אחיקם נמנה עם אחת המשפחות החשובות ביהודה, משפחה שבניה מילאו תפקידים מרכזיים בשלטון. אחיקם, אביו של גדליהו, מילא תפקיד מרכזי בתיקוני הפולחן של יאשיהו ושפן,

- סבו של אחיקם, נשא בתואר "סופר המלך" בימי יאשיהו. הבבלים הפקידו את גדליהו באופן רשמי על הנשארים בארץ והוא מילא ככל הנראה תפקיד פחה, בעוד יהודה זוכה למעמד של מחוז בבלי.
7. גדליהו נרצח בידי ישמעאל בן נתניה. הכתוב במלכים ב כה, פסוק 25 מציין בקצרה כי: "בחדש השביעי" רצח ישמעאל בן נתניה "מזרע המלוכה" את גדליהו במצפה. הכתוב בספר ירמיהו מ"מג מוסיף פרטים ואף מספק הסבר לרצח. ישמעאל בן נתניה נתמך על ידי בעלים, מלך עמון, שהתנגד לשיתוף הפעולה בין "שארית יהודה" בהנהגת גדליהו, למלך בבל. מתברר, שישמעאל התנגד גם הוא למדיניותו של גדליהו, ואפשר שבגלל השתייכותו למשפחת המלוכה נקם בגדליהו על רצח בני המלך צדקיהו. במסורת ישראל נקבע ג' בתשרי כיום תענית לזכר רצח גדליהו.
8. ספר מלכים מסתיים בתיאור הוצאת יהויכין מכלאו והטבת מצבו. מטרת הבאת אירוע זה היא לסיים את ספר מלכים בצורה חיובית, באווירה של תקווה לחידוש ממלכת יהודה.

מלכים ב כה, פסוקים 1-7: כיבוש ירושלים והענשת צדקיהו

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. תנאי הרעב הקשים בירושלים בעקבות המצור שנמשך שנה ושבעה חודשים גרמו לנפילת העיר.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. במגילת איכה מתואר המצב הקשה של העם בעקבות המצור. הראשונים שנפגעו מן הרעב היו התינוקות – האימהות אינן מצליחות להניק את ילדיהן בגלל הרעב. ברחובות ירושלים היו מוטלות גופות של אנשים שמתו מרעב, וכאשר המצב הגיע אל השפל, נאלצו אמהות לבשל את ילדיהן.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. התקשורת בתקופה זו, שבה נותקו הדרכים, התנהלה באמצעות משואות (=לפידים).

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. מפקדו של אחד המבצרים מודיע למפקד לכיש, שמשואות עזקה אינן נראות – כלומר עזקה נפלה בידי הבבלים.

8-21 שרפת בית המקדש וחורבן ירושלים

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

חז"ל טוענים כי יום התענית על חורבן בית המקדש אמור להיות בעשרה באב, אז נשרף בית המקדש, אך הפורענות החלה כבר בט' באב (ביום זה הוצתה האש), ולכן נקבעה התענית ליום שבו החלה הפורענות. ימי צום נוספים המזוהים עם חורבן בית המקדש מזוהים עם השואה. י' בטבת הוכרז כיום הקדיש הכללי על האנשים שלא הוכאו לקבורה או מקום קבורתם לא נודע.

שאלה 2 (רמת חשיבה: סינתזה)

א. התיאור במגילת איכה פרק ה מגלה את הקשיים של שארית הפלטה. הם סובלים מהתקפות שודדים: "בנפשנו נביא לחם מפני חרב המדבר" (פסוק 8), הם סובלים מתנאי רעב: "עורנו כתנור נכמרו מפני זלעפות רעב" (פסוק 10). הנותרים ביהודה שועבדו בעבודות פרך: "בחורים טחון נשאו" (פסוק 13).

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. בקינה מופיעים שני עקרונות גמול: גמול לדורות – החורבן הוא עונש על חטאי האבות (פסוק 7) וגמול ליחיד: "אוי נא לנו כי חטאנו" (פסוק 16).

22-26: נציבות גדליהו בן אחיקם ורציחתו

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

תיאור רצח גדליהו בספר מלכים דל בפרטים, ואילו הסיבות לרצח אינן מתוארות כלל.

שאלה 2 (רמת חשיבה: סינתזה)

גדליה נקט מדיניות פיוס כלפי הבבלים. הוא קרא לכל היהודים שברחו מיהודה אל הארצות השכנות לחזור ארצה והבטיח להם כי לא יאונה להם כל רע אם ישלימו עם השלטון הבבלי.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

א. ישמעאל בן נתניה היה מזרע המלוכה. יש הטוענים כי המניע לרצח היה אישי: ישמעאל ביקש לנקום בגדליה על רצח בני צדקיהו או ביקש לתפוס את השלטון.

(רמת חשיבה: ידע)

ב. בעלים, מלך עמון, שהתנגד לשיתוף הפעולה בין "שארית יהודה" בהנהגת גדליהו למלך בבל, שלח את ישמעאל לרצוח את גדליה. בעלים וישמעאל האמינו כי רצח גדליה יפגע בשלטון הבבלי ביהודה.

שאלה 4 (רמת חשיבה: יישום)

במהלך ההיסטוריה היהודית התרחשו עוד רציחות על רקע פוליטי בדומה לרצח גדליה. רצח ארלוזורוב בתל אביב בשנות השלושים ורצח ראש הממשלה יצחק רבין.

ביבליוגרפיה

1. בוסתנאי, ע., "גלות ישראל ויהודה באשור ובבבל", ישראל, 2010.
2. גליל, ג., עיון מחודש בכרונולוגיה של ממלכת יהודה ממות יאשיהו עד נפילת ירושלים, "ציון" נו, א, תשנ"א, עמ' 5-19.
3. הופמן, י., על דרכו של המספר בפרשת גדליהו ותוצאותיה (ירמיה מ 1 מג 7), "עיוני מקרא ופרשנות" ה, תשס, עמ' 103-125.
4. ליפשיץ, ע., "ירושלים בין חורבן להתחדשות: יהודה תחת שלטון בבל", ירושלים, 2004.

ירמיה כה, פסוקים 1-14: הנבואה על חורבן יהודה בידי מלך בבל

מטרת-על: הנבואה מתארת את חורבן יהודה בידי נבוכדנאצר, מלך בבל. ירמיה מזהה את הגוי מצפון – שהוזכר בפרק א, פסוק 15 – כנבוכדנאצר, מלך בבל.
מקום הפרק בספר ירמיה: הנבואה מופיעה לאחר הנבואה על שני דודאי התאנים, המסמלים את גולי יהויכין ואת העם שנשאר בארץ יהודה תחת שלטון צדקיהו. ירמיה מנבא חורבן וגלות נוספת לתושבי יהודה תחת שלטון צדקיהו.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. ירמיה מתאר את שנתו הראשונה של נבוכדנאצר כשנת מפנה בעתיד האזור כולו. שנת 605 לפנה"ס היא השנה שבה ניצח נבוכדנאצר את מצרים בקרב כרכמיש ותפס את השלטון. בעקבות הניצחון הפכה יהודה לממלכה נתינה של נבוכדנאצר.
 2. החורבן הוא תוצאה של חטאי תושבי יהודה. למרות דברי הנביאים המשיכו תושבי יהודה לעבוד עבודה זרה.
 3. החורבן ישים קץ לחיי היום-יום ביהודה. אבן הרחיים ששימשה לטחינת דגנים ונרות (מסימני חיי השגרה) תיעלם ולא יישמעו עוד קולות שמחה.
 4. השעבוד הבבלי ימשך שבעים שנה; מספר זה מתאר פחות או יותר את התקופה שבין חורבן הבית עד לבנייתו מחדש (המסורת על שבעים שנה מופיעה גם בירמיה כט, פסוק 10 ובזכריה ז, פסוק 5).
 5. האל יעניש גם את הבבלים לאחר שבעים שנה (רמז לנפילת הממלכה הבבלית).
- שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)**
- א. ירמיהו מציין באופן כללי בפרק א, כי גוי מצפון עתיד להחריב את ירושלים, ובפרק כה, פסוק 8, מציין ירמיהו בצורה מדויקת כי הבבלים הם הגוי מצפון שעליו ניבא כי ישמיד את ירושלים.
- (רמת חשיבה: סינתזה)**
- ב. הביטויים: "גוי מצפון", "מצפון תיפתח הרעה", מסמלים גם היום סכנה ממשית הנשקפת למדינה מצד אויב.
- שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)**
- הנביא ירמיה מאשים את תושבי יהודה כי העבודה הזרה שאליה פנו היא שגרמה לחורבן בית המקדש.
- שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה, אנליזה)**
- החוק בספר דברים אוסר על לקיחת אבן הרחיים כעירבון להחזרת חוב. אבן הרחיים ששימשה לטחינת דגנים בכל בית בעולם העתיק היתה חיונית ובסיסית לחיי היום-יום. אבן רחיים מסמלת פעמים רבות במקרא שעבוד או דיכוי.
- שאלה 4 (רמת חשיבה: סינתזה)**
- בכתובים משתקפת המסורת על שבעים שנות השלטון הבבלי.

ביבליוגרפיה

1. אביעזר, מ., לשאלת זיהויו של הגוי מצפון בנבואות ירמיהו, "בית מקרא" מו, תשס"א, עמ' 322-334.

נבואה

ישעיה ב: חזון אחרית הימים

מטרת-על: החזון מתאר את מרכזיותו של בית המקדש באחרית הימים ואת אחדות עבודת ה' ואחדות העמים במגמה הזאת. הבשורה שעתידה לצאת באחרית הימים היא השלום העולמי.
מקום הפרק בספר: הפרק מופיע לאחר נבואת החורבן הקשה בפרק א.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. המושג "אחרית הימים" מתאר את הזמן בעתיד שבו ישתנו סדרי עולם.
2. הר הבית וכית המקדש מתוארים כמקום גבוה (הן מבחינה גיאוגרפית והן מבחינה רוחנית) שאליו ינהרו העמים באחרית הימים. הר הבית אינו הגבעה הגבוהה במקום – הוא נמצא בין הרים גבוהים יותר – אך לפי הנבואה, המצב הטופוגרפי עתיד להשתנות!
3. באחרית הימים ישרור שלום עולמי: כלי המלחמה ייהפכו לכלי עבודה ולא ילמדו עוד מלחמה.
שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)
המילים המתארות את גובהו של הר הבית הן: "בראש ההרים ונשא מגבעות" (פסוק 2), "ואמרו לכו ונעלה אל הר ה'" (פסוק 3).
- שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)**
א. השלום העולמי מובע בשני הכתובים: בישעיה ב, פסוק 4 מתוארת הפיכת כלי המלחמה לכלי עבודה, ובישעיה יא, פסוק 6 מתוארת הרמוניה בקרב בעלי החיים השונים ובין בעלי החיים לכני האדם. הנביא מתאר את השלום בשני דימויים שונים הלקוחים משני התחומים העיקריים בעולם העתיק: עולם עובדי האדמה ועולם רועי הצאן.
(רמת חשיבה: אנליזה)
ב. הביטויים "וכיתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא יישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה", "וגר זאב עם כבש" הפכו לביטויים המסמלים את השלום גם היום. שני הדימויים לקוחים האחד מעולמם של עובדי האדמה והשני מעולמם של רועי הצאן (שני המקצועות העיקריים בעולם העתיק).
שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה)
א. האלוזיות בשירו של עמיחי הן:
(1) הכבש הלבן אמר לזאב: "בני אדם פועים ולכי כואב" (אילוזה לישעיה יא, פסוק 6)
(2) כל הגויים (המאחדים) ינהרו לירושלים לראות אם יצאה תורה (אילוזה לישעיה ב, פסוק 3)
(3) וכיתתו חרב למזמרה ומזמרה לחרב (אילוזה לישעיה ב, פסוק 4)
(מיומנות נרכשת: אנליזה)
ב. יהודה עמיחי מתאר את חזון השלום העולמי כבלתי אפשרי כמעט. בשיר מתוארות הכנות לקראת מלחמה, והשלום העולמי הוא מעבר לגבולות האדם.
שאלה 4 (רמת חשיבה: סינתזה)
בשלושת הכתובים המתארים את אחרית הימים מתואר כי עבודת האל נעשית על ידי כל העמים.

1. זקוביץ, י., "משמיע שלום מבשר טוב: שבעה פרקי חזון לשלום ירושלים", חיפה, תשס"ד, עמ' 144-166.

ירמיהו ז, פסוקים 1-24: נבואת בית המקדש ותוצאותיה

מטרת-על: ירמיהו ניבא את חורבן בית המקדש בירושלים, בניגוד לאמונה ששררה בממלכת יהודה בהגנת האל על בית המקדש. ירמיהו הועמד למשפט בטענה כי האל לא שלח אותו, משפט שהסתיים בזכאותו של ירמיהו.
מקום הפרק בספר: נבואת בית המקדש ומשפטו בתחילת שלטונו של יהויקים.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. ירמיהו מנבא את חורבן בית המקדש בניגוד לאמונה הרווחת ביהודה, לפיה אפשר לסמוך על הגנת האל על בית המקדש ועל ירושלים. הוא מצטט את דברי השקר "היכל ה' היכל ה' המה" של הנביאים, שהאמינו כי בית המקדש מוגן מפני כל פורענות.
2. ירמיהו קורא לעם לחזור מדרכו הרעה. החזרה מן הדרך הרעה יכולה להביא לביטול רוע הגזרה.
3. גורל בית המקדש יהיה כגורל המקדש בעיר שילה, שהוחרב בידי הפלשתים, וגורל יהודה יהיה כגורל ממלכת אפרים.
4. הנחת היסוד של העם, ששורשיה בנסיגת צבא סנחריב מיהודה, גרסה כי ירושלים לא תחרב בגלל בית המקדש שבתוכה, המוגן על ידי האל.

ירמיהו ז, פסוקים 1-21: הנבואה על אחרית בית המקדש

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

- א. ירמיהו מצטט את דברי נביאי השקר, שטענו כי בית המקדש וירושלים מוגנים על ידי האל. (רמת חשיבה: הבנה)
 - ב. החזרה המשולשת על הצירוף "היכל ה'" מדגישה את התנגדותו של הנביא לדברי נביאי השקר על חסינות בית המקדש. (רמת חשיבה: ידע)
- א. בספר שמות כ מופיעים הדיברות בין אדם לאדם ואחריהם הדיברות בין אדם לחברו. בדברי ירמיהו מופיעים בראשונה דיברות בין אדם לחברו, ואחר כך דיברות בין אדם לאל. (רמת חשיבה: אנליזה)
 - ב. ירמיהו דורש מן העם התנהגות מוסרית בתחום החברתי, לכן הוא מזכיר את הדיברות בין אדם לחברו בתחילה. העם טען כי הדרך הנכונה לעבוד את האל היא בתחום הקורבנות, וירמיהו מדגיש את ההתנהגות המוסרית. (רמת חשיבה: הבנה)
- א. המקדש בעיר שילה נזכר בתהלים עח כמקום משכנו של האל. המקדש בשילה נחרב במהלך המלחמה עם הפלשתים.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. בית המקדש בירושלים יחרב כפי שנחרב המקדש בעיר שילה.

תגובות לחורבן ושיבת ציון – פרקי חובה

יחזקאל יח: 1-20 תורת הגמול

מטרת-על: הנביא יחזקאל קובע תורת גמול חדשה, עקרון הגמול ליחיד במקום עקרון הגמול לדורות. תורת הגמול החדשה אמורה להדגיש את החשיבות של חזרה בתשובה לפני בוא החורבן. **מקום הפרק בספר:** ארבע פעמים דן הנביא בספרו בתורת הגמול, ובצורה הרחבה ביותר – בפרק יח. הדיון בתורת הגמול בפרק יח מרחיב את הרעיונות בפרקים ג ו-יד.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. הנביא יחזקאל קובע תורת גמול חדשה "הנפש החטאת היא תמות", בניגוד לאמונת העם בעקרון הגמול לדורות. גולי בבל האמינו כי נענשו על חטאי אבותיהם וכי אפסה התקווה לשנות את מצבם.
2. הנביא מצטט את דברי העם ומציג את עקרון הגמול שבו האמינו כדי לסתור עיקרון זה. הנביא מצטט כמה פעמים את העם: "אבות אכלו בוסר ושיני הבנים תקהינה" (פסוק 2), "ואמרתם מדוע לא נשא הבן בעוון האב" (פסוק 19), "ואמרתם לא יתכן דרך ה'" (פסוק 25).
3. הנביא מדגים את תורת הגמול ליחיד על ידי תיאור שלושה דורות במשפחה אחת: אב צדיק, בן רשע, בן הצדיק. הדיון במשפחה זו מדגיש את חוסר השיתופיות בין הדורות במעשים הטובים והרעים, בעונש ובחסד.
4. יחזקאל קובע עקרון גמול חדש נוסף: מעשי האדם האחרונים הם הקובעים, ולכן רשע שחזר מדרכו הרעה עתיד להינצל. אפילו חטאת במשך כל חייו, אם תחזור בתשובה עכשיו, תקבל שכר ולא עונש. יש בכך דחיפות: צריך לחזור בתשובה מיד! וזה יעזור!

20-1: "הנפש החטאת היא תמות"

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. הנביא מצטט את דברי העם "אבות אכלו בוסר ושיני הבנים תקהינה", המדגישים את תורת הגמול לדורות.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. הסיבה לחורבן בית המקדש במגילת איכה ה, פסוק 7 היא חטאי האבות, על פי העיקרון של גמול לדורות.

שאלה 2 (רמת חשיבה: סינתזה)

א. מעשי הצדיק מנוסחים על דרך השלילה, כשמתוארות העברות שבין האדם לאל: "לא אכל אל ההרים" – פולחן אלילי שנעשה בדרך כלל בעולם העתיק על הרים גבוהים: "ועיניו לא נשא אל

גילולים". פירוש הצירוף "נשא עיניו" הוא להתפלל, ו"גילולים" הם כינוי גנאי לפסלים. בתחום שבין אדם לחברו מנוסחים הצווים בדרך השלילה ובדרך החיוב: לא גזל ולא עשק ולא לקח ריבית, השיב גזלה, נתן לעני מזון ובגד, שפט בצדק.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. מאפייני הצדיק מבוססים על חוקי התורה. בשמות כב, פסוקים 21-23 אוסר החוק על הטלת ריבית. בוויקרא יח, פסוק 19 אוסר החוק על משכב עם אישה בזמן נידתה ובוויקרא יט, פסוק 13 נאסר על גזל.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. תכונות הצדיק בתהלים טו הן: הולך תמים ופועל צדק, דובר אמת, לא אומר דברי רכילות, מכבד את יראי האל ובו לרשעים, לא לוקח שוחד ולא מטיל ריבית.

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. שני הכתובים מדגישים כי הצדיק לא הטיל ריבית. ניתן ללמוד מכך שהתחום החברתי היה חשוב גם ליחזקאל וגם למחבר מזמור טו.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הבנה)

א. יחזקאל מצטט את דברי העם "ואמרתם מדוע לא נשא הבן בעוון האב". ציטוט זה מוכיח כי העם האמין בעיקרון של גמול לדורות והופתע לקבל את שיטת יחזקאל.

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. הנביא חוזר על העיקרון שבו פתח את דבריו וצירף גם פירוש מעשי: בן לא ייענש בגלל חטאי אביו ואב לא ייענש על חטאי בנו, כלומר: מעשי האדם הם הקובעים ולא המעשים של דורותיו הקודמים.

ביבליוגרפיה

1. ברין, ג., "עיונים בספר יחזקאל", תל אביב, תשלה, עמ' 80-105.
2. כשר, ר., "יחזקאל (מקרא לישראל)", תל אביב, תשס"ד, עמ' 361-375.

עזרא א, 1-7: הצהרת כורש

מטרת-על: הצהרת כורש מעניקה לגולי בבל זכות לשוב אל ציון ולבנות את בית המקדש בירושלים. ההצהרה מסמלת את תקופת שיבת ציון וימי הבית השני. **מקום הפרק בספר:** ההצהרה פותחת את ספר עזרא, הסופר ומנהיג הגולים הכולט בימי שיבת ציון, ולצדו נחמיה.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. הצהרת כורש היא מימוש נבואת ירמיה כה, פסוקים 11-12, לפיה יחזור העם אל ארצו לאחר שבעים שנה.
2. כורש מציג עצמו כשליחו של האל, שפקד עליו לחדש את מקדשו. תפיסה זו מופיעה גם ב"גליל כורש".
3. המלכים הפרסיים היו בעלי סובלנות דתית כלפי העמים בממלכתם, ולכן התיר כורש ליהודים לשוב אל ציון.
4. בדברי כורש מופיע האל כאל השמים (תפיסה אוניברסלית): ו"האל אשר בירושלים" (אלוהות מקומית).
5. שבי ציון הם צאצאי שבטי יהודה ובנימין, הכוהנים והלוויים, ובראשם ששבצר, צאצא לבית דוד.
6. כורש החזיר לשבי ציון את כלי בית המקדש שנבזזו בידי הבבלים.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. ירמיהו ניבא כי גולי בבל ישובו לאחר שבעים שנה. הנבואה בירמיהו כה, פסוקים 11-12 נאמרה בשנה הרביעית ליהויקים בן יאשיהו מלך יהודה, היא השנה הראשונה לנבוכדנאצר מלך בבל (כלומר, שנת 605 לפנה"ס). שלטונה של בבל נמשך עד הכיבוש הפרסי, בשנת 539 לפנה"ס. כלומר, מדובר ב־65 שנה, שהן תקופה קרובה לתקופה הנזכרת – שבעים שנה. הפתרון הוא לראות במספר 70, שבו נקט ירמיהו, מספר טיפולוגי.

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. הביטוי "לכלות דבר ה' מפי ירמיהו" מציג את הצהרת כורש כהתממשות נבואת ירמיהו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. כורש מציג את עצמו כשליח של האלים הגדולים, שנשלח לשלוט על העולם, לשקם מקדשים ולהחזיר עטרה ליושנה.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. כורש מתיר לגולי יהודה לשוב לירושלים ולבנות בה את בית המקדש מחדש.

ביבליוגרפיה

1. תדמור, ח., עליית כורש והרקע ההיסטורי להכרזתו, "אשור, בבל ויהודה", תשס"ו, 283-303.

עזרא ד, פסוקים 1-6: העימות בין שבי ציון לצרי יהודה ובנימין

מטרת-על: הפרק מתאר את העימות בין שבי ציון לאוכלוסיית הארץ, שביקשה לתת יד לבניית בית המקדש השני בירושלים.

מקום הפרק בספר: הפרק הקודם תיאר את הנחת אבן הפינה לבית המקדש השני בירושלים. בניית בית המקדש התארכה זמן רב בגלל הסכסוך עם צרי יהודה ובנימין.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. צרי יהודה ובנימין הם כנראה תושבי ממלכת ישראל שנשארו בארץ ולא הוגלו בשנת 722. (בספר מלכים ב יז מתוארים אבותיהם של צרי יהודה כעמים זרים שמלך אשור הביא לישראל, אך ייתכן כי סיפור זה נכתב כחלק מהפולמוס עם השומרונים).
2. העימות בין שבי ציון לצרי יהודה פרץ על רקע בקשתם של צרי יהודה להשתתף בבניית בית המקדש. הסיבה למחלוקת היא פוליטית: כורש, מלך פרס, העניק ליהודה מעמד גבוה מזה שהעניק לישראל.
3. "עם הארץ" הוא מונח המציין בדרך כלל שכבה חברתית ביהודה. בעזרא ד, פסוק 4 נזכר "עם הארץ" ככפיפה אחת עם צרי יהודה ובנימין. ייתכן שהמונח "עם הארץ" בספר עזרא מציין את תושבי יהודה שנשארו בארץ ולא יצאו לגלות, אשר התנגדו לבניית בית המקדש בידי שבי ציון ולכן שיתפו פעולה עם צרי בנימין ויהודה.
4. העימות גרם לעיכוב בבניית בית המקדש. עם הארץ וצרי יהודה ובנימין שכרו יועצים שניסו לבטל את התוקף המשפטי של הצהרת כורש.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

קולות שמחה וקולות בכי נתערבבו בהנחת אבן הפינה לבית המקדש השני בירושלים – קולות שמחה של צעירים על בניית בית המקדש החדש וקולות בכי של הזקנים, שזכרו את בית המקדש הראשון. קולות הבכי של הזקנים מדגישים את חוסר התקווה ואת העצבות שמאורע זה נטע בהם, וקולות השמחה של הצעירים מדגישים את השאיפה להתחדשות ואת התקווה שנטע מאורע זה בהם.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

צרי יהודה ובנימין הם העמים הזרים שהביא מלך אשור אל ממלכת ישראל לאחר חורבנה בשנת 722 לפנה"ס. העמים הזרים עבדו גם את אלוהיהם וגם את אלוהי הארץ.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה ואנליזה)

כורש, מלך פרס, העניק לתושבי יהודה ובנימין שישבו בגלות רשות לחזור אל ציון ולבנות בה את בית המקדש. צרי יהודה ובנימין היו צאצאי תושבי ממלכת ישראל (ממלכת הצפון), לכן סירב זרובבל לבקשתם.

ישעיה מ, פסוקים 1-11: נבואה על שיבת ציון

מטרת-על: הנביא ישעיה השני המכונה "הנביא המנחם" מנבא נבואת נחמה לגולי יהודה. הוא מתאר את הדרך חזרה אל הארץ בצורה מופלאה, בכדי לעודד את הגולים. האל יוביל את עמו אל הארץ בדרך שתהפוך באופן פלאי קלה למעבר.
מקום הפרק בספר ישעיה: הנבואה בפרק מ היא הנבואה הראשונה של ישעיה השני.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. האל סלח לתושבי יהודה (שנענשו פי שניים על חטאיהם).
2. הדרך אל ציון תהפוך באופן פלאי לישרה ונוחה למעבר, הרים וגאיות יהפכו למישור.
3. האל יעמוד בראש שבי ציון וישגיח עליהם, כפי שרועה טוב משגיח על צאנו.

11-1: חזרת העם אל ציון

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. הנביא ישעיה השני – הנביא "המנחם" – חוזר פעמיים על הפועל "נחמו" כדי להדגיש בכך את הרעיון העיקרי בנבואתו: לנחם את העם ולבשר על חזרתם הקרובה אל ציון.
(רמת חשיבה: הבנה)

ב. המילים: "כי נרצה עוונה כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאותיה", מדגישות כי האל כבר סלח לתושבי יהודה שנענשו פי שניים על מעשיהם. רעיון זה יעודד את הגולים וייטע בהם את תקוות החזרה אל הארץ.

שאלה 2 (רמת חשיבה: סינתזה)

א. הדימוי המשותף לשני הכתובים הוא הרועה ועדרו: בתהלים כג ובישעיה מ, פסוקים 1-12 מדומה השגחת האל על עמו לדאגת הרועה הטוב לעדרו.
(רמת חשיבה: הבנה)

ב. בתהלים כג הרועה הטוב מוביל את עדרו אל מקום שופע מים וצמחייה, ובישעיה מ הרועה אוסף את הכבשים שאיבדו את דרכן.

חגי א: עידוד העם

מטרת-על: הנביא חגי תולה את הבעיות של שבי ציון בעיכוב בניית בית המקדש. סיום בניית בית המקדש יביא לסיום הבעיות של שבי ציון.
מקום הנבואה בספר: הנבואה מופיעה בתחילת הספר.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. חגי ניבא בשנה השנייה של דריווש, מלך פרס. נבואותיו נפרשות על פני זמן קצר של שלושה חודשים. שנתו השנייה של דריווש היתה סוערת מבחינה צבאית ומדינית, שכן דריווש נאלץ לדכא מרידות ברחבי המעצמה הפרסית (רמז למלחמות מופיע בחגי ב, פסוק 6).

2. שני מנהיגים עמדו בראש שבי ציון: זרובבל בן שאלתיאל, שהוא צאצא לבית דוד (דוד שלישי של יהויכין, מלך יהודה), ויהושע בן יהוצדק הכהן הגדול (דוד שלישי לשריה הכהן בתקופת החורבן).
3. זרובבל בן שאלתיאל נושא בתפקיד הרשמי "פחת יהודה" מטעם המעצמה הפרסית. המעצמה הפרסית חילקה את ארץ ישראל לפחות (מחוזות) ויהודה תחת שלטון זרובבל זכתה במעמד מחוז עצמאי, הוא פחות יהוד.
4. חגי מתאר את המצב העגום של שבי ציון בתחום הכלכלי: מחסור במזון, חסרון כס של העובדים (פסוק 6).
5. מצבו הקשה של העם נובע מהפסקת בניית בית המקדש. סיום בניית בית המקדש יביא להפסקת מצבו הקשה של העם.
שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)
הנביא חגי מתאר את מצבו הכלכלי הקשה של העם: מחסור במזון, בשתייה ובכגדים, וחסרון כס של העובדים. המצב הקשה של העם מדגיש את הקשיים שבשליחות הנביא חגי, לעודד את העם לסיים את בניית בית המקדש.
שאלה 2 (רמת חשיבה: ידע)
האל מצווה על כל התושבים לסיים את מלאכת הבנייה. החומרים לבנייה הם עצים.

תגובות לחורבן ושיבת ציון – פרקי הרחבה

יחזקאל לו, 1 – 14: נבואות נחמה

מטרת הפרק: חזון העצמות היבשות מתאר את חזרתם של הגולים אל הארץ, נבואה זו נאמרה לגולים בעקבות מצבם הקשה לאחר חורבן בית המקדש, מצב המדומה בחזון העצמות היבשות למוות.
מיקום הפרק בספר: הנבואות על החזרה לארץ מופיעות לאחר תיאור טיהור העם מעוונותיו באמצעות זריקת מים טהורים והבטחה לקבץ שוב את העם בארץ.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. גולי בבל דימו את מצבם בגלות למוות. הנביא מצטט את דברי העם "הנה אומרים יבשו עצמותינו ואבדה תקוותנו נגזרנו לנו" (פסוק 11).
2. תחיית העצמות מסמלת את חזרת העם לארצו מן הגלות. פירוש נוסף לתחיית העצמות הוא רמז לתחיית המתים. חזון תחיית העצמות היבשות קיבל משמעות נוספת לאחר השואה והקמת המדינה.
3. חזון העצמות היבשות רווי מתח ודרמה. התיאורים של הבקעה המלאה עצמות ותחייתן, ושאלת האל לנביא והצו להתנבא – הם מופלאים ודרמטיים.

10-1: חזון העצמות היבשות

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

- א. השאלה של האל ליחזקאל היא "התחיינה העצמות האלה", והנביא עונה "אתה ידעת".

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. השאלה על תחיית העצמות מגבירה את הדרמה בחזון.

11-14: פירוש החזון

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. הנביא מצטט את דברי העם: "הנה אומרים יבשו עצמותינו ואבדה תקוותנו נגזרנו לנו" (פסוק 11).

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. תחיית העצמות היבשות מסמלת את חזרת העם אל ארצו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: יישום והערכה)

מוסד יד ושם מתאר את חזון העצמות היבשות בצורה היסטורית: העצמות היבשות מסמלות את הנורא מכול – השואה – ותחייתן מסמלת את המשכיות העם היהודי.

ביבליוגרפיה

1. כשר, ר., "יחזקאל (מקרא לישראל)", תל אביב, תשס"ד, עמ' 710-730.

איכה פרק ה: תחינת העם ותפילה להתחדשות

מטרת-על: איכה פרק ה איננו קינה אלא תחינה – תפילה. עם זאת, כאשר הוא מתחבר לשאר הפרקים שהם קינות (פרק ג = חלקו תחינה וחלקו קינה) הוא מובלע בתוך קינה אחת גדולה – מגילת איכה. איכה פרק ה הוא תחינה ציבורית שבה מבקש העם מן האל לזכור את מוראות חורבן המקדש ומסיים בתפילה להתחדשות.

מקום הפרק במגילה: התחינה באיכה ה מסיימת את מגילת איכה.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. הקינה פותחת במילים "זכור ה' מה היה לנו". בקריאה זו פונה המחבר באופן דרמטי אל האל ומבקש ממנו לזכור את סבל העם בעקבות החורבן.
2. לאחר המצור והמתקפה הבבליים היה מחסור במצרכים בסיסיים, כמו: מים ועצים, ולפיכך המחירים עלו.
3. "מצרים נתנו יד אשור לשבוע לחם" (פסוק 6). תושבי יהודה הושיטו יד למצרים ולמסופוטמיה בבקשה לקבל סיוע כלכלי. אפשר שהשימוש בשם "אשור" הוא אמצעי ספרותי – ממלכת אשור נפלה ונעלמה כבר בשנת 609. הכוונה היא לכך שיהודה פונה לכל עם שהוא (מלבד בבל, הצר הנוכחי).
4. המחבר מתאר את הפגיעה בכל תחומי החיים: מבחינה ביטחונית, חששו האנשים מפני פשיטות שודדים ("חרב המדבר"), הבבלים הטילו עבודות פרך על הצעירים, שאולצו לשאת משאות כבדים. הבבלים פגעו בכבוד העם: לא כיבדו את הזקנים ועינו את הנשים.

5. הר ציון מתואר כמקום עזוב ושומם שבו מהלכים שועלים. מוטיב זה ידוע גם מן הקינה על העיר אור.
6. שתי תפיסות גמול מופיעות בתחינה: תפיסת גמול לדורות (פסוק 7: "אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו") ותפיסת גמול אישי (פסוק 16: "אוי נא לנו כי חטאנו").
7. המגילה מסתיימת בחזרה על פסוק 21 כדי לסיים בנימה של תקווה.
- שאלה 1 (רמת חשיבה: ידע והבנה)**
- א. מגילת איכה א, פסוק 1 פותחת בשאלה המביעה תדהמה על חורבן ירושלים. בפרק ה במגילת איכה פסוק 1, נפתחת התחינה במילים "זכור ה' מה היה לנו". בקריאה זו פונה המחבר באופן דרמטי אל האל ומבקש ממנו לזכור את סבל העם בעקבות החורבן. פנייה זו מדגישה את המצב הפסיכולוגי הקשה שבו נתונים המשורר והעם (עצבות, דיכאון, חוסר אונים).
- (רמת חשיבה: יישום)**
- ב. פתיחת התחינה יכולה לתאר את חורבן המקדש, את סבל העם או את הלקח הנלמד ממאורע זה.
- שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)**
- מלאכת הטחינה נחשבה לבזויה בעולם העתיק ("השפחה אחר הרחיים" נמצאת במעמד הנמוך ביותר). לפי זה, מעמדם של תושבי יהודה היה נמוך ובזוי.
- שאלה 3 (רמת חשיבה: ידע)**
- בשני הכתובים מתוארות הוצאות להורג של ראשי השלטון ביהודה.
- שאלה 4 (מיומנות נרכשת: הבנה)**
- א. תלמידי ר' עקיבא בכו למראה השועלים המהלכים בהר ציון, ואילו ר' עקיבא צחק נוכח המראה הזה.
- (רמת חשיבה: הבנה)**
- ב. ר' עקיבא עורר את תלמידיו: בית המקדש עתיד לקום שנית בעתיד, כפי שניבא הנביא זכריה וממש כפי שחורבן המקדש התגשם על פי נבואת מיכה. ר' עקיבא מצטייר במדרש כדמות של מנהיג בתקופה קשה, שהשכיל לעורר את עמו בזמן חורבן המקדש ודבריו היו מקובלים על העם.
- שאלה 5 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)**
- א. שתי תפיסות הגמול הנזכרות בשני הכתובים הן: א. גמול לדורות ב. גמול אישי.
- ב. ירמיה מנבא כי "בימים ההם" יפעל האל על פי עקרון הגמול האישי.
- שאלה 6 (רמת חשיבה: הבנה)**
- א. ביאליק מתאר את שרפת המקדש כתוצאה מחרון אפו של האל. האל מתואר כאל נקמות – האל כועס, מנפץ את כתרו, יושב בלב ים הלהבה.
- (רמת חשיבה: הבנה)**
- ב. בבית השני חל מפנה. האל מתעצב על חורבן המקדש: "ראשו שמוט בין זרועותיו והררי היגון על-ראשו. מחריש ושומם הוא יושב ומביט אל-החרבות. זעף כל-עולמים הקדיר עפעפיו, ובעיניו קפאה הדממה הגדולה."

שאלה 7 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ספר מלכים ב מסתיים בתיאור שחרור יהויכין מכלאו, ומגילת קהלת מסתיימת בצו לשמור את מצוות האל "כי זה כל האדם". ספר מלאכי מסתיים בתיאור שיבתו של אליהו לפני יום ה' הגדול והנורא.

ביבליוגרפיה

גרינשטיין, א., קינה על חורבן עיר ומקדש בספרות הישראלית הקדומה בתוך: צ. טלשיר, י. שמיר, ד. סיון (עורכים), "תשורה לשמואל", תשס"א, עמ' 88-97.

תהלים קלז: "בזכרנו את ציון"

מטרת-על: מזמור קלז הוא סוגה מעורבת, הכוללת מאפיינים של קינה. הנושא העיקרי במזמור הוא הזיכרון של גולי בבל בחורבן בית המקדש. מקום המזמור בספר תהלים: המזמור מופיע בספר החמישי בספר תהלים.

הרעיונות החשובים במזמור:

1. הפועל "זכר" הוא פועל מנחה במזמור המדגיש את הנושא המרכזי במזמור, שהוא הזיכרון של גולי בבל על חורבן בית המקדש.
2. אמצעי ספרותי חשוב במזמור הוא השרשור. המילה ירושלים מופיעה בפסוקים 5, 6, 7 וקושרת אותם יחד.
3. למרות המקום השופע מים בין נהר פרת לנהר חידקל, הגולים לא הפסיקו לבכות בזכרם את ארצם.
4. השוכים הבבלים התאכזרו אל הגולים וציוו עליהם לשיר משירי ציון בדרך אל הגולה, לכן הסתירו הגולים את כלי נגינתם.
5. בפסוקים 5-6 נשבעים הגולים לא לשכוח את ירושלים. הצהרתם זו הפכה לחלק בלתי נפרד מטקס החופה בנישואים.
6. הגולים מזכירים וזוכרים את העמים השכנים (בני אדום), ששמחו לאיד על נפילת ירושלים ופלושו אל יהודה.
7. המזמור מסתיים בקללה קשה לבת בבל השדודה. בקשת המשורר לנפץ את עוללי בבל אל הסלע מעוררת בעיות מוסריות, מפני שהעוללים חפים מפשע (בספר דברים כד, פסוק 16 כתוב: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות").

שאלה 1 (רמת חשיבה: הערכה ויישום)

ימי זיכרון מעצבים את אופי העם ותורמים להדגשת שותפות הגורל. אירועים היסטוריים בחיי העם הופכים לימי זיכרון לאומיים, לדוגמה: יום הזיכרון לשואה ולגבורה, יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. בשמות כ, פסוק 8 מצטווה העם לזכור את השבת, ובדברים כה, פסוק 17 מצטווה העם לזכור את התקיפה של העמלקים במדבר. בשמואל א האל זכר את נדר חנה והעניק לה בן.

ב. בפסוק 1 זוכרים גולי בבל את חורבן יהודה ובפסוק 6 את חורבן בית המקדש וירושלים. בפסוק 7 זוכרים הגולים את מעשי האדומים שפגעו בהם בזמן החורבן.

שאלה 3 (רמת חשיבה: ידע)

א. (1) בתמונת הבול מתוארים גולי בבל כשהם יושבים כפופים, ראשם שחוה, ופניהם מכוסות בידיהם, כאילו הם ממררים בכבי. תנוחת גופם מסמלת אבל, זעקה וכאב על החורבן.

(2) שקיעת השמש מסמלת את שקיעת ממלכת יהודה ואת מצבם הנפשי הקשה של הגולים.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. כבול מתוארת הסביבה הכבלית על פי הכנת האמן, ליליאן: הגולים יושבים ליד המים בין עצי דקל.

שאלה 4 (רמת חשיבה: אנליזה)

גולי בבל לא שברו את כלי נגינתם, מפני שקיוו לחזור אל יהודה ולשיר שוב משירי ציון.

שאלה 5 (רמת חשיבה: אנליזה)

יום החתונה הוא היום השמח ביותר בחיי האדם, לכן ראוי ביום הזה להזכיר את ירושלים. הכוס השבורה מסמלת את חורבן הבית וגם את התקווה לגאולה. במנהגים אלה יש מסר חברתי חשוב, שאפילו ברגעים האישיים הכי מרגשים שלנו, אסור לנו לשכוח שעלינו לתקן את העולם – יש עדיין משימות חברתיות שעלינו להתייחס אליהן.

שאלה 6 (רמת חשיבה: הבנה, אנליזה)

בקשת המשורר בסוף המזמור לנפץ אל הסלע את עוללי בת בבל השדודה מעוררת קושי מוסרי, שכן, מה חטאו העוללים? העונש הוא אכזרי ובלתי מתקבל. אולם מטרת הבקשה להדגיש את המעשים הקשים שעשו הבבלים לתושבי יהודה ואת הסבל הרב שנגרם להם במהלך מאורעות החורבן.

נביאי אמת ונביאי שקר – פרקי חובה

דברים יח, פסוקים 9-22: חוק הנביא

מטרת הפרק: חוק הנביא קובע את אמת המידה לזיהוי נביא שנשלח על ידי האל.
מקום הפרק בספר: חוק הנביא מופיע בנאום משה לאחר חוק המגדיר את תפקיד הכוהנים והוא משתייך למערכת החוקים המגדירים את מוסדות השלטון והמשפט.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. ספר דברים מצווה על ביטול מנהגי תושבי הארץ לעסוק בדרכי הכישוף השונות להגדת העתיד. בפסוקים 9-11 מופיעה שורה של מנהגי עמי כנען בתחום הכישוף: "מעונן" האטימולוגיה של "עונן/מעונן" אינה ברורה. (מ)עונן הוא כמו מנחש, כמו קוסם. הנטייה היא לגזור את "עונן" מפועל ערבי שמשמעו "להגות", להוציא קול מן הגרון – מי שמשמש כאורקל, כפונה אל המתים. "חוכר חבר" וקוסם הם בעלי מקצוע המטילים קסמים בעזרת ידיהם.
2. החוק אוסר על דרכי הכישוף לא בגלל שהן אינן פועלות (אין צורך להטיל איסור על שיטות חסרות

תועלת) אלא בגלל שהן אכן עובדות — כמו הדרישה ברוח המת או הטלת הגורלות בספר יונה פרק א. האיסורים מוטלים מפני שדרכי הכישוף עוקפות את הקשר הבלתי אמצעי בין האל לבין העם, קשר המוצא ביטוי בברית: האל מדבר ישירות עם העם — דרך הנביאים והחוקים הניתנים—ובהתאם לכך על העם לפנות ישירות לאל, דרך הכוהן או הנביא.

3. עמי כנען גורשו בגלל מעשיהם הנזכרים בפרק (כישוף, שאילה אל המתים).

4. משה הוא ארון הנביאים. העם חשש מהתגלות האל בהר סיני וביקש ממשה למסור את דבר האל. תפקיד הנביא הוא מסירת דבר האל — הנביא הוא שליח האל.

5. המילים "דבר" ו"שמע" הן מילים מנחות בחוק ומדגישות את הבעיה המוצגת בחוק (כיצד ניתן לזהות את הנביא שנשלח על ידי האל).

6. החוק קובע כי נביא שנבואתו התגשמה הוא נביא אמת שנשלח על ידי האל.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הערכה)

בני האדם מבקשים לצפות את העתיד גם היום ואף פונים אל אנשים שונים, הטוענים כי ביכולתם לצפות את העתיד. בדרך כלל סומכים על אנשים שהוכיחו בעבר יכולת זו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

הדרך להגדת העתידות בשני הכתובים היא שאילה אל המתים. שמואל מבקש מבעלת האוב להעלות מעולם המתים את שמואל הנביא, כדי שיספר לו על הצפוי בקרב נגד הפלשתים.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה, סינתזה)

החוק קובע עונש מוות למכשפה, מפני שדרכי הכישוף עוקפות את הקשר הבלתי אמצעי, המוצא ביטוי בברית שבין האל לעם.

שאלה 4 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

המלך מנשה מצטייר כמלך הרע ביותר מקרב מלכי יהודה, מלך שעבר על כל האיסורים הנזכרים בספר דברים יח, פסוקים 9-11.

שאלה 5 (רמת חשיבה: אנליזה)

האל ידבר אל משה בצורה ישירה "פה אל פה אדבר". לעומת זאת, האל יתגלה אל שאר הנביאים במראה ובחלום.

שאלה 6 (רמת חשיבה: סינתזה)

המילים המנחות "ידע" ו"דבר" מדגישות את הבעיה המרכזית בחוק והיא: כיצד ניתן לדעת מי הוא הנביא שדברו דבר אמת.

שאלה 7 (רמת חשיבה: הבנה)

בסיפור העימות בין ירמיהו לחנניה נוספה אמת מידה חדשה לחוק המלך, והיא החובה החלה על נביאים שניבאו נבואה טובה להוכיח את התגשמותה.

ירמיה כ: העימות בין ירמיהו לפשחור הכוהן ותלונות ירמיהו על שליחותו

מטרת הפרק: הפרק דן במהות שליחותו של ירמיהו כנביא. למרות האסונות והסבל שנגרמו משליחותו, לא יכול ירמיהו להפסיק לנבא, מפני שהנבואה בוערת בעצמותיו.
מקום הפרק בספר: פרק יט מתאר את נבואתו של ירמיהו בגיא בן הינום על העונש הכבד הצפוי לתושבי יהודה. בעקבות דבריו הקשים, נתן פשחור בן אמר הכוהן את ירמיהו על המהפכת.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. ירמיה נרדף בגלל תוכן נבואותיו: פשחור בן אמר הכוהן נותן אותו על המהפכת בגלל נבואתו הקשה בגיא בן הינום. העימות בין ירמיהו לפשחור קשור בחילוקי הדעות ביניהם – ירמיהו קרא להשלמה עם השלטון הבבלי ופשחור השתייך לקבוצה שביקשה למרוד במלך בבל.
2. ירמיה מנבא נבואה קשה לפשחור, לאוהביו ולתושבי יהודה, ומעניק לפשחור את השם "מגור מסביב" כסמל לעונשו הכבד.
3. הנביא ירמיה מתאר את הרדיפות אחריו ואת הלעג שהוא סובל ממנו. אויביו לועגים לנבואותיו ומנסים לפגוע בו.
4. הנבואה בוערת בעצמותיו של ירמיהו והוא אינו יכול להפסיק לנבא, למרות הסבל הרב שנגרם לו מאמירת דבריו.
5. הפעלים המנחים בדברי ירמיהו בפסוקים 7-12 הם "יכל", "פתה" ו"נקם". ירמיה מבקש מן האל לפגוע באויביו על פי העיקרון של מידה כנגד מידה. הם מנסים לפתות אותו, כדי שיוכלו לו וינקמו בו, וירמיה מבקש מן האל לנקום בהם.
6. פסוק 13 הופרד מתלונות ירמיה בידי בעלי המסורה, מפני שהוא מתחיל עניין חדש והוא הלל לאל, בשונה מהתלונות ירמיהו בפסוקים הקודמים. יש הטוענים כי פסוק 13 אכן נאמר מפי ירמיהו, המהלל את האל שעזר לו.
7. ירמיה מתאר את יום הולדתו כיום מקולל ומקלל גם את האיש שבישר לאביו על הולדתו. דברי ירמיה מזכירים את דברי איוב (איוב פרק ג). איוב מבקש לשלול את יום היוולדו תוך הפיכתו לחושך גמור – כך הוא מבטל את היום (היום מאופיין באור – אין אור, אין יום). והלילה יבוטל על ידי סילוק האורות המציינים את תחילת הלילה (כוכבי הנשף) וסילוק אור השחר, המציין את סיום הלילה. אם אין ללילה לא תחילה ולא סיום, אף הוא אינו קיים. "גלמוד" – שלא תתקיים בו פרייה ורבייה. ללא "רננה" = שמחה של תשמיש המיטה. מה שירמיהו עושה יכול להיות ממשי: לתאר את יום היוולדו כ"ארוך". מה שמבקש איוב לעשות הוא בלתי אפשרי – להוציא מן המציאות את היום והלילה שכבר קיימים. איוב באופן אופייני מנסה לעשות את הבלתי אפשרי הואיל והמציאות שלו היא בלתי נסבלת.

1-6 העימות בין ירמיהו לפשחור הכוהן

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. ירמיהו נבחר לנביא כבר בבטן אמו.

ב. ירמיהו התנגד לשליחותו. הוא טען כי הוא נער ו"לא ידעתי דבר". האל עודד את ירמיהו לנבא.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

ירמיהו ניבא בגיא בן הינום נבואה קשה על מפלת יהודה וחורבנה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

פשחור הכוהן שמר על הסדר הציבורי בבית המקדש. בירמיה כט, פסוק 26 מוזכר תפקידו של יהודע הכוהן, ששמר על הנביאים המתנבאים בבית המקדש.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הבנה)

ירמיהו מנבא כי יהודה תפול בידי הבבלים ופשחור ובני משפחתו יצאו אל הגלות. פשחור עצמו ימות בגולה. העימות בין ירמיהו לפשחור קשור בחילוקי הדעות ביניהם – ירמיהו קרא להשלמה עם השלטון הבבלי ופשחור השתייך לקבוצה שביקשה למרוד במלך בבל.

7-18: סבלו של ירמיהו

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. האל הטיל על ירמיהו את תפקיד הנביא. האור (השירה) טבוע בביאליק.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. הנבואה בוערת בעצמותיו של ירמיהו; ביאליק מתאר את האור שזכה בו (כתיבת שירה) כניצוץ בצור לכו ואת תהליך כתיבת השירה כבערה.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. (1) ירמיהו מקלל את יום הולדתו; איוב מבקש כי יום הולדתו יהפוך לחושך ולא ייספר במניין ימי השנה.

(רמת חשיבה: הבנה)

(2) איוב מבקש לשלול את יום היוולדו על ידי הפיכתו לחושך גמור. כך הוא מבטל את היום (היום מאופיין באור. אם אין אור, אין יום). הלילה יבוטל על ידי סילוק האורות המציינים את תחילת הלילה (כוכבי הנשף), וסילוק האור השחר המציינ את סיום הלילה. אם אין ללילה לא תחילה ולא סיום, אף הוא אינו קיים. "גלמוד" – שלא תתקיים בו פרייה ורבייה. ללא "רננה" = שמחה של תשמיש המיטה.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. ירמיה סבל בגלל שליחותו כנביא; איוב עמד בניסיון קשה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

א. שני הנביאים סבלו בגלל שליחותם – ירמיהו נרדף בגלל נבואות החורבן, ויונה ברח משליחותו מפני שחלק על הנהגת האל בעולם על פי מידת הרחמים.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. האל גוער ביונה על שחרה לו על עץ קיקיון אחד, ולא על עיר שלמה שהתאבלה וביקשה מן האל רחמים.

ביבליוגרפיה

ביידר, ע., סיפורי עימות בין כהנים לנביאים – עיון ספרותי ואידיאולוגי, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב תשס"ח.

ירמיהו כג, פסוקים 25 – 32: נבואה על נביאי שקר

מטרת-על: ירמיהו מתאר את הדרכים השונות שבהן מנסים נביאי שקר להוכיח את האמיתות לכאורה של שליחותם.

מקום הנבואה בפרק: קטע זה הוא חלק מקובץ נבואות על נביאי שקר.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. בספר ירמיה (ובספר דברים) אוסרים על נבואה דרך חלום, כלומר על חלום שבו האל מדבר אל האדם ומצווה עליו בחלום להעביר את הדברים אל נמען מסוים (יחיד או קבוצה). משה לא קיבל את דברי ה' בחלומות.
 - ירמיהו שולל את החלום כאמצעי חוקי שבו משתמש האל כדי למסור את דברו. תפיסה זו קרובה לחוק בדברים יג, פסוקים 2-6, המציגה את חולם החלום כנביא המסית לעבודה זרה.
 2. ירמיהו מתנגד לנביאי שקר, שנהגו לנסח את דבריהם בדרך דומה לזו של נביאי האמת וליצור רושם בקרב העם כי נשלחו על ידי האל.
 3. השליחות הנבואית האמיתית היא כואבת וקשה "כפטיש יפוצץ סלע" (פסוק 29), בניגוד למה שמציגים נביאי השקר.
 4. נביאי השקר מזיקים בדבריהם לעם.
- שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)**
חלומות יוסף מגלים את הבאות (שבע שנות שובע ואחריהן שבע שנות רעב).
- שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)**
נביא החולם חלום המסית לעבודה זרה – דינו מוות.
- שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)**
חנניה בן עזור מציג את עצמו כנביא אמת. הוא פותח את דבריו במילים "כה אמר ה'". נוסחה זו היא הנוסחה שנביאי אמת פותחים בה את דבריהם. חנניה עושה מעשה סמלי: הוא שובר את מוטות העץ של ירמיהו, ובמעשה זה הוא מחזק את טענתו כי אכן האל ישבור את עול מלך בבל.
- שאלה 4 (רמת חשיבה: אנליזה)**
הביטוי "כפטיש יפוצץ סלע" מציין היום דברים בעלי תוכן נכון, אמיתי ויציב.

ירמיה כח: העימות בין ירמיה לחנניה בן עזור

מטרת-על: העימות בין ירמיהו לחנניה בן עזור דן בדרכים להבחנה בין נביא אמת לנביא שקר, וחושף את היריבות הפוליטית בממלכת יהודה בשאלת המרד בנבוכדנאצר.

מקום הפרק בספר ירמיה: העימות בין הנביאים נערך בזמן כינוס ועידה של נציגי ממלכות בירושלים, שדנה באפשרות מרד בנבוכדנאצר. בפרק כז מתנגד ירמיה למרד ואף שם על צווארו מוטות עץ, כדי להדגיש את הזמן הרב של השעבוד הבבלי.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. הרקע לסיפור הוא התכנסות ועידה בירושלים של מלכי האזור. ועידה זו תיכננה מרד בנבוכדנאצר מלך בבל. ירמיה התנגד למרד זה וכדי להביע את דעתו הוא עשה מעשה סמלי: הוא שם על צווארו מוטות מעץ. מעשה זה סימל את השעבוד הבבלי.
2. חנניה מייצג את החוגים האנטי-בבליים בממלכת יהודה, שביקשו למרוד בבבלים והאמינו כי יהיכין עתיד לחזור. לעומתו, ירמיהו השתייך לחוגים שהתנגדו למרד בבבלים.
3. החוק בספר דברים יח קובע כי נביא שנשלח על ידי האל הוא נביא שנבואתו התגשמה. ירמיהו מוסיף כי חובת ההוכחה חלה על נביא שמנבא נבואות טובות.
4. חנניה שובר את מוטות העץ כדי לסמל את סוף השעבוד הבבלי, וירמיהו מצטווה לעשות מוטות ברזל במקומם.
5. חנניה נענש על פי עיקרון מידה כנגד מידה: הוא מת באותה השנה שעליה ניבא את חזרת יהיכין.
6. המילים "שלח" ו"נביא" הן מילים מנחות בסיפור המדגישות את הרעיון העיקרי בעימות: אמיתות השליחות של הנביא.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

- א. הרקע לסיפור הוא התכנסות ועידה בירושלים של מלכי האזור. ועידה זו תיכננה מרד בנבוכדנאצר מלך בבל. (רמת חשיבה: הבנה)
- ב. ירמיהו התנגד למרד זה וכדי להביע את דעתו הוא שם על צווארו מוטות מעץ. מעשה זה סימל את השעבוד הבבלי (ירמיהו כז, פסוקים 2-7).

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

החוק בספר דברים יח קובע כי נביא שנשלח על ידי האל הוא נביא שנבואתו התגשמה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

- א. ירמיהו מוסיף תבחין נוסף על חוק הנביא: חובת ההוכחה חלה על נביאים שניבאו נבואות טובות. (רמת חשיבה: אנליזה)
- ב. (1) חנניה שבר את מוטות העץ שעל צוואר ירמיהו, שסימלו את השעבוד הבבלי. שבירת המוטות היא סמל להפסקת השעבוד הבבלי.
(2) הביטוי "שנתיים ימים" מציין את הזמן המדויק לכאורה לחזרת יהיכין וכלי המקדש אל יהודה ומעניק תוקף לכאורה לנבואת חנניה.

12-17: העונש לחנניה בן עזור

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

מוטות הברזל שמצטווה ירמיהו לעשות מסמלים את השעבוד הבבלי. בניגוד לנבואת חנניה, השעבוד הבבלי לא יבוטל אלא יהפוך לקשה יותר.

שאלה 2 (מיומנות נרכשת: רמת חשיבה)

חנניה נענש על פי העיקרון מידה כנגד מידה. הפועל "שלח" מציין את העיקרון של מידה כנגד מידה. חנניה לא נשלח על ידי ה', לכן הוא נשלח מעל פני האדמה, כלומר חנניה מת.

ביבליוגרפיה

1. ברין, ג., "הנביא במאבקיו", ישראל, 1983, עמ' 83-104.

נביאי אמת ונביאי שקר – פרקי הרחבה

מלכים א כב: 1-40 נבואתו של מיכיהו בן ימלה ומות אחאב

מטרת-על: הסיפור מתאר את מעלת הנבואה האמיתית שהיא הנבואה שבה משתתף הנביא בסוד אלוהי, בניגוד לנביאים המתנבאים ברוח האל.

מקום הפרק בספר: הסיפור מופיע לאחר סיפור כרם נבות שבו נגזר עונש על בית אחאב. למרות דחיית העונש לתקופת בנו של אחאב, מתאר הפרק את מות אחאב. בתרגום השבעים הסדר הוא שונה: סיפור כרם נבות מופיע לאחר ההתגלות בהר חורב, ופרק כ בנוסח המסורה, המתאר את מלחמת אחאב בארם, מופיע לפני הקרב של אחאב ויהושפט ברמות גלעד. סדר הסיפורים משנה את המסר: לפי הסדר בתרגום השבעים אחאב נענש, מפני שלא מילא אחר צו האל ולא הרג את מלך ארם, ולפי נוסח המסורה אחאב נענש בגלל רצח נבות.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. סיפור מיכיהו בן ימלה הוא פארדיגמה – סיפור המתאר את אחאב בדרך שתלמד אותו לקח.
2. ממלכת ישראל עשתה יד אחת עם ממלכת יהודה ויחד יצאו למלחמה בארם דמשק. היחסים בין שתי הממלכות בתקופה זו היו טובים וחוזקו בנישואים דיפלומטיים: עתליה, בתו של אחאב, התחתנה עם יהורם בן יהושפט (מלכים ב ח, פסוקים 18, 26-27). בספר מלכים ובספר דברי הימים מתוארים כמה שיתופי פעולה צבאיים בין ישראל ליהודה: יהושפט שיתף פעולה עם ישראל כדי לעצור את הארמים, שאיימו גם על ממלכתו; במלכים ב ג השתתף יהושפט במסע צבאי נגד מישע מלך מואב, שמרד בישראל.
3. שער העיר היה מקום מרכזי בעיר בעולם העתיק; שני המלכים ישבו בשער העיר לפני היציאה למלחמה.
4. הקרב ברמות גלעד נערך כנראה בסביבות שנת 853 לפנה"ס, חודשים ספורים לאחר קרב קרקר שבו לחם אחאב לצדו של מלך ארם נגד שלמנאסר השלישי, מלך אשור. הסיבה למלחמה היא כנראה נסיגתו של מלך ארם מהתחייבותו להחזיר לאחאב את אזור רמות גלעד.
5. המעשה הסמלי של צדקיה בן כנענה היה עשיית קרני ברזל שמטרתן היתה להרגיש כי אכן הנבואה על הניצחון במלחמה נכונה. אחד הסמלים המלכותיים של האל במזרח הקדום היו קסדות דמויות קרניים.
6. מיכיהו בן ימלה מתאר תמונה שמימית של האל, שבה האל יושב על כיסאו ומסביבו משרתיו. תמונה זו הושפעה כנראה מן התמונה במציאות, שבה ראה מיכיהו את אחאב ויהושפט יושבים בשער העיר והצבא לצדם.
7. מיכיהו בן ימלה מתאר כיצד הוטעו צדקיהו בן כנענה ושאר הנביאים על ידי רוח השקר על מנת להכשיל את אחאב. ההשראה הנבואית הנכונה לפי הסיפור היא השתתפות בסוד ה', ולא נבואה ברוח ה'.
8. מותו של אחאב בקרב מתואר כהתגשמות דבר האל לאלהיו וכעונש על רצח נבות, אך התיאור כולל פרטים נוספים (כמו שטיפת דמו על ידי הזונות), שאינם נזכרים בסיפור כרם נבות. הפרטים הנוספים

על מות אחאב, וכן התחפשותו במלחמה, קשורים כנראה בנבואה אחרת על מותו שלא נשתמרה בספר מלכים.

9. בדברי הסיכום על ימי שלטונו של אחאב, מזכיר מחבר ספר מלכים את "בתי השן" ומפעלי הבנייה של אחאב בקצרה. החפירות הארכיאולוגיות חשפו ממצאים מרשימים בשומרון, במגידו ובחצור מתקופת אחאב, המעידים על עושר רב. המחבר אינו מתעכב באריכות על מפעלי הבנייה של אחאב, ונמנע מלתאר אותו בתפארתו עקב חטאיו הרבים.

12-1 : ההכנות לקראת המלחמה בארם

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

היחסים בין שתי הממלכות בתקופה זו היו טובים וחוזקו בנישואים דיפלומטיים: עתליה, בתו של אחאב, התחתנה עם יהורם בן יהושפט (מלכים ב ח, פסוקים 18, 26-27).

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה ואנליזה)

ממלכת ארם היתה הממלכה החזקה ביותר באזור מבחינה צבאית. היא איימה הן על ממלכת ישראל והן על ממלכת יהודה. בשמואל ב י, פסוק 6 מסופר על עזרת הארמים לבני עמון במלחמה ברוד. במלכים ב כ, פסוק 1 מסופר על הארמים שהצליחו להטיל מצור על שומרון, בירת ישראל.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

שער העיר היה מקום מרכזי בחיי העיר בעולם העתיק. בשער העיר ישבו זקני העיר ושפטו את העם. מעמד גאולת רות בידי בועז נערך בשער העיר.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הבנה)

בכל שלושת הכתובים משתקף נוהג משותף, והוא לשאול באל לפני היציאה למלחמה.

שאלה 5 (רמת חשיבה: הערכה)

א. יהושפט לא סמך כנראה על ארבע מאות הנביאים שניבאו לו באופן קולקטיבי ניצחון במלחמה. ארבע מאות הנביאים התנבאו כנראה כאשר צלחה עליהם רוח ה'. דרך התנבאותם כללה נגינה, זמרה וגילויים נוספים, שלא נצטיירו בעיני יהושפט אמינים.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. אחאב התנגד להבאתו של מיכיהו בן ימלה, המנבא לו נבואות רעות תמיד. אחאב מצטייר כמלך שביטחונו העצמי מופרז והוא מעדיף לשמוע נבואות טובות.

13-29: נבואת מיכיהו בן ימלה

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. בשני הכתובים מנהיגי העם מדומים למלכים והעם מדומה לצאן.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. מיכיהו בן ימלה מנבא כי הצבא יובס בקרב נגד ארם והמנהיג ימות.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. בשני הכתובים המתארים מעמד שמימי מתואר האל כמלך היושב על כיסאו ולצדו צבא השמים.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. מיכיהו בן ימלה השתתף בסוד ההווייה האלוהית ושמע את האל מצווה על רוח לצאת ולהטעות

את אחאב. בישעיה ו מופיע חזון הקדשת ישעיה בן אמוץ לנביא. בישעיה ו הנביא שומע את דבר האל ומתנדב לקבל את תפקיד הנבואה, ובמלכים א כב מיכיהו שומע את דבר האל ואת דברי הרוח (מיכיהו עצמו אינו מדבר כמו ישעיה).

שאלה 3 (רמת חשיבה: הערכה)

מיכיהו בן ימלה הושפע ממראה שני המלכים היושבים בגורן ולפניהם הצבא טרם היציאה למלחמה, וראה בחזון השמימי את האל כמלך היושב על כיסאו וסביבו צבא השמים.

שאלה 4 (מיומנות נרכשת: אנליזה)

ההשראה הנבואית הנכונה לפי הסיפור היא השתתפות בסוד ה' ולא נבואה ברוח ה'.

30-40 מות אחאב בקרב

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. אחאב, מלך ישראל, התחפש, מפני שמלך ארם ציווה על חייליו לפגוע באופן אישי באחאב.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. הטכסיס הצבאי בשני הכתובים הוא פגיעה במלך – מלך ארם מצווה על חייליו לפגוע באחאב, ואחיתופל מיעץ לאבשלום לפגוע ברוד. הריגת המלך תגרום לתבוסת הצבא כולו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

פגיעת החץ באחאב לא היתה יד המקרה, אלא מכוונת על ידי האל כעונש לאחאב.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הערכה)

א. תיאור מות אחאב מתאים בחלקו לנבואת אליהו: הכלבים ליקקו את דם אחאב לאחר מותו, כפי שכלבים ליקקו את דם נבות.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. תיאור מות אחאב אינו תואם במלואו לנבואת אליהו: אחאב מת בשומרון ולא בעיר יזרעאל, ותיאור הזונות הרוחצות את דמו אינו נזכר בנבואת אליהו.

שאלה 4 (רמת חשיבה: אנליזה)

מחבר ספר מלכים תיאר בקצרה את מפעלי הבנייה המפוארים של אחאב ונמנע מלהתעכב עליהם בפירוט בגלל חטאיו הכבדים של אחאב. מחבר ספר מלכים מעריך את מלכי ישראל על פי התנהגותם הדתית.

ביבליוגרפיה

1. גיחון, מ., מערכות ישראל בימי עומרי ואחאב בתוך: א. שמואלביץ (עורך), "זירת קרב-קרבות הכרעה בארץ ישראל", ישראל, תשס"ז, עמ' 47-59.
2. גליל, ג., "ישראל ואשור", חיפה ותל אביב, 2001, עמ' 30-33.
3. גרוסמן, י., סיפור מיכיהו בן ימלה ומות אחאב (מלכים א כב) - עריכה מתערכת, "עיוני מקרא ופרשנות" י, תשע"א, עמ' 157-178.
4. רופא, א., "סיפורי הנביאים", ירושלים, תשמ"ו, עמ' 128-121.

ירמיהו כו: משפט ירמיהו

7-24: משפטו של נביא

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. ירמיהו מואשם בנבואת שקר. הכוהנים והנביאים טוענים כי האל לא שלח את ירמיהו, מפני שהאל מגן על בית המקדש ולא יחריב אותו.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. חוק הנביא קובע כי עונשו של נביא שלא ניבא בשם האל הוא מוות, לכן מבקשים הנביאים והכוהנים להרוג את ירמיהו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

א. הן ירמיהו והן מיכה המורשתי ניבאו את חורבן בית המקדש וחורבן יהודה.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. המקרה של מיכה המורשתי הובא כדי להוכיח כי נבואת חורבן יכולה להיות נבואת אמת.

ביבליוגרפיה

1. אלגביש, ד., מבנה ומשמעות בנאום המקדש של ירמיהו (יר' ז' 1-15): למקום העיון הספרותי בהוראת נביאים אחרונים, "על הפרק" 7, תשנ"ד, עמ' 26-33.

1. הופמן, י., תפילת שלמה ונבואת המקדש (מל"א ח 14-53, יר' ז' 1-3), "עיוני מקרא ופרשנות" ט, תשס"ט, עמ' 167-197.

עמוס ז', פסוקים 7-17: העימות בין הנביא עמוס לאמציה, כוהן בית אל

מטרת-על: הפרק מתאר את העימות בין עמוס לאמציה, כוהן בית אל. הכוהן רואה בנביא עמוס, שבא מממלכת יהודה, גיס חמישי, נטע זר, שאינו שייך לממלכת ישראל. הכוהן, כמו המלך, רואה את הדת הישראלית כדת לאומית-ממלכתית, ואילו הנביא מעביר את הדעה התורנית, שתנאי הברית תקפים בממלכה הצפונית כמו בממלכה הדרומית. התפיסה המקראית היא מעל לגבולות הפוליטיים – הברית עם אלוהים עולה על כל ישות פוליטית שהיא.

מקום הפרק בספר: העימות בין אמציה לעמוס קוטע את הרצף בין המראה השלישי לרביעי במגילת המראות בפרק ז. העימות פרץ על רקע הנבואה במראה השלישי על חורבן מקדשי ישראל ומשפחת המלוכה.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. במראה השלישי (והרביעי) מתנהל דו שיח בין האל לעמוס. האל מראה לנביא אנך על חומת העיר – המילה "אנך" שאולה מאכדית, שם היא מורה על סוג של מתכת, אולי עופרת. העצם מקבל את שמו

מהחומר שממנו הוא עשוי (כמו "פח" או "ברזלים"). השימוש באנך הוא בדרך כלל לבנייה, אך עמוס מזכיר את האנך במשמעות הריסה. פירוש המראה השלישי הוא: האל ימדוד בעזרת האנך את חטאי ישראל ויעניש אותם.

2. אמציה היה כוהן במקדש בית אל. המקדש בבית אל היה אחד משני המקדשים המרכזיים בממלכת ישראל. אמציה מאשים את עמוס במרד נגד המלך ירבעם השני. חשש זה מבוסס על הפיכות בממלכת ישראל, שזכו בתמיכת נביאים (יהוא בן נמשי זכה בתמיכת אחד מבני הנביאים, ממקורביו של הנביא אלישע).

3. הנביא עמוס נוקט בהשקפה יהודית (דרומית). עמוס סבור שהוא יכול להעיר לממלכה הצפונית, מאחר שהנאמנות לה' עולה על הנאמנות הפוליטית. אמציה, כוהן בית אל, מגרש אותו, כיוון שהוא חושב במונחים פוליטיים ולא דתיים.

4. אמציה סילף את דברי עמוס: עמוס ניבא חורבן למשפחת המלוכה "וקמתי על בית ירבעם בחרב" (פסוק 9), ואמציה השמיט את המילה "בית" ובכך יצר את הרושם שעמוס ניבא את מות המלך ירבעם השני בלבד: "כה אמר עמוס בחרב ימות ירבעם" (פסוק 11).

5. אמציה מגרש את עמוס מתחומי ממלכת ישראל אל ממלכת יהודה, כדי ששם ימצא את פרנסתו כנביא. הכוהן רואה בנביא עמוס, שבא מממלכת יהודה, גיס חמישי, נטע זר, שאינו שייך לממלכת ישראל. הכוהן, כמו המלך, רואה את הדת הישראלית כדת לאומית-ממלכתית, ואילו הנביא מעביר את הדעה התורנית שתנאי הברית תקפים בממלכה הצפונית כמו בממלכה הדרומית. התפיסה המקראית היא מעל לגבולות הפוליטיים – הברית עם אלוהים עולה על כל ישות פוליטית שהיא.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. בשני הכתובים נזכרים כלי מדידה של הבנאי: במלכים ב כא מוזכרת המשקולת ובעמוס מוזכר האנך.

(רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. שני כלי המדידה מופיעים כדימוי להחלטת האל על ענישתם של בית אחאב ושל בית ירבעם השני. האל מדד בדיוקנות את חטאי בית אחאב וחטאי בית ירבעם השני, כפי שבנאי מודד בדיוקנות בעזרת המשקולת ובעזרת האנך, והגיע למסקנה שיש להשמידם. כלי המדידה מופיעים במקרא גם כדימוי לבנייה וגם כדימוי להריסה.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. אמציה סילף את דברי עמוס. עמוס ניבא חורבן למשפחת המלוכה: "וקמתי על בית ירבעם בחרב" (פסוק 9) ואמציה השמיט את המילה "בית" ובכך יצר את הרושם שעמוס ניבא את מות המלך בלבד.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. אמציה הכוהן סילף את דברי עמוס במטרה להסית את המלך ירבעם נגדו ובכך לפגוע בעמוס. לפי דבריו המסולפים של אמציה, עמוס ניבא את מות המלך בלבד.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

א. המלך יהויקים רדף את הנביא אוריהו עד מצרים ושם הרגו בגלל נבואותיו.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. רדיפת הנביא אוריהו והריגתו מדגישה את הסכנה שנשקפה לעמוס מצד המלך בגין נבואתו הקשה.

שאלה 4 (רמת חשיבה: סינתזה)

א. עמוס והדובר בשיר מציגים את עצמם כאנשים שיחסם עם הסביבה הוא עוין בגלל דבריהם.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. עמוס אינו בורח אלא מתמודד עם היחס העוין של אמציה. המשורר (ביאליק) קץ ביחס העוין של

סביבתו ומחליט לברוח:

אֶל-נְוֵי אֲשׁוּב וְאֶל-עֲמָקָיו

וְאֶכְרֵת פְּרִית עִם שְׂקְמֵי יָעַר;

שאלה 5 (רמת חשיבה: ידע)

א. משה, עמוס ודוד המלך היו רועי צאן. במקומות רבים במקרא מופיע התואר "רועה" במשמעות

המנהיג.

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. המדרש מדגיש את דאגתם של משה ודוד לחלשים: דוד האכיל בתחילה את הזקנים והקטנים בעדר

ואחר כך את החזקים, ומשה יצא לחפש אחר גדי שאיבד את דרכו.

ביבליוגרפיה

1. ביידר, ע., סיפורי עימות בין כהנים לנביאים – עיון ספרותי ואידיאולוגי, חיבור לשם קבלת התואר

דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב תשס"ח.

2. ברין, ג., הנביא במאבקיו, תל אביב, תשמ"ג.

פרקי החוק – פרקי חובה

דברים ו, פסוקים 4-15: קריאת שמע

מטרת-על: קריאת שמע היא הצהרה שבה נשבע העם אמונים לאל. בתקופת בית המקדש השני הצהרה זו מכונה "עול מלכות שמים".

מקום היחידה בספר: פרקים א-ד בספר דברים מהווים מבוא לספר כולו. אחריהם מופיע תיאור מעמד הר סיני בפרק ה. תיאור זה מסתיים בציטוט דברי האל למשה "וזאת המצווה, החוקים והמשפטים אשר ציווה ה' אלוהיכם ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה". הביטוי "החוקים והמשפטים" נוגע לפרקים יב-כו, ו"המצווה" נוגעת לפרקים ה-יא. קריאת שמע הכלולה בתוך חטיבת "המצווה" היא מבוא שבו מוצגים העקרונות החשובים של "החוקים והמשפטים".

הרעיונות החשובים ביחידה

1. קריאת שמע היא שבועת אמונים לאל. המילה "אחד" מתפרשת הן במשמעות אחדות והן במשמעות ייחודיות. נוסח המסורה מבליט את האותיות ע, ד במילים "שמע", "אחד", כדי ליצור את המילה "עד", וכך קריאת שמע מהווה עדות – ברית בין האל לישראל.

2. "קריאת שמע" היא בעלת אופי פדגוגי. הכתוב מצווה על שינון הקריאה "והדברים האלה".

3. ספר דברים מצווה על כתיבת קריאת שמע על גבי תכשיטים או קמעות, אך חז"ל פירשו את דברי הכתוב "וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך וכתבתם על מזוזות ביתך" במובן המילולי והמוחשי, וקבעו את מצוות הנחת התפילין וקביעת המזוזה.
4. פסוקים 10-14 כוללים אזהרה לבני ישראל מפני עבודה זרה. השפע של הארץ והישיבה על אדמת הכנענים עלולים להביא את העם לידי עבודה זרה. אי ציות לחלק הראשון של המצוות יגרום לעצירת גשמי הברכה.

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

נוסח המסורה מבליט את האותיות ע, ד במילים "שמע", "אחד" (אותיות רבתי), כדי ליצור את המילה "עד", וכך קריאת שמע מהווה עדות – ברית בין האל לישראל.

שאלה 2 (רמת חשיבה: סינתזה)

הסיפור המובא בתלמוד מתאר את אהבת ר' עקיבא לאל בעזרת לימוד התורה. ר' עקיבא סירב לגזרות הרומאים והמשיך ללמוד תורה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הערכה)

בכל שלושת הכתובים מופיעה המצווה "וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך". חז"ל פירשו מצווה זו במובן המילולי והמוחשי וקבעו את מצוות הנחת התפילין.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הבנה)

הרשב"ם מפרש את הביטויים "לאות על ירך" ו"בין עיניך" כסימנים המזכירים את האמונה באל.

ביבליוגרפיה

ויינפלד, מ., "עשרת הדיברות וקריאת שמע: גלגוליהן של הצהרות אמונה", תל אביב, 2001, עמ' 124-162.

דברים כד, פסוקים 10-22: חוקים סוציאליים

מטרת-על: המחוקק דואג למעמדם של בני המעמדות החלשים בחברה בשורה של חוקים, שמטרתם להיטיב את מצבם.

מקום היחידה בספר: החוקים מופיעים בתוך דיני משפחה ואישות.

הרעיונות החשובים ביחידה:

1. החוקים שלפנינו, הדנים במעמדות החלשים בחברה, מנוסחים בצורה ארוכה ומפורטת ופונים אל הרגש.
2. בני המעמדות החלשים בחברה הם: הגרים, היתום והאלמנה, העניים, והלווים שישבו מחוץ למרכז הפולחני. כשנסגרו הבמות (כל המקדשים מחוץ לירושלים) לא היתה עוד ללווים פרנסה.
3. חוקי התורה הקפידו על כבודם של הלווים כסף: בפסוקים 10-13 מתאר החוק את התנהגות הנושה בזמן לקיחת העירבון-עבוט. הנושה אינו רשאי להיכנס אל בית הלווה וממתין מחוץ לבית, ושם הוא מקבל את העבוט.

4. חוקי התורה מצווים על החזרת בגד, שנלקח כעירבון מהלווה, בלילה, מפני שהבגד הוא בסיסי לחיי האדם.
5. חוקי התורה מגינים על השכיר – החוק מצווה על המעביד לשלם את השכר בזמן. אחדים מן הפרשנים פירשו כי זמן התשלום הוא בסוף היום ואחרים קבעו כי זמן התשלום הוא בבוקר אחרי יום העבודה.
6. פסוק 16 קובע עיקרון גמול אישי, המנוגד לעקרון גמול לדורות, המופיע בשמות כ, פסוקים 3-5. בשמות כ' (ובמקומות אחרים) מתוארים ה' ומעשיו = תיאור תיאולוגי. בדברים כד, פסוק 16 מדובר בחוק המוטל על בני אדם, חוק פלילי, המשקף צדק אנושי. התיאולוגיה נכונה: דור אחד חוטא והדור הבא סובל.
7. החוק אוסר על לקיחת בגד האלמנה כעירבון בגלל מצבה הכלכלי הקשה, ואוסר על הטיית דין לרעת יתום וגר בגלל מעמדם.
8. אחת הדרכים שבהן מסייע החוק לחלשים הוא תרומות מן השדה והכרם.

שאלה 1 (רמת חשיבה: יישום)

המדינה עוזרת לחלשים בחברה בכמה דרכים: השירות הסוציאלי, דמי ביטוח לאומי, לשכות אבטלה.

10-13: הגנה על הלווה

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

דברי האמורא ודברי רמב"ם מדגישים את חשיבות ההלוואה כחלק מערכות הדדית וכראגה לחלשים בחברה.

שאלה 2 (רמת חשיבה: ידע)

החוק אוסר על המלווה להטיל ריבית על הלווה ולהתנהג כנושה. החוק אוסר על המלווה לקחת את הבגד כעירבון עד החזרת החוב, ומצווה עליו להחזיר את הבגד בסוף היום.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

החוק אוסר על המלווה להיכנס אל בית הלווה כדי לקחת את העבוט, ומצווה עליו להמתין בחוץ. חוק זה מדגיש את החשיבות שייחס המחוקק לכבודו ולהגנתו של הלווה. החוק חשש למעמדם של הלווים, שמצבם הכלכלי היה קשה, לכן הקפיד המחוקק על כבודם.

שאלה 4 (רמת חשיבה: אנליזה)

- א. המעשה של חשביהו מנוגד לחוק בדברים, מפני שהוא לקח את בגדו של הקוצר ולא החזירו בסוף היום.
- ב. השבת העבוט לפני שקיעת השמש תשמש כצדקה-זכות בעיני האל (בדרך זו מעודד החוק את הנושה לפעול על פי החוק)

14-15: הגנה על השכיר

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

רד"ק מפרש את המילה "גר" מן השורש גו"ר, כלומר מי שגר בקרב בני ישראל, ואילו ראב"ע מפרש את המילה "גר" על פי המילה "גרגר", ומדגיש את מצבו הקשה.

שאלה 2 (רמת חשיבה: סינתזה)

א. אברם ומשפחת אלימלך עזבו את הארץ בעקבות רעב כבד.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. תושבי יהודה עזבו את אדמתם וירדו מצרימה מחשש לנקמת הבבלים בעקבות רצח גדליה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה, יישום)

א. החוק מכיר בחשיבות תשלום השכר בזמן, מפני שהשכיר בעולם העתיק, וגם היום, זקוק לשכר עבור

הוצאותיו השונות: כלכלת המשפחה, חובות ועוד, וגם מפני כבודו העצמי.

ב. המילים "ולא יקרא אל ה'" מהוות איום על הנושה, שעלול להפר את החוק.

פסוק 16: עקרון גמול אישי

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. שני הכתובים סותרים זה את זה: בשמות מופיע עקרון הגמול לדורות ובדברים מופיע עקרון הגמול

האישי.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. ראב"ע מפרש כי עקרון הגמול האישי בספר דברים מופנה אל שופטים בשר ודם והעיקרון של גמול

לדורות הוא העיקרון על פי נוהג האל.

17-18: הגנה על האלמנה, היתום והגר

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. דוגמה למצבם הקשה של האלמנות והיתומים מופיעה במלכים ב ד, פסוק 4: הנושה מכר את ילדי

האלמנה לעבדות בעקבות חוב כספי של בעלה.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

לפי דברי בועז לנעריו, נהגו הקוצרים ללעוג לעניים ולפגוע בהם כשהגיעו אל השדה ללקט שיבולים.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה)

האלמנה משתייכת למעמד החלש מבחינה כלכלית, לכן החוק אוסר לחלוטין לקחת את בגדה כעירבון,

שכן הוא בסיסי לחייה.

ביבליוגרפיה

זליגמן, א., הלווה, ערבות וריבית בחוקי המקרא ובעולם מחשבתו בתוך: א' הורביץ, ע' טוב, ש' יפת

(עורכים), "מחקרים בספרות המקרא", ירושלים, תשנ"ו, עמ' 269-291.

דברים טו, פסוקים 1-11: שמיטת חובות

מטרת-על: חוק שמיטת חובות מצווה על ביטול חובות בשנת שמיטה, כדי לעזור לחלשים שנקלעו לקשיים כלכליים בגלל הפסקת עבודת האדמה בשנה השביעית.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. שבע שנים הן תקופה בעלת משמעות במקרא ובספרות המזרח התיכון הקדום.
2. הביטוי "מקץ שבע שנים" אינו ברור דיו. חז"ל פירשו כי הביטוי מציין את סוף השנה השביעית, אך נראה כי הכוונה דווקא בתחילת השנה השביעית.
3. חז"ל פירשו כי החוק מצווה על ביטול מוחלט של החובות בשנה השביעית, ויש הטוענים כי הכוונה לדחיית זכות הנושה לנגוש את הלווה בשנה.
4. דיני שמיטת כספים מעוררים בעיות ריאליות קשות, לכן החוק אוסר על אדם מישראל לא להלוות לאחיו, מחשש ששנת השמיטה תביא לביטול החוב.
5. הבעיות הריאליות ביישום שמיטת החובות גרמו גם לתקנת הפרוזבול של הלל הזקן. תקנה זו עקרה למעשה את חוקי שמיטת החובות בגלל הקשיים הריאליים שביישומם. הפרוזבול הוא דוגמה נפלאה של לחץ חברתי, ששינה את החוק המקראי.
6. המקבילה לחוקי שמיטת חובות בספרות המזרח הקדום היא מוסד המישרום מבבל הקדומה. המישרום הוא צו מלכות המשחרר קבוצות מסוימות בחברה מעבדות ומחובות כספיים. השכנת המישרום נערכה בתחילת שלטונו של המלך, שביקש להציג עצמו כמלך צדיק לפני האלים.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

בבראשית כט מציין המספר שבע את השנים שבהן עבד יעקב עבור לאה ורחל, ובבראשית מא מציין המספר את שבע השנים הטובות ואחריהן את שבע שנות הרעב במצרים.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. החוק בשמות כג מצווה על הפסק העבודה החקלאית ונתינת היבול החקלאי לעניים בשנת שמיטה. הננימוק לחוק הוא חברתי "למען יאכלו עניי עמך".

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. רמב"ם מפרש את חוק שמיטת חובות כמצווה מוסרית-הומנית, שמטרתה לעזור לחלשים בחברה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה)

הקושי שחזקוני מצביע עליו בחוק הוא ההתרה שיש בו לנגוש את הנוכרי בשנת שמיטה. לפי פירושו, הגר עובד את האדמה בשנת שמיטה, לכן הוא אינו זכאי לביטול חובות בשנת שמיטה.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הבנה)

החוק מעודד את העם לבטל את החובות – אם כל אחד ימלא אחר חוק ביטול החובות לא יהיו בקרב העם אביונים ובני ישראל ישלטו בעמים אחרים.

שאלה 5 (רמת חשיבה: אנליזה)

החוק מזהיר את העם מניסיון התחמקות ממתן הלוואה לעניים, בגלל החשש שכספם לא יוחזר בשנת שמיטה. אזהרה זו מלמדת על הקשיים הרבים ביישום חוק שמיטת חובות, מפני שאנשים חששו להלוות

כספים שמא כספם לא יוחזר.

שאלה 6 (רמת חשיבה: אנליזה)

דרישת שבטי ישראל מרחבעם מזכירה את מוסד המישרום. שבטי הצפון ביקשו מן המלך החדש להכריז על הפחתה במסים, כפי שמלכי בבל נהגו להכריז על ביטול חובות בתחילת מלכותם.

שאלה 7 (רמת חשיבה: אנליזה)

תקנת הפרוזבול של הלל הזקן ביטלה למעשה את חוק שמיטת חובות, שיישומו היה קשה מאוד. התקנה קובעת כי הנושה רשאי להלוות בפני דיינים ולהצהיר, כי זכותו לקבל את ההלוואה גם בשנת שמיטה.

ביבליוגרפיה

1. אופנהיימר, ב., **שבת שמיטה יובל**, "בית מקרא" ל, תשמ"ה, עמ' 28-40.
2. טיגאי, י.ח., **שמיטה בתוך: י. ליכט (עורך), "מועדי ישראל", ירושלים, תשמ"ח, עמ' 55-73.**

דברים כ: חוקי מלחמה

מטרת היחידה: חוקי המלחמה בספר דברים ביטלו את מנהגי המלחמה העתיקים וקבעו חוקים חדשים בהתאם לרוח ספר דברים. החרם בעולם העתיק הוקדש לאל ובספר דברים הסיבה לחרם היא חשש מפני עבודה זרה.

מקום הפרק בספר: חוקי המלחמה מופיעים לאחר קבוצת חוקים על מנהיגי הציבור וביניהם חוק המלך. הסידור הוא ענייני, מפני שאחד מתפקידי המלך הוא לעמוד בראש הצבא.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. הישועה במלחמה היא בזכות העזרה מן האל. הכוהן מזכיר את יציאת מצרים כתקופה שבה הושיע האל את עמו כדי לעודד את הלוחמים.
2. החוק מציין שני סוגי "פטור" משירות צבאי.
 - א. **פטור מסיבות הומאניות** – החוק מציין שלוש דוגמאות לאנשים שפטורים משירות צבאי: איש אשר בנה בית, אך לא זכה לגור בו; איש אשר נטע גפן ועדיין לא עברו ארבע שנים מאז הנטיעה והאדם עדיין לא זכה לאכול מפירות הגפנים; איש שהתארס, אך עדיין לא התחתן. לשלושת הפטורים יש נימוק זהה: "פן ימות במלחמה ואיש אחר..." שלושת הפטורים מתארים פעולות מרכזיות וחשובות שהחלו בהן, אך טרם סיימו אותן. פטור נוסף מופיע בדברים כד, פסוק 5. אדם שהתחתן פטור בשנה הראשונה לנישואיו משירות צבאי (הסיבה לפטור: לשמח את אשתו).
 - ב. **פטור מסיבות צבאיות** – כל אדם שמפחד מן המלחמה פטור משירות צבאי, כדי שלא ישפיע על שאר החיילים.
3. חוקי המלחמה מעניקים משמעות חדשה למונח "חרם". מנמקים את הסיבה לחרם מחשש להשפעה של עמי כנען על בני ישראל (המשמעות הראשונה של חרם בעולם העתיק הוא הקדשת השלל לאל).

9-1: ההכנות לקראת המלחמה

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. ביהושע י', פסוקים 12-14 גרם האל לעצירת הזמן: "שמש בגבעון דום וירח בעמק איילון", ובשירת דבורה בשופטים ה', 20-21 גרם האל לתופעות מטאורולוגיות בזמן המלחמה נגד סיסרא.

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. התפיסה המשותפת לשני הכתובים היא ייחוס הניצחון לאל.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. לפי פירוש רש"י, הסיכה לפטור הצבאי היא אישית (כדי לא לגרום עוגמת נפש), ולפי ראב"ע הסיכה היא לאומית (כדי לא להטיל חשש בלב שאר החיילים).

(רמת חשיבה: ידע, יישום)

ב. הסיבות לפטור משירות צבאי היום הן: סיבות בריאותיות, מי שהתחתן זכאי לקיצור השירות הצבאי הסדיר או פטור לשנה שלמה משירות מילואים.

10-18: דיני כיבוש עיר

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. בזמן מלחמה נהגו להקדיש את רכוש האויב ואף את נשות האויב וילדיהם לאל. יהושע החרים את רכוש יריחו לאל, ומישע החרים את רכוש נבו לכמוש.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. החוק בדברים כ, פסוק 18 מצווה על החרמת עמי כנען, שמא עמי כנען ילמדו את העם עבודה זרה.

19-20: התנהגות כלפי עצים בזמן מצור

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. רש"י מפרש את המילה "כי" במשמעות שמא.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. רש"י מפרש את המשפט כשאלה רטורית: האם העץ הוא אויבך?

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

א. נתן זך מתאר את חיי האדם במקביל לחיי עץ: האדם צומח ונגדע, צמא למים ונקבר בעפר.

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. גדיעת עץ היא כגדיעת חיי האדם.

ביבליוגרפיה

1. רופא, א., חוקי מלחמה, "ציון" לט, תשל"ד, עמ' 143-156.

החוק – פרקי הרחבה

עבד ואמה-עבדות (ויקרא כה, פסוקים 39-46);

דברים טו, פסוקים 12-18)

מטרת-על: מטרתם של חוקי העבד העברי היא להיטיב את מעמדו של העבד יחסית למעמדו במזרח התיכון הקדום.

מקום הפרק בספר: חוקי עבד עברי מופיעים בספר ויקרא כה כפרשייה בתוך חוקי שנת יובל, שבה מוכרז על שחרור עבדים כללי. בספר דברים טו מופיעים חוקי עבד ואמה עברייה לאחר חוק שמיטת חובות.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. אדם נמכר לעבדות בעולם העתיק בעקבות חוב כספי או התרוששות כלכלית.
 2. עבד עברי נמכר לתקופה של שש שנים לעומת עבדים בעת העתיקה, שנמכרו לעבדות עולם (גם בישראל עבדים שלא היו מבני ישראל, כמו שבויים במלחמה, שועבדו לעולם). בספר ויקרא מופיע מועד נוסף לשחרור העבד – בשנת היובל.
 3. בספר דברים מצטווה האדון להעניק רכוש ("מענק שחרור") בסוף תקופת העבדות (בחוקי ספר הברית, העבד מסיים את תקופת העבדות במצב כלכלי וחברתי זהה לתקופה שבה החל אותה).
 4. בספר דברים רציעת האוון נערכת ב"מקום אשר יבחר ה'" (הכוונה המקורית למקום אשר יבחר בספר דברים היא העיר שכם, מקום הטקס של הברית המתואר בספר דברים) בעקבות חוק ריכוז הפולחן בספר דברים. החוק בספר ויקרא אוסר על מכירת עבד עברי לעבדות עולם, לכן טקס רציעת האוון אינו נזכר בחוק.
 5. טקס רציעת האוון בתורה מסמל את הפיכתו של אדם לעבד עולם; לעומת זאת, בחוקי חמורפי, הפגיעה באוון נזכרת כאמצעי ענישה. הבדל זה מדגיש את נחיתותו של העבד לפי חוק חמורפי לעומת מעמדו לפי החוק המקראי.
 6. חוקי ספר ויקרא דורשים מן האדון להתייחס אל העבד כאזרח ותושב ולהעניק לו יחס טוב, וחוקי ספר דברים מצווים על האדון להעניק לעבד מעין מענק שחרור. בשני החוקים מוזכרת יציאת מצרים כנימוק להטבת תנאי העבד.
 7. בספר דברים טו, פסוק 12 דיני עבדים חלים גם על האמה (תנאי השחרור של האמה שונים מתנאי שחרור העבד בספר הברית).
- שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)**
בעולם העתיק נאלץ אדם למכור את עצמו לעבדות בשל חוב כספי או בשל התרוששות כלכלית.
- שאלה 2 (רמת חשיבה: סינתזה)**
- א. הסיבה המשותפת למכירת אדם לעבד בחוקי התורה ובחוקי חמורפי היא חוב כספי.
(רמת חשיבה: אנליזה)
 - ב. בחוקי חמורפי, אדם מוכר את אשתו או ילדיו לעבדות בשל חוב, ובתורה האדם עצמו נמכר לעבדות (יש מקומות במקרא שבהם מוזכרת מכירת ילדים עבור אוכל-נחמיה ה פסוק 1, איכה א פסוק 11).
- בחוקי חמורפי זמן העבדות הוא שלוש שנים ובמקרא זמן העבדות הוא שש שנים.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

א. רציעת האוון בחוק המקראי מסמלת את הפיכתו של עבד רגיל לעבד עולם, ובחוקי חמורפי הפגיעה באוון היא אמצעי ענישה לעבד שמרד באדוניו.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. מעמדו של העבד במקרא טוב יותר ממעמדו של העבד בחוקי חמורפי. בחוק המקראי רוצעים את אוונו של העבד ובחוקי חמורפי פוגעים באוון העבד כדי להעניש אותו.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הבנה)

הסיבה לפגיעה באוון העבד היא אי ציותו של העבד לדברי האל בהר סיני. האל הוא האדון של בני ישראל לאחר יציאת מצרים (ויקרא כה, פסוק 55), ולא אדון בשר ודם שהעבד נמכר לו. האוון מסמלת ציות, לכן קבע החוק כי האדון ירצע את אוונו של עבד עולם.

שאלה 5 (רמת חשיבה: הבנה, סינתזה)

העבד מכונה "אחיך העברי" בויקרא ובדברים. כינוי זה מדגיש את הקרבה בין העבד לאדון.

שאלה 6 (רמת חשיבה: הבנה)

חז"ל פירשו כי עבודות כמו רחיצת רגלי האדון, נעילת נעליו ונשיאתו באפריון, אסורות על העבד העברי.

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. העבודות האסורות שקבעו חז"ל עלולות להשפיל את העבד, לכן חז"ל אסרו עליהן. חז"ל הביאו במדרש דוגמאות לכמה עבודות שעלולות להשפיל את העבד או נחשבות לבזויות.

שאלה 7 (רמת חשיבה: סינתזה)

אזכור יציאת מצרים מנמק בוויקרא את האיסורים החלים על האדון ובספר דברים מנמק האזכור את הצו לאדון להעניק לעבד רכוש בשנה השביעית.

ביבליוגרפיה

1. יפת, ש., חוקי שחרור עבדים ושאלת היחס בין קבצי החוקים בתורה, "שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום" יט, תשס"ט, עמ' 131-243.

”קדושים תהיו”

ויקרא יט, פסוקים 1-18: חוקי ספר הקדושה

מטרת הפרק: כל החוקים בפרשת קדושים הם חלק מן הדרישה של האל ”קדושים תהיו כי קדוש אני”. מקום הפרק בספר: פרשת קדושים נפתחת בצו ”קדושים תהיו” ומהווה חלק מתורת הקדושה בספר ויקרא, הנפתחת בפרק יז. חטיבה זו מיוחדת בספר ויקרא בגלל החזרה על השורש קד”ש.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. ”הקהל” הוא מוסד שמתקיים לפי דברים לא אחת לשבע שנים, בסוף שנת השמיטה, בחג הסוכות. לפי רש”י, לא רק חלקים מספר דברים אלא גם פרשת קדושים נאמרה לבני ישראל בהקהל, אז משתתפת כל עדת ישראל – גברים, נשים וטף. יש פירושים שונים לכוונתו של רש”י. לפי המזרחי, כיוון שיש בפרשה עיקרי התורה, צריך להציג אותם לפני כל בני ישראל ביחד, כך שאם כיתה אחת לא תבין, היא תוכל לשאול כיתה אחרת.
2. פרשת קדושים כוללת את החוקים הבסיסיים והחשובים בתורה, כפי שרש”י פירש: ”רוב גופי התורה תלויים בה”.
3. הביטוי ”אני ה’ (אלוהיכם)” חוזר כנוסח חתימה ברוב הפסקאות. הביטוי מדגיש את הנימוק העומד מאחורי מצוות האל – האל הוא המצווה, לכן העם חייב לציית, וגם אם אין עוד בן אדם היודע שהאיש חטא – האל יודע!
4. סדר החוקים הוא חינוכי, לכן חוק מורא הורים מופיע בתחילת הפרשה.
5. מטרת חוק הפיגול בפסוקים 5-8 היא חברתית-סוציאלית: אדם יעדיף לתת את הבשר הנוותר לעניים במקום לשרוף אותו באש ביום השלישי, כפי שמצווה החוק.
6. החוק בפסוקים 9-10 מצווה על נתינת תרומות מן השדה והכרם לחלשים בחברה (מתנות עניים).
7. כל המצוות בין אדם לחברו הן בעלות ממד חשאי, מפני שכולן בעיני עושהן אינן ניתנות לגילוי: מרמה במשא ומתן, עושה, שקר במשפט, שנאה בלב. נוסחת הסיום החוזרת ”אני ה’” מדגישה, כי האל יעניש את מי שחטא באופן חשאי וביקש להתחמק מן העונש.
8. רצף הפעולות בפסקה ”הגנבה ותוצאותיה” (פסוקים 11-12), המתארת מרמה במסחר, מבוסס על העיקרון עברה גוררת עברה. המרמה בענייני מסחר אסורה, מפני שהיא עלולה לגרום לחילול האל.
9. הפסקה הדנה בעושה (פסוקים 13-14) מתארת באופן כללי ניצול חסרי אונים: השכיר ובעל המום. קללת החרש והצבת מכשול לעיוור (עברות נדירות מאוד) מדגישות באופן כללי ניצול חולשתו של הזולת.
10. הפסקה על הצדק (פסוקים 15-16) כוללת שני פסוקים. פסוק 15 בנוי על פי העיקרון של כלל-פרט-כלל:
כלל: לא תעשו עוול במשפט
פרט: לא תישא פני דל לא תהדר פני גדול
כלל: בצדק תשפט עמיתך

שני הצווים בפסוק 16 מוסיפים על הדרישה לשפוט בצדק. הצו הראשון מזהיר מפני הליכה "רכיל", כלומר איסור על האשמת שווא או על רכילות הגורמת להעמדת אדם לדין. 11. הפסקה על מצוות הלב אוסרת על רגשות הנובעים ממעשיו הרעים של חברך כלפיך. הכלל "ואהבת לרעך כמוך" הפך בדברי ר' עקיבא לכלל חשוב המתאר את כל המצוות בין אדם לחברו. מצווה זו היא אוניברסלית ונוגעת ביחסים בין כל בני האדם. 12. פסוקים 33-34, 35-36 הם שתי פסקאות נספחות: הראשונה אוסרת על הונאת הגר, והשנייה אוסרת על מרמה בתחומי חיי המשפט.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

פרשת קדושים נפתחת בצו למשה: "דבר אל כל עדת בני ישראל", ושאר הפתיחות בוויקרא נפתחות בצו: "דבר אל בני ישראל..." או "דבר אל אהרון ובניו". המילים: "כל עדת בני ישראל" מדגישות את הצו למסור את החוקים באופן ישיר לעם כולו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

רש"י הסביר כי פרשת קדושים כוללת את החוקים הבסיסיים בתורה. לפי פירוש זה, "קדושים" הם נבדלים בזכות עשיית המצוות.

3-4: מורא הורים, שבת ואיסור עבודת אלילים

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

א. שני הבדלים מסתמנים בין שני החוקים, והם: בשמות כ מופיע הפועל "כבד" ובוויקרא יט מופיע הפועל "ירא". בשמות מופיע האב בראשונה ואחר כך האם, ובוויקרא יט מופיעה האם בראשונה ואחר כך האב.

ב. רש"י פירש כי בשמות כ מופיע האב בראשונה, מפני שבדרך כלל מכבד הילד את אמו הנמצאת עמו רוב הזמן בתקופת הילדות. בוויקרא יט מופיעה האם ראשונה, מפני שילד ירא בדרך כלל את אביו יותר מאמו.

שאלה 4 (רמת חשיבה: יישום)

יש המגדירים את הרדיפה אחר הממון כפנייה אל "עגל הזהב".

5-8: חוק הפיגול

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

המילה "פיגול" היא מילה טכנית למאכל מתועב וטמא ומביעה בשתי הנבואות זוועה ורתיעה.

9-10: מתנות לעניים

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. רות היתה אישה אלמנה ומואבייה. היא פועלת על פי חוקי מתנות עניים ומגיעה אל השדה של בועז כדי ללקט מן התבואה שנפלה.

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. בועז מעניק לרות רשות לשתות מן המים ונותן לה מזון. הוא מתיר לרות ללקט גם בין העומרים.

11-12: הגנבה ותוצאותיה

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. הגנבה בשמות כא, פסוק 16 היא גנבת נפש (חטיפת אדם לצורך מכירתו), והגנבה בשמות כא, פסוק 37 היא גנבת רכוש.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. הגנבה בוויקרא יט, פסוק 11 היא גנבת רכוש או גנבת ממון, מפני שההקשר הכללי של הפסוקים הוא ניהול מסחר ומשא ומתן.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

לפי פירוש רש"י, העברות בפסוקים 11-12 מסודרות על פי עיקרון של עברה גוררת עברה. מי שגנב עתיד לחלל את שם ה'.

13-14: איסור על עושק

שאלה 1 (רמת חשיבה: יישום)

א. דוגמאות אפשריות לעושק וגזל כיום: הפקעת מחירי מזון בסיסיים, כמו לחם ומוצרי חלב, מחירים גבוהים עבור מכשירים ניידים ועוד.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. לפי פרשנות חז"ל: עושק הוא מעשה רמאות של הזולת, וגזל הוא מניעת דבר מה שיש בדינו מן הזולת.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. החוק בספר דברים מנמק את האיסור בהלנת שכר בשל מצבו הכלכלי הקשה של השכיר.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. רש"י מפרש כי זמן התשלום הוא בוקר למחרת יום העבודה. החוק מאפשר לבעל הבית שהות לשלם את השכר. הרמב"ן מפרש כי התשלום הוא מיד בסיום העבודה, בגלל מצבו הכלכלי של השכיר.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

א. רש"י מפרש את הביטוי "לפני עיוור לא תיתן מכשול" מבחינה מטפורית: לא לתת עצה לא טובה לאדם שאינו בקיא בתחום מסוים. שלוש הדוגמאות הנזכרות בפירוש: לא לעודד אדם למכור את שדהו ואת חמורו, כדי לגזול אותם ממנו במרמה.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. החוק מסתיים במילים: "ויראת מאלוהיך אני ה'", כדי להדגיש כי ה' ראה את החוטא והוא יעניש אותו, כמו במקרה של אדם חסר אונים, חירש או עיוור.

15-16: צדק

שאלה 1 (רמת חשיבה: ידע)

איזבל ואנשי העיר נבות האשימו את נבות היזרעאלי באשמת שקר ("בירך נבות אלוהים ומלך") וגרמו להריגתו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

הרמב"ם מפרש את הצו "לא תעמוד על דם רעך" כדרישה מבני ישראל לעזור לאדם הנמצא בסכנת חיים.

הדוגמאות בדברי הרמב"ם: מי שמציל טובע או אדם שהותקף בידי שודדים או חיה רעה, או מי שהחל לעבוד עבודה זרה.

17-18: מצוות הלב

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

הרמב"ן מפרש כי דברי תוכחה לזולת יגרמו לו להורות בחטא או להתנצל.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. ר' עקיבא ביקש להדגיש את המילים "ואהבת לרעך כמוך", ככל גדול בתורה המתאר את כל המצוות בין אדם לחברו.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. ר' עזאי הדגיש קדושת חיי אדם, מפני שבני האדם נבראו בצלמו של האל.

ביבליוגרפיה

1. שוורץ, י., "תורת הקדושה עיונים בחוקה הכוהנית שבתורה", ירושלים, תשנ"ט, עמ' 232-305, 364-358.

חוקי יובל

ויקרא כה, פסוקים 8-23: שנת יובל

מטרת-על: תקנות שנת היובל הן תקנות בעלות אופי דתי וחברתי. בשנת יובל ישוחררו העבדים, הקרקעות יוחזרו אל הבעלים המקוריים ואסורה עבודת האדמה. חוק שנת היובל מנומק ברעיון אדנותו של האל על האדמה "כי לי הארץ" (פסוק 23).

מקום היחידה בספר: חוק שנת היובל מופיע לאחר חוק שמיטת האדמה בוויקרא כג, פסוקים 1-7.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. שנת היובל היא השנה ה-50 לאחר שבעה מחזורים של שנת שמיטה. זמנה של שנת היובל נתון במחלוקת כבר בתקופת התנאים. ר' יהודה אומר ששנת יובל באה לאחר שנת השמיטה במחזור השביעי (כלומר שנת שמיטה ואחריה שנת יובל ברצף). חוקרים דחו את שיטת ר' יהודה, מפני ששנתיים רצופות של הפסקת עבודת האדמה הן בלתי מציאותיות ובבחינת גזרה שאין הציבור יכול לעמוד בה, ופירשו כי שנת ה-49 ושנת ה-50 (שנת יובל) הן שנה אחת המציינת הן את השנה האחרונה של מחזור השנים הישן והן את השנה הראשונה של מחזור השנים החדש.
2. השם "יובל" ככל הנראה נגזר מהפועל "יבל, הוביל", במשמעות להביא. הרועה מביא, מאסף, את הצאן בעזרת התקיעה ב"יובל", מה שמוביל. (באכדית ובאוגריתית, "י-ב-ל" / "י-ב-ל" = להוביל, להביא).
3. הפעולות בשנת היובל הן: שחרור עבדים, איסור על עבודת האדמה, החזרת קרקעות לבעלים המקוריים.

4. חוקי שנת יובל מזכירים את מוסד "המישרום" של מלכי בבל. כתב המישרום הקדום ביותר הוא מתקופת המלך הבבלי עמיצדוקה (1626-1646 לפני הספירה) המצווה על ביטול חובות ושחרור אנשים משועבדים. מוסד המישרום נקבע בבבל בידי המלך (בדרך כלל בתחילת שלטונו), ואילו בתורה זמנה של שנת יובל הוא קבוע ואינו מסמכותו של המלך.

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

שנת היובל היא השנה ה-50 לאחר שבעה מחזורים של שנת שמיטה.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. התקיעה בשופר מציינת בשופטים ג, פסוק 27, ובשמואל א יג, פסוק 3 את האות לתחילת המלחמה.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. התקיעה בשופר מציינת בשמות את הרשות לעלות אל הר סיני לאחר שהגישה אל ההר היתה אסורה במשך שלושת הימים שקדמו להתגלות האל.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה)

הכתוב מדגיש את התשלום הכספי המלא ששילם אברהם לעפרון החיתי במעמד קניית מערת המכפלה, כיוון שמטרתו להדגיש את בעלותו החוקית של אברהם על מערת המכפלה ורכישתה לצמיתות (הנחלה אינה חוזרת לבעליה בעתיד).

שאלה 4 (רמת חשיבה: אנליזה)

נבות סירב למכור את כרמו למלך אחאב, מפני שכרמו היה נחלת אבות וחוקי התורה אוסרים על מכירת אחוזה משפחתית לאדם מחוץ למשפחה או לשבט. (גם במגילת רות פרק ד בועז קונה את האחוזה של אלימלך וגם נושא לאישה את רות על מנת להקים שם המת על נחלתו. כמו כן, ננות צלופחד בספר במדבר פרקים כז ו-לו יכולות לרשת את נחלת אביהן, אך חייבות להינשא לאנשים מאותו השבט (מנשה) כדי שהנחלה לא תצא מחוץ לבעלות השבט.)

שאלה 5 (רמת חשיבה: סינתזה)

אדם בעולם העתיק נאלץ למכור את אדמתו ואת עצמו לעבדות בגלל התרוששותו מנכסיו או כתוצאה מחובות.

שאלה 6 (רמת חשיבה: הבנה)

א. רש"י פירש כי בפסוק 14 נזכר מעשה מרמה בממון ובפסוק 17 מעשה מרמה בדברים.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. הביטוי "ויראת מאלוהיך" גרם לרש"י לפרש את מעשה המרמה בפסוק 17 כמרמה בדברים.

שאלה 7 (רמת חשיבה: הבנה)

החוק כולל הבטחה לשפע יבול בשנה השישית – היבול יהיה רב ויספיק גם לשנת השמיטה וגם לשנת היובל.

ביבליוגרפיה

1. אופנהיימר, ב., שבת, שמיטה, יובל, בית מקרא ל, תשמ"ה, עמ' 28-40.
2. ליונסטם, א., יובל בתוך: י. ליכט (עורך), מועדי ישראל, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 75-79.

סדרי שלטון (דברים טז פסוקים 18-21; יז פסוקים 8-13)

מטרת-על: החוקים מתארים את מערכת המשפט בהתאם לחוק ריכוז הפולחן. השופטים בערי השדה כפופים לבית המשפט המרכזי במקום אשר יבחר האל.
מקום הפרק בספר: בדברים טז, פסוק 18 – יח, פסוק 22 מופיעים חוקים שעניינם סדרי שלטון: מערכת המשפט, בתי משפט בערי השדה, בית משפט עליון, חוק המלך, חוק הכהונה וחוק הנבואה (הפסקה בטז, פסוק 21 – יז, פסוק 7 אינה שייכת לחוקים).

הרעיונות החשובים בפרק:

1. מטרת המערכת המשפטית היא עשיית צדק: "צדק צדק תרדוף" (דברים טז, פסוק 20). החוק מזהיר את השופטים מפני לקיחת שוחד והטיית משפט.
2. מערכת המשפט בספר דברים החליפה את מוסד "הזקנים". פירוש המילה "שוטרים" הוא פקידים ופירוש הצירוף "שופטים ושוטרים" הוא שופטים מקצועיים מטעם המלך. אנו מפרשים את הביטוי "שופטים ושוטרים" בתור הנדיאדס (שניים שהם אחד) – כלומר, שופטים שהם שוטרים.
3. בית המשפט העליון במקום אשר בחר האל היה צמוד לבית המקדש. השופט בעיר השדה הגיע אל בית המשפט העליון כדי להתייעץ עם השופט המקצועי במקרים שלא הוכרעו. הכרעת השופט בבית המשפט העליון מחייבת את השופט המקומי.

דברים טז, 18-21: בתי משפט בערי השדה

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

זקני העיר הסגירו רוצח בזדון לידי גואל הדם בדברים יט, פסוקים 11-13, ושפטו במשפטו של בן סורר ומורה בדברים כא, פסוקים 18-21.

שאלה 2 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. רש"י פירש כי החוק בדברים אוסר על לקיחת שוחד, גם אם מטרת השוחד היא לגרום לשופט לשפוט בצדק, ובשמות אוסר החוק על לקיחת שוחד גם אם מטרת השוחד היא עשיית משפט אמת.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. הביטוי "לא תטה משפט" גרם לרש"י לפרש את איסור לקיחת שוחד על עשיית צדק.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

א. חז"ל ורש"י פירשו את המילה "צדיקים" במשמעות חוקים או דברים נכונים וצודקים.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. ראב"ע פירש את המילה "צדיקים" במשמעות האנשים הצודקים.

בית המשפט העליון (דברים יז, 8-13)

שאלה 1 (רמת חשיבה: אנליזה)

החוק בדברים יז, פסוקים 8-10 קובע כי החלטת בית המשפט במקום אשר יבחר ה' מחייבת את השופט בערי השדה, בדומה להחלטת בית המשפט העליון, המחייבת את הערכאות הנמוכות.

ביבליוגרפיה

רופא, א., ארגון מערכת השיפוט, בית מקרא כא, תשל"ו, עמ' 199-210.

חוכמה – פרקי חובה

איוב א: ניסיון האל את איוב

מטרת-על: הסיפור מתאר את הניסיון או הניסיונות הקשים שבהם ניסה האל את איוב. האל מבקש לברר את עומק מסירותו של איוב. אין שום תועלת לניסיון עבור איוב, רק עבור האל, הרוצה לדעת. **מקום הפרק בספר איוב:** סיפור ניסיון האל את איוב הוא סיפור המסגרת לספר, שחלקו העיקרי הוא דיון בדרכי האל ובתורת הגמול.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. תיאור אושרו ועושרו של איוב – ה' בירך את איוב בצורה מושלמת. לאיוב היו שבעה בנים ושלוש בנות. המספרים שבע ושלוש הם מספרים המציינים שלמות במקרא. המקנה (עדרים בהמות הבית) של איוב כלל ארבעה מינים: שבעת אלפי צאן, שלושת אלפי גמלים, חמש מאות צמד בקר וחמש מאות אתונות. הבנים והרכוש ערוכים על פי מספרים עולים לסכום של עשר, אלף ורבעה, ומעידים על הברכה שזכה בה איוב, המתבטאת בילדיו וברכוש הרב.
2. דמותו ותפקידו של השטן – השטן מופיע שוב בזכריה ג, פסוקים 1-3 ותפקידו לקטרג על בני האדם.
3. הדיון על צדיקותו של איוב מתנהל בין האל לשטן. השטן אינו מטיל ספק בצדיקותו של איוב, אך טוען כי איוב ירא את אלוהים, מפני שה' בירך את איוב, ומחזק את דבריו בטענה כי האל מגן על איוב. לעומת זאת, האל טוען כי צדיקות איוב אינה תלויה בברכה ובעושר שקיבל מן האל.
4. דרכי עיצוב תיאור האסונות שתקפו את איוב: איוב הוכה בארבע מכות, שתי מכות בידי אדם (שבא וכשדים) ושתי מכות בידי שמים (אש, רוח גדולה). האסונות מתוארים בסדר הפוך (תצלובת – מבנה כיאסטי) לתיאור עושרו של איוב בתחילת הסיפור. בתיאור הצלחת איוב מתאר הסיפור את ילדי איוב בתחילה, מפני שהם היו הקרובים והחשובים ביותר עבורו, ואחריהם הצאן והגמלים, שחשיבותם עבור הנוודים היא גדולה. הבקר והאתונות היו חשובים לעובדי האדמה, מבחינת כושר עבודתם, יותר מן הצאן והגמלים. בתיאור האסונות שפקדו את איוב, האסון הראשון הוא איבוד הבקר והאתונות, שחשיבותם היתה הגדולה ביותר ברכוש איוב. האסון השני, אובדן הצאן, הוא פחות מאובדן הבקר והאתונות ולאובדן היתרה הקלה מסוימת, אך אז מופיע האסון השלישי, החמור יותר: אובדן הגמלים, והאסון הרביעי והקשה ביותר הוא אובדן הילדים. האסון הראשון והרביעי הם החמורים ביותר ואופן ניסוחם זהה. השליח הראשון והרביעי מוסרים דיווח מפורט לאיוב ובו הם מתארים את עושרו של איוב, ואחר כך את האסון. לעומת זאת, השליח השני והשלישי מספרים לאיוב את שהתרחש כבר בתחילה על ההודעה על האסון.
5. הדיון השני בצדיקותו של איוב: השטן מזכיר בדבריו את הפתגם "עור בעד עור וכל אשר לאיש ייטן בעד נפשו", הלקוח מתחום המסחר, שם מדובר בהחלפת עור בהמה בעור בהמה אחרת. השטן מתכוון כי איוב ויתר על ילדיו ורכושו תמורת בריאותו. השטן טוען כי פגיעה בגופו ובבריאותו של איוב תגרום לו לקלל את האל, והאל מאשר את תוכניתו.
6. תפקידה של אשת איוב: יש המפרשים את דברי אשת איוב כניסיון שלישי. האישה מבקשת להסית

את בעלה ובכך מציעה לאיוב בצורה בלתי מודעת לעשות את דברי השטן. בפרשנות הפמיניסטית מעריכים את אשת איוב מפני שהיא מעוררת בו את החשיבה המאפיינת אותו בהמשך—היא הזרז. מצד אחר, היא, כמו השטן, תולה את ההתנהגות הטובה בשכר—אין שכר, אין טעם להיות צדיק. ה' ואיוב דוחים את התלות הזאת.

איוב א, 1-5: איוב איש צדיק

שאלה 1 (רמת חשיבה: ידע)

א. עוץ נזכר כבנו של ארם. הוא הבן הקטן של שם לפי ספר בראשית י, פסוק 23, ופרק כב, פסוק 21. עוץ הוא בכורו של נחור, אחיו של אברהם. אחיו של עוץ הוא קמואל, אבי ארם ולפי פרק לו, פסוק 28, עוץ הוא בכורו של דיִשן, בנו הקטן של שעיר החורי. אחיו הקטן של עוץ הוא ארן. בשלושת הכתובים נזכר ארם, לכן נראה כי עוץ הוא שבט קרוב לשבטים הארמיים, שהתיישב בארם נהריים, ומקצת השבט נדרו לאדום.

(רמת חשיבה: ידע והבנה)

ב. המילה "עוץ" מופיעה בספר איכה ככינוי לאדום.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. המדרש דורש את הביטוי "ארץ עוץ" מלשון עצה, חוכמה, כלומר ארץ מולדתו של איוב היא ארץ החוכמה. פירוש זה עולה בקנה אחד עם המסורת המקראית על אנשי "קדם" הידועים בזכות חכמתם (מל"א ה).

ב. המדרש מתאר את אופיו של ספר איוב כספר חוכמה.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הבנה)

א. הנביא יחזקאל מזכיר שלושה צדיקים: נוח, איוב ודניאל (הצדיק הנזכר בסיפור הכנעני הקדום). הצד המשותף הוא שבזכות צדיקותם הם מצילים ממוות את בניהם (בהתאם למסר שביחזקאל יד).

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. שלושת הצדיקים אינם מבני ישראל ובזכות צדיקותם הם מצילים ממוות את בניהם.

שאלה 4 (רמת חשיבה: ידע)

א. לאיוב היו שבעה בנים ושלוש בנות. המספרים שבע ושלוש הם מספרים המציינים שלמות במקרא. המקנה – עדר בהמות הבית – של איוב כלל ארבעה מינים: שבעת אלפי צאן, שלושת אלפי גמלים, חמש מאות צמד בקר וחמש מאות אתונות.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. הבנים והרכוש ערוכים על פי מספרים עולים לסכום של עשר, אלף ורבעה ומעידים על הברכה שבה זכה איוב, המתבטאת בילדיו וברכושו הרב.

6-12: האל מחליט להעמיד את איוב בניסיון

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

א. (1) פירוש המילה "שטן" בספר מלכים הוא "מכשול"; בספר זכריה פירוש המילה שטן הוא מלאך מקטרג.

(רמת חשיבה: אנליזה)

2) דמות השטן בספר זכריה קרובה לדמות השטן בספר איוב. בשני הספרים תפקיד השטן הוא לקטרג על בני האדם.

(רמת חשיבה: סינתזה, אנליזה)

ב. לפי המדרש, השטן מסית את בני האדם ואחר כך מקטרג עליהם. גם כאן השטן מנסה להכשיל את איוב תוך הרעת תנאי חייו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: הבנה)

א. איוב מתואר כצדיק, מפני שנתכרך ברכוש ובכנים.

(רמת חשיבה: אנליזה)

ב. השטן אינו מטיל ספק בצדיקותו של איוב, אך טוען כי איוב ירא את אלוקים, מפני שה' בירך את איוב, ומחזק את דבריו בטענה כי האל מגן על איוב.

שאלה 3 (רמת חשיבה: הערכה)

ניסיון האל את איוב מעורר בעיות קשות. יש הסוברים כי האל לא פעל בהגינות כלפי איוב, מפני שה' לא אמר לאיוב את הסיבה לייסוריו.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הערכה)

א. (1) האל מבקש לברר את עומק מסירותו של איוב. אין שום תועלת לניסיון עבור איוב, רק עבור האל, הרוצה לדעת. איוב בניסיון ואמונתו באל היתה אמונה לשם אמונה, ולא עבור גמול כפי שטען השטן.

(2) האל ניסה את אברהם בסיפור העקידה.

(רמת חשיבה: סינתזה)

ב. ר' מאיר מצביע על הדמיון שבין אברהם לאיוב: האל ניסה את שניהם בניסיון קשה ושניהם עמדו בניסיון.

איוב ואברהם הם "יראי האל", היינו: עובדים את האל מאהבה ולא עבור גמול. אברהם לקח חלק פעיל בניסיון ואיוב היה פאסיבי.

13-22: הניסיון הראשון: איוב מאבד את ילדיו ורכושו

שאלה 1 (רמת חשיבה: ידע, יישום)

א. הביטוי "בשורת איוב" הוא הביטוי לבשורה הקשה והנוראית ביותר. בשורת איוב היא בשורה על אסון נורא ומוות. הבשורה על נפילת חיילים בשדה הקרב היא בשורת איוב למשפחה.

(רמת חשיבה: הבנה)

ב. האסונות החלו במשחה של האח הגדול מיד לאחר שתמו ימי המשחה הקודמים, ואיוב כבר הקריב קורבן לאל מחשש שאחד מבניו חטאו. האסונות שהתרחשו מיד לאחר הקורבן מדגישים את הרעיון שאיוב או בניו לא חטאו, ובכל מקרה, איוב כבר ניסה לכפר על חטא של ילדיו.

שאלה 2 (רמת חשיבה: סינתזה)

הביטוי החוזר בתיאור האסונות "עוד זה מדבר וזה בא", מדגיש את המהירות שבה ניתנו הבשורות הקשות לאיוב.

שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה)

שלמות ארבעה שליחים הגיעו מארבעה כיוונים שונים – איוב הוכה בצורה מלאה.

שאלה 4 (רמת חשיבה: הבנה, אנליזה)

א. סדר האסונות מופיע בסדר הפוך לסדר הברכות, בהתאם לדברי השטן. בתיאור הברכות מזכיר הכתוב את ילדי איוב בתחילה, אך המכות באות על הפחות חשוב ובסוף על החשוב מכול – הילדים. כל רכושו וילדיו של איוב נלקחו, כדי לנסות את איוב.

סדר האסונות	תיאור הצלחת איוב (פסוקים 1-3)
בקר ואתונות	ילדי איוב (שבעה בנים ושלוש בנות)
צאן	צאן וגמלים (שבעת אלפי צאן ושלושת אלפי גמלים)
גמלים	בקר ואתונות (חמש מאות בקר וחמש מאות אתונות)
ילדי איוב	

(רמת חשיבה: ידע, אנליזה וסינתזה)

ב. ארבע המכות הגיעו מארבעה כיוונים שונים: שבא מן הדרום, כשדים מן הצפון, רוח מן המזרח ואש מן המערב.

איוב הוכה בצורה הקשה ביותר מארבעה כיוונים שונים.

שאלה 5 (רמת חשיבה: אנליזה)

א. איוב מקבל את האסון בטענה כי ילדיו וכן רכושו הם פיקדון שה' העניק לו, וכעת ה' לקח את הפיקדון של איוב.

(רמת חשיבה: ידע)

ב. הביטוי "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך" נאמר גם היום על ידי אנשים שחוו אבדון.

שאלה 6 (רמת חשיבה: אנליזה)

איוב מקבל את הדין. המלך כרת פורץ בבכי מר על אובדנו הגדול עד שהוא נרדם.

איוב ב, פסוקים 1-8 הניסיון השני: איוב מוכה בשחין (מעמד בשמים)

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

- א. פירוש המילה "חינם" בפרק א, פסוק 9 היא "ללא תמורה" ופירוש המילה "חינם" בפרק ב, פסוק 3 הוא ביחס לשטן: אין טעם לי לבלע את איוב. עשיתי לאיוב צרות חמורות חינם, על שום דבר.
(רמת חשיבה: אנליזה)
- ב. המילה "חינם" מדגישה את הניגוד בין האל לשטן. השטן טוען כי איוב עוכד את האל במטרה לקבל תמורה, והאל טוען כי איוב נאמן לו ללא תמורה.

ב, 9-10: הניסיון השלישי-אשת איוב

שאלה 1 (רמת חשיבה: הבנה)

- ר' שמואל בן נסים אינו מפרש את הפועל "בירך" בדברי אשת איוב בלשון סגי נהור – אשת איוב מבקשת מבעלה להודות לאל כדי להביא סוף לייסוריו.
(רמת חשיבה: אנליזה)
- רבינו תם מזהה את אשת איוב עם מטרת השטן: אשת איוב מסיתה את בעלה לקלל את האל.
שאלה 3 (רמת חשיבה: אנליזה וסינתזה)
- א. איוב אינו מביע מחאה כלפי האל, אך נראה מרוחק מרעיו.
(רמת חשיבה: יצירתית)
- ב. גוסטב דורה צייר את איוב כחוש, הבעת פניו מביעה סבל.

ביבליוגרפיה

1. גרינשטיין, א., ניסיון האלוהים את איוב, "ש"י לשרה יפת", תשס"ח, עמ' 263-272.
2. הנ"ל, אשת-איוב – האומנם צדקה?, "בית מקרא" 49, תשסד, עמ' 19-31.
3. וייס, מ., הסיפור על ראשיתו של איוב, "מקראות ככוונתם – לקט מאמרים", ירושלים, תשמ"ח.

איוב מב, פסוקים 1-6: תשובת איוב לתשובת האל השנייה

שאלה 1 (דרגת חשיבה: סינתזה)

- א. המילים המשותפות הן לדברי איוב, המתאר את האל, והן לפעולות בוני מגדל בבל: "יבצר", "מזימה".
(דרגת חשיבה: סינתזה)
- ב. איוב משווה את האל לבונים של מגדל בבל, ש"לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות". בעשותו השוואה זו, טוען איוב כי האל פועל נגדו. איוב חס על המצב העלוב של בני האדם שנוצרו מעפר.

איוב מב, פסוקים 7-17 סוף המעשה

מטרת-על: סוף המעשה הוא חלק מסיפור המסגרת הנפתח בפרקים א-ב בספר. האל משיב לאיוב את מעמדו לפני האסונות, רכושו מוכפל ונולדים לו עשרה ילדים תחת ילדיו שנספו באסונות. **מקום הפרק בספר:** תיאור החזרת מעמדו של איוב הוא סגירת מעגל, שנפתח במעשה הניסיון הקשה בפרקים א-ב.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. האל גוער ברעי איוב שאמרו דברי חנופה, האשימו את איוב ובניו בחטאים והסבירו את סבלו על פי תורת הגמול המקובלת בספרות החוכמה.
2. האל השיב לאיוב את רכושו בשיעור כפול.
3. שבעה בנים ושלוש בנות נולדו לאיוב תחת ילדיו שנספו באסונות.

10-17: ה' מחזיר לאיוב את מעמדו

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

המספרים הטיפולוגיים בפרקים א, פסוקים 1-3, מב, פסוקים 10-13 מדגישים כי האל בירך את איוב בצורה מושלמת. בסוף המעשה בירך האל את איוב ברכוש כפול מזה שאבד לו באסונות.

שאלה 2 (הבנה)

- א. פירוש השם "ימימה" הוא יונה.
- ב. פירוש השם "קציעה" הוא בושם.
- ג. פירוש השם "קרן הפוך" הוא מעין כלי שבו החזיקו כחל לצביעת העיניים.

מגילת קהלת

קהלת א

מטרת-על: פרק א במגילה מציג את עיקרי תפיסתו של קהלת. התהליכים שבטבע סובבים במחזוריות, ללא מטרה, הישג או רווח. אין תוספת על מה שיש. דור מפנה את מקומו לדור חדש, השמש סובבת במסלולה במחזוריות, הרוח נושבת ללא הישג, כי לאחר שהרוח נושבת מזרחה היא מסתובבת ונושבת מערבה, כאילו במעגל. המים זורמים לתוך הים אך הים אינו מתמלא (אין הישג) כי המים חוזרים למקורות הנחלים.

מקום הפרק במגילה: קהלת מציג את עיקרי תורתו בתחילת המגילה. המילה "הבל" היא מילה מנחה במגילה והיא מופיעה כבר בתחילתה ומדגישה את תפיסתו הפילוסופית של קהלת, הקובעת כי אין קיום למעשה האדם (הבל = חולף ונעלם). לפי קהלת, מה שאינו מחזיק מעמד ומתקיים אין לו ערך (כמו החיים, העושר, החוכמה שמתה ביחד איתנו וכולי).

הרעיונות החשובים בפרק:

1. המספר מציג את קהלת בגוף שלישי. "מלך" יכול להורות על בעל קרקעות (קהלת ה, פסוק 8) או אפילו על "יועץ" (= מלוך בארמית). בספרות חז"ל קהלת מזוהה עם המלך שלמה, שנחשב לחכם באדם ולעשיר מופלג.
2. המילה "הבל" היא מילה מנחה במגילה. פירוש המילה "הבל" הוא חסר ערך.
3. קהלת מתאר את המחזוריות בטבע: השמש סובבת במסלולה במחזוריות, הרוח נושבת ללא הישג, כי לאחר שהרוח נושבת מזרחה היא מסתובבת ונושבת מערבה, כאילו במעגל. המים זורמים לתוך הים אך הים אינו מתמלא (אין הישג) כי המים חוזרים למקורות הנחלים. ללא תכלית, הנחלים זורמים אל הים וחוזר חלילה. וכמו בטבע, גם בחיי האנושות שום דבר לא חדש באמת.
4. בפסוקים 13-18 קהלת לובש את דמותו של שלמה המלך, שנחשב לחכם באדם ולעשיר מופלג.
5. קהלת ביקש את משמעות החיים בחיפוש אחר החוכמה, אך הגיע למסקנה כי גם להרבות חוכמה זהו הבל.

קהלת א, 1-11: אין כל חדש תחת השמש

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

המדרש קובע את סדר הספרים שכתב שלמה על פי תקופות בחיי שלמה. שלמה הנער כתב את שיר השירים, שלמה "המבוגר" כתב את משלי, ובסוף ימיו כתב שלמה את מגילת קהלת. כל אחת מן התקופות באה לידי ביטוי בכל אחד מן הספרים.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. בספר זכריה פירוש המילה "הבל" הוא "שווא" ובספר משלי פירושה "שקר".

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. משמעות המילה "שווא" היא "חוסר תכלית", "לשווא", או אפס, כלום.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: יישום)

א. התהליכים שבטבע סובבים במחזוריות ללא הישג או רווח. אין תוספת על מה שיש, השמש סובבת במסלולה במחזוריות, הרוח נושבת ללא תכלית, הנחלים זורמים אל הים וחוזר חלילה.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. קהלת מסיק כי כמו בטבע, גם בחיי האנושות אין תוספת ("יתרון").

פסוקים 12-18: "אני קוהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים"

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

בפסוקים 13-18 קהלת לובש את דמותו של שלמה המלך, שנחשב לחכם באדם ולעשיר מופלג.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)

קהלת ביקש את משמעות החיים בחיפוש אחר החוכמה, אך הגיע למסקנה כי גם הרבות חוכמה היא הבל. דברי קהלת מסבירים את האיסור על האכילה מעץ הדעת.

ביבליוגרפיה

קליין, י. ופוקס מ., (עורכים), קהלת, "אנציקלופדיה עולם התנ"ך", ירושלים-רמת גן, תשמ"ח.

חוכמה – פרקי הרחבה

איוב ח: הנאום הראשון של בלדד

מטרת-על: המענה של בלדד לאיוב מבוסס על התפיסה המקובלת בספרות החוכמה, שלפיה האל גומל טובה לצדיקים ומעניש את הרשעים.

מקום הפרק בספר איוב: בלדד הוא הדובר השני אחרי אליפז במחזור הוויכוחים הראשון בספר. דברי בלדד כבר נזכרו בדברי אליפז, אך בלדד מנסח את טענותיו בצורה חמורה יותר. הוא מטיל ספק בצדיקותו של איוב וטוען כי בני איוב חטאו, לכן נענשו.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. תפיסתו של בלדד מבוססת על אחד העקרונות בספרות החוכמה, הקובע כי האל אינו מעוות משפט. לפי זה, הוא מסיק כי בני איוב חטאו, ולכן נענשו.
2. אליפז מבסס את טענותיו על משלים ודברי חכמים מן העבר, שחקרו את נושא תורת הגמול.
3. בלדד מדגיש את טענותיו בעזרת דימויים מעולם הטבע, תופעה מקראית נפוצה: הרשע מדומה לגומא ללא מים ובית הרשע מדומה לבית העכביש. לעומת זאת, הצדיק מדומה לעץ רענן (דימוי מקובל במקרא לצדיק).

1-7: האל אינו מעוות משפט

שאלה 1 (דרגת חשיבה: סינתזה)

- א. ההנחה המשותפת לדברי אברהם ובלדד היא: האל שופט משפט צדק.
(דרגת חשיבה: הבנה)
- ב. אברהם מבקש להציל את אנשי סדום מהשמדה, לכן הוא מבקש מן האל לסלוח לעיר בעבור עשרה צדיקים. בלדד מבקש להסביר את הסיבה לסבלו של איוב.
(דרגת חשיבה: הבנה)
- בלדד טוען כי בני איוב חטאו לאל, לכן נענשו.

8-19: משלים מסופרי החוכמה

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

בלדד מסתמך על דברי סופרים חכמים מן העבר: "כי שאל נא לדור רישון וכונן לחקר אבותם... הלא הם יורוך יאמרו לך ומלבם יוצאו מילים" (פסוק 10).

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הרשע מדומה לגומא חסר מים והוא נובל במהירות. הנמשל הוא שהצלחת הרשעים היא זמנית.
(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. האמצעי הרטורי בנאום בלדד הוא שאלה רטורית: "היגאה גומא בלא ביצה?" (פסוק 10)

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הצדיק מדומה לאילן בשני הכתובים. בספר איוב הצדיק מדומה לאילן ששורשיו ארוכים וחזקים וכתהלים הצדיק מדומה לאילן על פלגי מים. בספר איוב הרשע מדומה לעץ גומא חסר מים, וכתהלים – למוץ.

(דרגת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. הדימוי מדגיש את הצלחת הרשעים הזמנית בניגוד להצלחת הצדיק, שגמולו מובטח לזמן רב.

איוב ט: מענה איוב לבלדד

מטרת-על: איוב מתאר את כוחו האיום של האל. במזמורים נוהגים לשבח את האל על גדולתו, רואים את עוצמתו באור חיובי. כיוון שאיוב נרתע מהאל ומרגיש מאוים על ידו, הוא רואה את עוצמת האל באור שלילי – האל מעתיק והופך הרים! כאן שם איוב לפרודיה את דברי אליפז בפרק ה, פסוק 9 ואילך.
מקום הפרק בספר: איוב עונה לדברי בלדד בפרק הקודם. בלדד טען כי האל אינו מעוות משפט, ואיוב טוען כי האל מכלה גם את הרשע וגם את הצדיק.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. שליטת האל באינני הטבע – איוב מתאר מסורת שונה על בריאת העולם מזו המופיעה בבראשית א. הארץ עומדת על אדנים – הרים השקועים בתוך התהום. קיומם של בני האדם תלוי ברצונו של האל, שיכול להביא לעקירתם של עמודי העולם ולאסור על השמש והכוכבים להאיר. האל דרך על במתי

ים והציב משמר על הים (מדובר כנראה על אלוהות או על מפלצת הים המיתולוגית), וברצונו הגבול יוסר והמים יציפו שוב את הארץ.

2. איוב מתאר את העוינות של האל כלפיו. האל נלחם באיוב כמו שנלחם ברהב ובעוזריו בימי בריאת העולם. איוב טוען כי הוא אינו אשם וכי הסיבה לפגיעה בו אינה מוצדקת.
3. איוב קובע כי האל מכלה צדיק ורשע, בניגוד לבלדר, שטוען כי האל אינו מעוות משפט.
4. איוב מבקש לערוך משפט לאל, אך הוא יודע כי משפט זה לא יתקיים. את רעיון המשפט קיבל איוב מספר ירמיהו (ירמיהו יב, פסוקים 1-2). גם איוב וגם ירמיהו קובלים לפני האל על הצלחת הרשעים.

שאלה 1 (דרגת חשיבה: ידע)

א. האל הגביל את מקום המים בזמן הבריאה ולאחר ניצחונו דרך על "במתי ים", כלומר דרך על גלי הים הנכנע.

(דרגת חשיבה: ידע)

ב. האל הציב משמר על הים ועוזריו. איוב מתלונן לפני האל, המתייחס אליו כפי שהתייחס לאויביו, הים והתנין, ומציב עליו משמר.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

בשני הכתובים: איוב ויהושע מייחסים לאל את השליטה בגרמי השמים. איוב טוען כי האל יכול לאסור על השמש והכוכבים להאיר, ובספר יהושע האל עוצר את הזמן, כדי שיהושע ימשיך להילחם.

12-24: האל אינו מבחין בין רשע לצדיק

שאלה 1 (דרגת חשיבה: ידע)

א. עוזריו של רהב במלחמתו נגד האל בזמן בריאת העולם הם: תנין, לווייתן, נחש בריח, לווייתן נחש עקלתון.

(דרגת חשיבה: ידע)

ב. המלחמה בין האל לרהב ולאויביו הסתיימה בניצחון האל ובהכנעת אויביו.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

פירוש השם "איוב" הוא אויב, האל מתייחס אל איוב כאל אויבו, ונלחם בו.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

א. איוב טוען כי האל מכלה גם את הצדיק וגם את הרשע.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. דברי איוב קשים מאוד. על פניו איוב צודק, מפני שהאל לא גילה לו את הסיבה לאסונותיו.

22-34: הזמנת האל למשפט

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

איוב וירמיהו מודאגים מהצלחת הרשעים.

איוב לח: תשובת האל לאיוב מן הסערה

מטרת-על: המענה הראשון של האל לאיוב הוא תיאור של מעשה הבריאה. האדם הוא שולי בעולם שנברא. האל אינו מגלה עניין מיוחד בו. תיאור הבריאה בספר איוב שונה מן התיאור בתחילת ספר בראשית.

מקום הפרק: האל עונה לאיוב מתוך הסערה לאחר מענה אחד רגיל של איוב (לכלדרד או לצופר) ונאום אחד גדול (פרקים כט-לא). (פרק כח מיוחס לאיוב אך אינו באמת של איוב.)

הרעיונות החשובים בפרק:

1. האמצעי הרטורי החוזר בנאום האל הוא השאלה הרטורית. האל שואל את איוב סדרה של שאלות רטוריות על בריאת העולם כדי להכניע אותו ולבטל את תביעתו המשפטית.
2. פסוקים 4-7 מתארים מסורת בריאה, המתארת את רגע בריאת הארץ ביום בהיר, בזמן שהמלאכים והכוכבים אומרים שירה. העולם מדומה לבית והמושגים לקוחים מתחום הבנייה: יסד, נטה, ממדים, קו, אדנים.
3. ריסון המים בעולם מתואר בצורה מעודנת, בניגוד לקטעי השירה במקרא, המתארים מאבק בין האל לים. גיחת הים ממעיינות התהום מדומה לתינוק המגיח מבטן אמו לאוויר העולם, ופעולת ריסונו מדומה להחתלת תינוק.
4. האל שולט בגרמי השמים – בכוכבים ובעננים. האל הוא המצווה על הכוכבים להאיר ועל העננים להמטיר גשם.
5. האל שולט ביצורים החיים.

4-7: יסוד הארץ

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

הפעלים המתארים את בריאת הארץ הם: יסד, נטה, ירה.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: סינתזה)

מעשה בריאת העולם בספר איוב ובספר ישעיה מדומה לבניית בית.

8-11: ריסון הים

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. בישעיה ובתהלים מופיעים שרידים ממיתוס מרד הים הישראלי הקדום, שתיאר מאבק בין האל לים ועוזרו בימי בריאת העולם.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. תיאור ריסון המים בדברי האל הוא אחר מסיפור מרד הים. התהום מדומה לתינוק המגיח מבטן אמו לאוויר העולם, ופעולת ריסונו מדומה להחתלת תינוק.

12-15: מעשי האל בעלות השחר-סילוק הרשעים

16-20: מעשי האל במעמקי העולם

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

מקומו של גן עדן הוא במוצא הנהרות. הנהר המשקה את גן עדן התפצל לארבעה נהרות, שהשקו את העולם כולו.

21-30: מעשי האל הכורא בשלג ובגשם

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה, ידע)

בספר יהושע מסופר על אבנים גדולות שהממו את אויבי ישראל.

ביבליוגרפיה

גרינשטיין, א., על כמה מטפורות בספר איוב, "עיוני מקרא ופרשנות" ט, תשס"ט, עמ' 231-241

איוב מ, פסוקים 1-5: תשובת איוב לתשובת האל הראשונה

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הערכה וחשיבה יצירתית)

יש המפרשים את שתיקת איוב כסימן לכניעתו בפני האל, אך ניתן לפרש את שתיקת איוב כציפייה למענה נוסף של האל, מפני שתשובת האל הראשונה לא סיפקה את איוב.

קהלת ג: "לכל זמן ועת לכל חפץ"

מטרת-על: קהלת מוכיח את טענתו בדבר אפסות חיי האדם מתוך תיאור מעגל חייו של האדם, המוכיח כי האדם אינו שולט בגורלו, מפני שגורלו נתון בתוך מסגרת שנקבעה מראש בידי האל. "לכל זמן ועת לכל חפץ" – גישתו של קהלת היא פטליסטית (הכול נקבע מראש): כשם שאי אפשר לקבוע את יום הלידה כך אי אפשר לקבוע את יום המוות ואת כל הפעולות האחרות בחיים. לכל האירועים בחיי האדם יש זמן קבוע, כשם שכל האירועים בעולם מתקיימים על פי רצון האל.
מקום הפרק במגילה: פרק ג מופיע לאחר הדיון של קהלת על משמעות עמלו ופרי עמלו של האדם בפרק ב.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. הניגוד הפנימי הוא אחד ממאפייני המגילה. בשיר על הזמן (פסוקים 1-9) מופיעות בכל צלע שתי פעולות מנוגדות.
2. המילה "עת" היא מילה מנחה בפסוקים 1-9 והיא מציינת את הרעיון העיקרי בשיר – הכול נקבע מראש. שני המאורעות המוזכרים בתחילת השיר הם הלידה והמוות, שני מועדים שאינם נקבעים בידי האדם. קהלת טוען כי כל הפעולות, כמו הלידה והמוות, נקבעים מראש.
3. בספרות החוכמה במזרח הקדום התגלו כמה יצירות הדומות לקהלת. אחת היצירות מכונה בשם

"דו־שיח בין ארון לעבדו". ביצירה בבליית סאטירית זו מתנהל דו־שיח בין עבד לאדונו: הארון מזמין את עבדו להשתתף בהחלטה מסוימת. העבד מסכים, ומעודד את הארון לקיים את התוכנית בספקו לו סיבה טובה שבגללה כדאי לארון לממשה. מיד לאחר תשובת העבד, הארון מסרב למלא את התוכנית ומיד – גם לסירוב העבד מסכים.

4. חוסר התכליתיות במעשה האדם גורם לקהלת להרהר במוות. הוא מגיע למסקנה הכואבת כי המוות הוא גורל כולם ובשיא דבריו הוא טוען כי אין הבדל בין האדם לבהמה, כי הוא מעריך כל דבר לפי כוח עמידתו. זוהי נקודת התורפה של מחשבתו—מי אומר שצריך להעריך דבר לפי אמת המידה הזאת?

1-9: שיר הזמן

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. (1) המילה "עת" היא מילה מנחה בפסוקים 9-1 והיא מציינת את הרעיון העיקרי בשיר – הכול נקבע מראש.

(דרגת חשיבה: ידע, הבנה)

(2) השיר על הזמן כולל שבעה בתים וחמישה עשר חרוזים.

ב. השיר על הזמן כולל חוויות של כל בני האדם. כל בני האדם עברו חוויה קשה שגרמה להם לבכי וחוויה אחרת שגרמה להם לחוות שמחה.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הערכה)

צבי אדר מפרש את השיר על הזמן בצורה אופטימית (בניגוד לפרשנים המדגישים את הצד הפסימי). כל פעולה היא נכונה בזמן שנקבע לה, לכן אין טעם בהתנגדות לסדר שנקבע האל.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: סינתזה)

בשיר על הזמן במגילת קהלת וביצירה הבבליית "דו־שיח בין עבד לאדונו" מודגשת חוסר התכלית של מעשה האדם.

10-22: מעמד האדם בעולם

שאלה 1 (דרגת חשיבה: סינתזה)

העצה המשותפת בדברי קהלת ובדברים לגלגמש היא להפיק הנאה מן החיים כפי שנקבעו על ידי האל.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הערכה)

א. הביטוי "ומותר האדם מן הבהמה אין" מסמל מצב אנרכי שבו אין ערך לחיי האדם ולקדושת החיים.

(דרגת חשיבה: אנליזה והערכה)

ב. (1) בפסוק 7 בבראשית פרק ב, האל יצר את האדם ונפח באפו נשמת חיים.

(דרגת חשיבה: אנליזה והערכה)

(2) האל יצר את בעלי החיים מן האדמה בדומה לאדם.

ביבליוגרפיה

גרינשטיין, א., "חכמים גם בלילה: הדו־שיח הבבלי בין הארון לעבדו בספר קהלת", בית מקרא 44, תשנ"ט, עמ' 97-106.

קהלת יא, פסוק 8 – יב, פסוק 9: זקנה ומוות

מטרת-על: קהלת מתאר בצורה כואבת את תהליך הזקנה והמוות. דברי קהלת האחרונים מהווים סיכום לתורתו הפילוסופית כפי שהוצגה במגילה – חוסר תכלית בחיי האדם והמוות שבסופם. הזקנה מתוארת במשלים אחדים מעולם הטבע, ובסופם שני משלים על המוות.

מקום הפרק במגילה: דברי קהלת האחרונים מהווים סיכום לתפיסת עולמו כפי שהוצגה במגילה. האופי הקשה והפסימי של דברי קהלת גרמו לחז"ל להוסיף את הפסוקים האחרונים, שמטרתם להדגיש את הצדק האלוהי ואת הגמול והעונש על מעשה האדם. ייתכן מאוד שהפסוקים האחרונים התווספו סמוך לכתיבת הספר המקורי. מיכאל פוקס טוען שהנספח הוא מקורי – המחבר כתב את הפסוקים האחרונים בהם מוצג קהלת כדמות אחרת ובעייתית, ואינו מזדהה עם הדמות הזאת.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. הנעורים קצרים לעומת המוות האינסופי.
2. הזקנה מתוארת בשורה של משלים בפסוקים 1-7. במשל הראשון, השיניים = טוחנות. האדם משול לבית – עם עמודים, חלונות... גם בתוך הבית (למשל, בחצר הקדמית) טוחנים (ברחיים קטנים) את הבר כדי לעשות קמח. במשל השני, איברי הגוף מדומים לצמחים (שקד, אביונה) ולחגב. יש המפרשים את פסוקים 1-7 כתיאור אחוזה בזמן מותו של אדם.

קהלת יא, 8-יב, 8: זקנה ומוות

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

"הטוחנות" הן השיניים, "וחשכו הרואות בארובות" – הראייה נחלשה, "והתעוותו אנשי החיל" – הברכיים כושלות, "ובטלו הטוחנות" – נשירת השיניים, "שומרי הבית" – הידיים הרועדות.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

שני דימויים למוות בפסוק 6 הם: מנורת זהב שהתנפצה והתנפצות כד חרס התלוי על חבל של כסף. יש המפרשים את פסוק 6 כבאר עזובה, כדימוי למוות או לתקופת הזקנה.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. ההרמז המקראי מתוך קהלת: "ותאמר: הלוא אין חדש תחת השמש".

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. לאה גולדברג אינה מסכימה עם קהלת, היא מאמינה כי בכל יום מתחדש מעשה הבריאה והיא מבקשת מן האל ללמד אותה לחוש את התחדשות מעשה הבריאה בכל יום.

9-14: סיום המגילה

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. חז"ל ביקשו לגנוז את הספר בגלל הסתירות הפנימיות שבו ובגלל הרהורי הכפירה.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. הפסוקים האחרונים במגילה, המדגישים את רעיון ההשגחה, את עבודת האל וכן את תורת הגמול, מנעו מחז"ל לגנוז את המגילה.

בריאה וראשית האנושות

בראשית א: בריאת העולם

מטרת-על: ספר התנ"ך נפתח בתיאור בריאת העולם. הרעיון המרכזי בסיפור הוא האמונה באל אחד שברא את העולם, אמונה שהיתה מהפכנית בעולם העתיק, שבו עבדו אלים רבים. **מקום הפרק בספר בראשית:** פתיחת כל יצירה ספרותית היא בעלת משמעות ליצירה כולה והיא טומנת בחובה מסר חשוב לקורא. התנ"ך נפתח במעשה הבריאה כדי להורות שהאל ברא את העולם והוא שולט בו.

הרעיונות החשובים בסיפור:

1. שלילת מיתוס – סיפור הבריאה בבראשית א הוא פולמוס סמוי נגד מיתוסי הבריאה מן המזרח התיכון הקדום. אחד ממיתוסי הבריאה המרכזיים באזור הים התיכון היה מיתוס מרד הים, המופיע בסיפור הבריאה הבבלי ובסיפור הבריאה הכנעני הקדום, וגם בשירה הישראלית העתיקה. סיפור הבריאה בפרק א שולל מיתוס זה, לדוגמה: הזכרת בריאת "התנינים הגדולים" בפסוק 21.
2. בריאה הרמונית – חוקרי המקרא מייחסים את סיפור הבריאה לתעודה הכוהנית בתורה. אחד ממאפייני התעודה הכוהנית הוא ההרמוניה המספרית: הסיפור מתחלק לשבעה ימים, מאחר שמגמת הסיפור היא לבסס את מוסד השבת. בכל יום מופיעים ביטויים חוזרים: "ויאמר אלוהים", "ויהי ערב ויהי בוקר".
3. מעמד האדם – האדם נברא בצלם האל ותפקידו לשלוט בבעלי החיים. תפיסה זו היא מהפכנית בעולם העתיק. במסופוטמיה המלך לכדו הוא שנברא בצלם האלים, ושאר בני האדם נבראו כדי לעבוד במקומם.
4. קדושת השבת – ביום השביעי שבת האל ממלאכתו. בסיפור הבריאה בבראשית א יום השבת הוא יום מבורך ומקודש, בניגוד לימי המנוחה במזרח התיכון הקדום. כמו האור שאינו תלוי באיתני הטבע (המאורות נבראים לאחר האור), אין השבת תלויה בפאזות של הירח
5. גבולות היחידה הספרותית של סיפור הבריאה: (היכן מסתיים סיפור הבריאה הראשון?)
 - א. על פי החלוקה של התנ"ך לפרקים, שהיא חלוקה נוצרית, מסתיים סיפור הבריאה בסוף פרק א, פסוק 31 במילים " וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד ויהי ערב ויהי בוקר יום שיש". היום השביעי, השבת, אינו כלול ביחידה ספרותית זו. לנוצרים השבת אינה סיום השבוע, ולכן סיפור הבריאה מסתיים ביום השישי.
 - ב. על פי החלוקה היהודית המסורתית, גבולות סיפור הבריאה הן א, פסוק 1-ב, פסוק 3, כלומר היום השביעי הוא חלק מן הבריאה.

ג. יש המרחיבים את גבולות היחידה ומוסיפים את המחצית הראשונה של ב, פסוק 4, כלומר סיפור הבריאה מסתיים במילים: "אלה תולדות השמים והארץ בהיבראם".

2-1: למה "בראשית"

שאלה 1 (דרגת חשיבה: חשיבה)

א. הפתיחה בראש כל יצירה ספרותית היא בעלת משמעות ליצירה כולה והיא טומנת בחובה מסר חשוב לקורא. אפשרות אחת היא תיאור ראשיתו של עם ישראל (פרשת לך-לך). אפשרות שנייה היא תיאור ההתנחלות של בני ישראל בארץ כנען.

(דרגת חשיבה: הבנה, אנליזה)

ב. (1) רש"י טוען כי הסיבה שבגללה פותח ספר התנ"ך בסיפור הבריאה קשורה בהתיישבות בני ישראל בארצם. האל שברא את העולם הוא גם האל שמחליט על חלוקת הארץ לעמים.
(2) בפירוש רש"י משתקף הפולמוס עם העולם הנוצרי (רש"י חי בזמן מסע הצלב הראשון), שטען לבעלותו החוקית על ירושלים.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: ידע)

א. בשני הסיפורים, בבראשית א וב"אנומה אליש", נבראו השמים תחילה ואחר כך הארץ.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. סיפור הבריאה הבבלי מתאר מאבק בין שני אלים: מרדוך, האל הצעיר, ותיאמת, מפלצת המים הזקנה; לעומת זאת, בבראשית א מוזכר אל אחד ואין תיאור מפורש של מלחמה.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: אנליזה)

בריאת השמים והארץ נזכרת פעמיים: בריאת השמים והארץ מצוינת בפסוק 1, וכן בתיאור היום השני (– בריאת השמים) והיום השלישי (– בריאת הארץ).

שאלה 4 (דרגת חשיבה: יישום)

בספר ירמיה ד, פסוקים 24-26 מתואר תוהו ובוהו: החושך שולט בכול ומתרחשת רעידת אדמה. במצב של תוהו ובוהו לא ייתכנו חיים: "והנה אין האדם וכל עוף השמים נדרו".

שאלה 5 (דרגת חשיבה: ידע)

יעקב נאבק במלאך (או בשד) בלילה. המלאך ביקש מיעקב לשחרר אותו עם עלות השחר. לפי זה, בעולם העתיק הלילה (או החושך) הוא שלטונם של שדים וכוחות מזיקים.

שאלה 6 (דרגת חשיבה: ידע)

בשני התיאורים משמעות המילה "תהום" היא מים רבים. בתיאור המבול בבראשית ז המילה "תהום" מציינת את המים הפורצים מתוך האדמה. הטלת המבול מתוארת כהחזרת המצב שקדם לבריאה: האל אפשר למים, שכיסו הכול לפני הבריאה, לכסות שוב את פני הארץ. בישעיה נא פירוש המילה "תהום" הוא מים רבים או רמז לים, שנלחם באל בשירה העברית העתיקה.

שאלה 7 (דרגת חשיבה: הבנה ויישום)

א. בספר איוב משתקפת מסורת נוספת על סיפור הבריאה. הפעלים בספר איוב המתארים את הבריאה הם: "יסד", "נטה", "ירח" ובבראשית א הפועל הוא "אמר".

(דרגת חשיבה: ידע)

ב. לפי המסורת בספר איוב, העולם נברא לפנות בוקר, כאשר כל הכוכבים והמלאכים פתחו בשירת הלל.

3-5: יום אחד: הבדלה בין אור לחושך

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

לפי הרשב"ם הבריאה החלה עם האור. "ויהי ערב ויהי בוקר" – הערב מסיים את החלק הראשון של היום (מבוקר עד ערב), והבוקר מסיים את החלק השני של היום (הלילה); סוף היום כאן הוא המפנה שבעליית השחר, בתחילת הבוקר.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הערכה, אנליזה)

א. ישעיה השני מתנגד לתיאור חומר קדמון ששרר לפני הבריאה, לכן בנבואתו נאמר כי האל ברא גם את החושך, בניגוד לסיפור בכראשית א שבו מופיע החושך לפני הבריאה. ישעיה השני מדגיש בנבואותיו את האמונה המונותאיסטית, לכן הוא שולל קיומם של ישויות כמו החושך והתהום לפני הבריאה.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. תהלים קד הוא המנון לחוכמת האל וליופי הבריאה. מקור האור בעולם הוא מבגד המלכות של האל. זוהי מטפורה: האור = בגדו של האל. אך אין לאל בגד של ממש. פרישת האור על ידי האל מצוירת כפרישת בגד בעת הלבישה.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

לפי פירוש הרשב"ם היממה מתחילה בבוקר וחלקה השני הוא הערב.

היום השני: בריאת הרקיע (6-8)

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

לפי מראי המקום ביחזקאל ובדניאל מראה הרקיע הוא דמוי קרח וזוהר.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. מרדוך נעזר ברוחות כדי לנצח את תיאמת. הוא שולח רוח הפותחת את פיה של תיאמת, ויורה חץ המפלח את גופה לשניים. מן החלק העליון בורא מרדוך את השמים, ומן החלק התחתון את הים. התמונה העולה מן הקרב היא מתופעות הטבע והאקלים: הרוחות דוחפים את המים ומגבילים אותם, שלא יציפו את האדמה.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. סיפור הבריאה בכראשית א מתאר את הגבלת המים בצורה הרמונית. המאבק בסיפור אינו מתואר כמאבק בין המים לאל, כמו "באנומה אליש". תיאור ההבדלה בין מים למים ביום השני בצורה הרמונית מהווה פולמוס נגד מיתוס מרד הים בספרות המזרח הקדום.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. (1) כל הכתובים הלקוחים מתוך הספרות המזמורית במקרא הם שרידים משירה עברית עתיקה, שתיארה את מלחמת האל בים. אויבי האל הנזכרים הם: הים, תהום, ומפלצות מיתולוגיות: תנין, לויתן נחש בריח.

(דרגת חשיבה: הבנה)

(2) הסיפור מסתיים בניצחון האל על הים ועוזריו.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. בספרות המזמורית, כמו באיוב כו, פסוקים 12-13, וישעיה נא, פסוקים 9-10 מתוארת מלחמה בין האל לאלים ועוזריו – התנין ולויתן נחש בריח ואחרים. האל ניצח במלחמה והגביל את מקום המים. בכראשית א מתוארת הבדלה הרמונית של המים, ולא מלחמה.

היום השלישי: הכדלה בין מים ליבשה, הצמחייה (9-13)

שאלה 1 (דרגת חשיבה: ידע)

א. ביום השלישי חוזר הביטוי "וירא אלוהים כי טוב" פעמיים, וביום השני הביטוי אינו מופיע אף לא פעם אחת.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. היום השלישי הוא המשך הבריאה של היום השני. שני הימים מתארים את הגבלת המים: ביום השני הכדיל האל בין מים למים וביום השלישי הגביל האל את מקומם של המים מתחת לשמים.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה וסינתזה)

א. המילה "זרע" היא מילה מנחה בפסוקים 11-12. החזרה על המילה "זרע" מדגישה את רעיון ההמשכיות של הצמחייה.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. איסור כלאיים אוסר על עירוב שני מינים שונים, מפני שבמעשה הבריאה ברא האל את הצמחייה על פי מינה.

היום הרביעי: בריאת המאורות (14-19)

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הערכה)

השמש, הירח והכוכבים הם מקור החיים על פני הארץ. מבחינה ביולוגית, הצמחים מתקיימים בזכות תהליך הפוטוסינתזה שבו מעורבים קרני השמש. התלות של החיים בשמש ובירח גרמה לבני האדם בעולם העתיק לעבוד אותם כאלים.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: סינתזה)

המשורר מרגיש את קטנותו מול מראה הירח והכוכבים הרחוקים.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. אלוהים ברא את האור פעם אחת. הוא ברא את המאורות לאחר מכן. (שוב הוא מעביר את המסר: הבריאה תלויה באל ולא בטבע. כפי שימות השבוע אינם תלויים בירח, אין האור תלוי במאורות. זה לא הגיוני מבחינתו, אך המסרים התיאולוגיים הם החשובים ולא ההיגיון המדעי.)

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. רש"י מפרש פירוש הרמוני: המאורות נבראו ביום הראשון, אך האל תלה אותם בשמים ביום הרביעי.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: סינתזה)

ב. שני התפקידים המשותפים של המאורות הנזכרים ביום הרביעי ובתהלים קד הם: קביעת זמן החגים וההכדלה בין יום ולילה.

היום החמישי: בריאת בעלי החיים במים ובריאת העופות (20-23)

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

הקושי בפסוק 21 הוא: מדוע מזכיר הכתוב בצורה מפורשת את "התנינים הגדולים", לעומת הזכרת בריאת בעלי החיים במים באופן כללי בפסוק 20?

שאלה 2 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. היסוד המיתולוגי המשותף הוא מיתוס מרד הים. בכתובים מן המקרא, הלקוחים מתוך הספרות המזמורית, משתקפת המסורת על מלחמת האל בים ובעוזריו בימי בריאת העולם. אחד מעוזרי הים הוא "התנין" הנזכר גם בסיפור הכנעני הקדום, המתאר את מלחמתו של האל הכנעני, בעל, באויבו ים.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. בתהלים קד, פסוקים 25-26 הים מתואר כמקום שלו ורגוע והלווייתן מתואר כיצור שנברא בידי האל לשם שעשוע.

היום השישי: בהמה וחיה (24-25), אדם (26-31)

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. תפקיד האדם בבראשית א, פסוקים 26-28 הוא לשלוט בבעלי החיים ולכבוש את הארץ, ותפקיד האדם בסיפור הבריאה הבבלי הוא לעבוד במקום האלים.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. בבראשית א מעמד האדם הוא טוב יותר; מעמד האדם גבוה מכל היצורים החיים וב"אנומה אליש" מעמדו נחות יותר.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. הקושי של הפרשן בכור שור הוא תיאור האל בצורה גשמית. לפי הפשט, האל הוא בעל דמות מוחשית וגשמית, אך בכור שור מפרש כי המילה "בצלמו" מוסבת לאדם ולא לאל.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. מיכאלאנג'לו צייר את בריאת האדם על פי פשט הכתוב, כלומר צורתו המוחשית של האדם דומה לזו של האל.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. (1) בבראשית א, פסוקים 26-28 ובתהלים ח תפקיד האדם הוא לשלוט בבעלי החיים.
(2) בתהלים ח האדם הוא מעט מהמלאכים, כלומר גבוה מאוד כלפי שאר העולם. המשורר מרגיש את קטנותו מול השמים והכוכבים. בבראשית א, פסוקים 26-28 מודגש מעמדו הגבוה של האדם, שנברא בצלם האל, על שאר הנבראים.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. בתהלים קד תפקיד האדם הוא לעבוד את האדמה. האדם מתואר כפרט בעולם הרמוני, שבו לכל נברא תפקיד.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)

הרב יוסף דב סולוביצ'ק מתאר את שני הצדדים באדם: האלוהי והתוהו ובוהו, האור והחושך.

בראשית ב: 1-3 סיום: יום השבת

שאלה 1 (דרגת חשיבה: ידע)

א. הביטויים החוזרים בתיאור הבריאה הם: "מכל מלאכתו אשר עשה", "וישבת", "ויכל".

(דרגת חשיבה: סינתזה)

ב. עיקרון החזרה הגוברת מעניק לתיאור בריאת השבת אופי פיוטי ומרומם המדגיש את קדושתה לעומת ששת ימי המעשה.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: ידע)

א. נקודות הדמיון בין תיאור מנוחת האל ביום השביעי לחנוכת המשכן הן:

בראשית ב, פסוקים 2-3	שמות לט, 41-43: סיום בניית המשכן
"ויכל אלהים מכל מלאכתו אשר עשה"	"וירא משה את המלאכה"
"ויברך אלקים את היום השביעי"	"ויברך אותם משה"

(דרגת חשיבה: סינתזה)

ב. הדמיון מצביע על קשר הדוק בין מנוחת האל לבניית המשכן. הקשר בין בריאת העולם למנוחת האל ולבניית המקדש מקורו במסורת המזרח הקדום על ניצחון האל על אויביו, המלכתו ובניית מקדש לכבודו. ב"אנומה אליש" התגבר מרדוך על תיאמת, ברא את העולם, והאלים בנו לכבודו מקדש כדי לנוח בו. בסיפור הכנעני, בעל, האל הכנעני, ניצח את אויביו ואז בנה לעצמו מקדש שבו בערה אש במשך שישה ימים וביום השביעי – כבתה. בסיפור הבריאה מופיע מוטיב מנוחת האל לאחר מעשה הבריאה, אך נעלם עניין המלחמה של ה' באויביו והמלכתו על העולם.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

אריק פרום מדגיש את ההרמוניה בין האדם לטבע, הבאה לידי ביטוי במנוחה ביום השביעי.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הדוד בפיוט הוא האל (בהתבסס על שיר השירים) והכלה היא השבת או כנסת ישראל.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. השבת במשך כל ימי השבוע נמצאת במצב מושפל בתוך ההפיכה (הגלות), וביום השביעי היא יוצאת ממצב זה, לקראת הנישואים ביום השביעי.

ביבליוגרפיה

1. וינפלד, מ., שבת ומקדש והמלכת ה': לבעיית בית היוצר של בראשית א, א-ב, ג', "בית מקרא" כב, תשל"ז, עמ' 188-193.
2. פנטון, ט. ל., גישות שונות של סופרי המקרא למיתוס התיאומכיה, "מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון", תשל"ח, עמ' 337-381.
3. קאסוטו מ.ד., שירת העלילה בישראל, בתוך: "ספרות מקראית וספרות כנענית א", ירושלים, תשל"ב, עמ' 62-90.

בראשית ב, פסוק 4-ג: סיפור גן עדן

מטרת-על : סיפור גן עדן מתאר אירועים שהתרחשו במקום מסוים – גן עדן. מערך השיעור מתבסס על השוואה בין מעשה גן עדן בבראשית לבין מסורות על גן האלים בספרות המזרח הקדום ובמסורת שנשתמרה בספר יחזקאל. **מקום הפרק בספר:** מעשה הבריאה השני, המתאר את האירועים שהתרחשו בגן עדן, מופיע לאחר מעשה הבריאה הראשון.

הרעיונות החשובים בסיפור:

1. הסיפור נפתח בבריאת העולם; סיפור זה שונה מן הסיפור בפרק א. ההבדלים העיקריים בין שני הסיפורים הם:

קריטריונים	בראשית א	בראשית ב
הפעלים שמתארים את הבריאה	אמר, עשה	המטיר, עשה, נטע, יצר
המצב לפני הבריאה	העולם מלא מים	האדמה יבשה והמים יוצאים באיחור
סדר הנבראים	צמחייה, בעלי חיים, אדם	אדם, צמחייה, בעלי חיים
שמותיו של האל	אלוהים	הרכב של שני שמות: ה' "אלוהים"

- העורך שילב שני סיפורי בריאה המתארים שתי תמונות של המציאות: עולם הרמוני (פרק א) לעומת עולם מלא סתירות (פרק ב).
2. הפרשנות המסורתית פותרת את הכפילויות בשני סיפורי הבריאה השונים בדרך הרמונית, ותורת המקורות מבחינה בין סיפור בריאה מן התעודה הכהנית (פרק א) לסיפור מן התעודה היהויסטית (פרק ב).
3. השוואה בין הסיפור על גן עדן בבראשית לסיפורים מן המזרח הקדום מצביעה על כמה נקודות דמיון:
- (א) הגן שוכן במקום שופע במים
 - (ב) בגן עצים רבים ונאים
 - (ג) הגן הוא במקום גבוה
4. גן עדן או גן האלוהים נזכר שוב כדימוי בבראשית יג, פסוק 10, ישעיה נא, פסוק 3, יואל ב, פסוק 3. סיפור נוסף על גן עדן מופיע בספר יחזקאל כח, פסוקים 11-19, לא, פסוקים 8-9, 16-18. נקודות הדמיון בין סיפור גן עדן בספר בראשית לסיפור גן עדן בספר יחזקאל הן: (א). בגן עדן היו עצים יפים (ב) בגן עדן שכן כרוב (ג) היצור השוכן בגן חטא וגורש ממנו.

ההבדלים בין הסיפורים מופיעים בטבלה שלהלן:

קריטריונים	סיפור גן עדן בספר בראשית	סיפור גן עדן בספר יחזקאל
שם הגן	גן עדן – האל נטע את הגן בשביל האדם "ויקח ה' אלוהים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה"	גן האלוהים – הגן הוא מקום משכנו של האל
מיקומו של הגן	תיאור כללי של מיקום הגן – "מקדם" – ממזרח לארץ כנען	הגן נמצא על הר מקודש לאלוהים "ונתתיך בהר קודש אלוהים" (כח, 14). התפיסה כי מקום משכנם של האלים הוא על הר ידועה במזרח הקדמון, לדוגמה: מקום משכנם של אלי כנען היה על הר המכונה "ירכתי צפון"
אבנים טובות בגן	לא נזכרות אבנים טובות בגן עדן. האבנים הטובות: שוהם, בדולח וזהב נמצאות בארץ החוילה, מחוץ לגן	בגן עדן היו עצי פלאים שנשאו אבנים טובות: "בעדן גן האלוהים היית כל אבן יקרה מסכתך אדם פטדה ויהלום תרשיש שהם וישפה ספיר נפך ברקת" (יחזקאל כח, 13).
עצי הגן	תיאור כללי של העצים "ויצמח ה' אלוהים כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל" (ב, פסוק 9)	תיאור מפורט של עצי הגן: ארזים, ברושים, ערמונים
אבני אש בגן עדן	לא נזכרות אבני אש	בגן האלוהים היו אבני אש שבתוכן היה הכרוב מתהלך
מי שכן בגן עדן?	בגן עדן שכן האדם, שתפקידו היה לעבוד בגן ולשמור עליו. האדם אכל מפרי עץ הדעת וגורש	בגן עדן שכן הכרוב שחטא כלפי האל בחטא הגאווה והושלך מהר האלוהים אל הארץ

סיפור גן עדן בספר בראשית דוחה חלק מן התיאורים האגדתיים בספר יחזקאל. בספר בראשית הגן נועד לעבודת האדם ולא לה'. בגן היו עצים יפים, אך לא היו בו עצים פלאיים, הנושאים אבנים יקרות, אלו נמצאות מחוץ לגן. בגן עדן בספר בראשית שכן האדם, ולא יצור שמימי. סיפור גן עדן בספר יחזקאל קרוב לסיפורים דומים בספרות המזרח התיכון הקדום.
5. באמונת המקרא יש קשר בין תפיסת גן עדן לתפיסת המקדש:

1 לדיון מפורט בין גן עדן למקדש ראה: ל' מזור, הקשר הדו כיווני בין גן העדן והמקדש, "שנתון למקרא והמזרח הקדום", יג, תשס"ב, עמ' 8-19.

- (א) הנהר המשקה את אדמת גן עדן מזכיר את הנהר היוצא מן המקדש בחזון יחזקאל (יחזקאל מז, פסוקים 1-12).
- (ב) הגן נמצא במקום גבוה ונחשב למרכז העולם. המקדש נתפס באמונת המקרא כ"גבוה מכל ארץ ישראל וארץ ישראל גבוהה מכל הארצות".
- (ג) גן עדן הוא מקום פורה, שופע מים ועצים. במזמורי תהלים מתואר המקדש כמקום שבו צומחים עצים רעננים (תהלים נב, פסוק 10, צב, פסוקים 13-15).
- (ד) תפקיד האדם בגן מוקדש לעבודה ולשמירה. המונח עבודה ושמירה לקוחים מן התחום הכוהני ומתארים את תפקידו של הכוהן.
6. המשמעויות השונות לאכילה מפירות עץ הדעת.
7. בריאת האישה – המדרש בבראשית רבה, המפרש את בריאת האדם כיצור אנדרוגיניוס הוא הפירוש הקרוב לפשט הכתוב. פירוש המילה "צלע" הוא צד, ובריאת האישה היא למעשה הברלה בין שני הצדדים באדם.

4-7 : הסיפור השני על בריאת העולם

- שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)
בבראשית א העולם מלא מים. החומר המוצק, האדמה, נמצא מתחת למים, ובבראשית ב העולם יבש והמים ("האד") משקים את האדמה באיחור.
- שאלה 2 (דרגת חשיבה: ידע)
בבראשית א סדר הנבראים הוא כדלקמן: צמחייה, בעלי חיים, אדם, ובבראשית ב סדר הבריאה הוא הפוך: אדם, צמחייה, בעלי חיים.
- שאלה 3 (דרגת חשיבה: ידע)
א. בבראשית א ברא ה' את האדם בצלמו, ובדמות זכר ונקבה ברא אותם. בבראשית ב יצר ה' את האדם מן האדמה והפיח בו רוח חיים.
- (דרגת חשיבה: הבנה)
- ב. ההסבר בבראשית רבה הוא הרמוני, אך קולע לפשוטו של הכתוב. האדם שיצר האל ושם בגן עדן היה בעל שני צדדים: זכרי ונקבי.
- שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)
רש"י מפרש על פי אחת מן המידות "כלל שאחריו פרט". בסיפור הראשון מתוארים בריאת בעלי החיים והאדם באופן כללי ובסיפור השני מתוארת בריאתם בצורה מפורטת.

8-14 : גן עדן

- שאלה 1 (דרגת חשיבה: ידע)
בספר יחזקאל שם הגן הוא "גן האלוהים". השם מעיד על כך שהגן שייך לאל והאל שוכן בו.
- שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)
גן האלוהים בספר יחזקאל נמצא על הר מקודש.
- שאלה 3 (דרגת חשיבה: סינתזה)
בכל שלושת הכתובים מתואר נהר היוצא מן המקדש או מגן עדן.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: ידע)

א. (1) שמות העצים בגן הם: ארזים, ברושים וערמונים.

(דרגת חשיבה: הבנה)

(2) בספר יחזקאל מופיע תיאור של האבנים היקרות הנמצאות על ענפי העצים.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. נהר הפישון מתואר בצורה פלאית: "הוא סובב את כל ארץ החווילה אשר שם הזהב וזהב הארץ ההיא טוב שם הבדלח ואבן השוהם". האבנים היקרות נמצאות מחוץ לגן ערן בספר בראשית, בניגוד לסיפור ביחזקאל, המתאר את האבנים הטובות בגן האלוהים.

שאלה 5 (דרגת חשיבה: הבנה)

בספר משלי "עץ החיים" מופיע כדימוי לחוכמת מרפא ולכל תכונה חיובית המעניקה חיים.

שאלה 6 (דרגת חשיבה: אנליזה)

שלמה מבקש מן האל חוכמה כדי להבחין בין רע מוסרי לטוב. לפי זה, האכילה מעניקה את היכולת להבחין בין רע מוסרי לטוב מוסרי.

שאלה 7 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. לפי פירוש ראב"ע, האכילה מעץ הדעת מעניקה לאוכליו מודעות מינית.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. כתוב זה תומך בפירוש ראב"ע, מפני שהידיעה הראשונה של האדם לאחר האכילה היתה עוברת היותו ערום.

17-15: תפקיד האדם בגן ערן

שאלה 1 (דרגת חשיבה: סינתזה)

המונחים "עבודה", "שמירה" לקוחים מתוך התעודה הכוהנית והם מתארים את תפקיד הכוהנים במקדש. תפקיד האדם דומה לעבודת הכוהן – האדם עובד את האל בגן ערן.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: ידע)

א. (1) בשני צדי התמשיח מופיעים נהרות ומתוכם מדלגים דגים. בצד ימין עץ גדול ולידו תמונה של כרובים.

(דרגת חשיבה: ידע)

(2) באמצע התמשיח מופיעות דמויות של האלים השוכנים בגן.

ב. התמשיח מתאר את האלים באמצע הגן ומכאן שמעשה הבריאה נועד לטובת האלים.

25-18: יצירת האישה

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

רש"י פירש בעקבות חז"ל: אם האישה אכן תעזור לאדם, האדם זכה.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. האדם עתיד לעזוב את ביתו כדי להתחתן עם אשתו: "על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו". זהו סיפור אטיולוגי למוסד הנישואים.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. הפסוק: "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו", מדגיש את היחסים הראויים בין גבר לאישה ומבריל את האדם מבעלי החיים.

בראשית ג: העבירה והגירוש מגן עדן

מטרת-על: סיפור גן עדן מתאר בפעם הראשונה את היחסים בין האל לבני האדם. האיש והאישה הפרו את צו האל ונענשו. מערך השיעור יתמקד ביחסים בין האל לאדם: החטא, הבריחה מפני האל והעונש. **מקום הפרק בספר בראשית:** תיאור גן העדן ויצירת האיש והאישה בפרק ב הם מבוא למעשה גן עדן המתואר בפרק ג.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. הנחש הוא דמות מרכזית בסיפור. הפירושים השונים לזהות הנחש הם:
 - א. הנחש הוא בעל חיים המכשיל את האדם ומונע ממנו את חיי הנצח. רעיון זה מופיע גם ב"עלילות גלגמש", שם מתוארת חטיפת עשב החיים מקרקעית הים בידי הנחש. סיפור גן עדן זורק אור על האיבה שבני האדם חשים כלפי הנחשים מני קדם, כיוון שהם רואים בהם איום על קיומם.
 - ב. הנחש היה מחיות הקודש בפמליה של מעלה. בישיעה ונזכר השרף כאחד מחיות הקודש שבהיכל האל. הפולחן לנחש היה נהוג בירושלים עד תקופת חזקיהו, שהרס את נחש הנחושת. בדומה לבני הפמליה של מעלה, היה הנחש חכם ("והנחש היה ערום"), והוא פיתה את האישה בטענה שהאכילה מעץ הדעת תעשה אותה ואת אדם "כאלוהים יודעי טוב ורע" (ג, פסוק 5).
 - ג. זהות הנחש קשורה בסיפור על מרד הים באלוהים בזמן בריאת העולם. אחד הסיפורים המפורסמים במזרח התיכון הקדום מתאר מאבק שהתחולל בימי בריאת העולם בין אל הסער לאל הים ועוזריו: הלווייתן, התנין והנחש. הבבלים סיפרו על המלחמה בין מרדוך לתיאמת, אלת האוקיינוס, הכנענים סיפרו על המלחמה בין האל בעל לאל ים, ובני ישראל סיפרו על המלחמה בין ה' לאלוהי הים. משלושת עוזריו של אל הים: התנין, הלווייתן, והנחש, נבחר הנחש, שחי ביבשה (בניגוד לתנין וללווייתן) ויכול להופיע בגן ולשמש בסיפור גן עדן כאויבו של ה', המסית את האדם נגד האל. סיפור גן עדן דוחה את הסיפור על מרד הים. שני הביטויים בפסוק 1: "חייית השדה", "אשר עשה ה'", "מדגישים כי הנחש הוא בעל חיים, אשר ברא אותו ה', בדומה לתיאור בריאת התנינים הגדולים בבראשית א, פסוק 21. לפי זה, הנחש הוא בעל חיים המסמל את כוחות הרוע, שמנסים להדיח את האדם לפעול נגד האל.
 - ד. קאסוטו טוען כי הנחש הוא משל לעורמת האישה, וכי השיחה בין האישה לנחש היא בעצם שיחה בין תמימותה של האישה לעורמתה.
2. כל אחד מהחוטאים נענש על פי עיקרון מידה כנגד מידה. הפועל המדגיש עיקרון זה הוא הפועל "אכל":

עונש לנחש

הנחש הסית את האישה לאכול מפרי עץ הדעת ועונשו יהיה באכילה. הנחש יזחל על בטנו, ולכן יאלץ לאכול את מזונו עם עפר. האל חושש מן הקשר בין הנחש לאדם, לכן הוא מפריד ביניהם. מעתה ואילך האדם והנחש ינסו לפגוע זה בזה: "הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב". הפועל "תשופנו" נגזר מן השורש שו"ף שמשמעותו להכיש, ו"ישופך" נגזר משורש שו"ף אחר, שהוראתו היא לרמוס. הנחש ינסה להכיש את האדם והאדם ינסה לרמוס אותו.

עונש לאישה

בעצב תלד בנים – חבלי לידה. עונש זה מקביל לעונשו של האיש – מלאכתה של האישה היא ללדת, ומעתה היא תעשה זאת בכאב; ומלאכתו של האיש היא לעבוד את האדמה, ומעתה הוא יעשה זאת רק בקושי.

עונש לאדם

האדם אכל מפרי עץ הדעת ועונשו הוא "בזיעת אפך תאכל לחם". בגן עדן האדמה היתה מושקית מן הנהר הגדול בגן עדן, אך בעקבות החטא קילל האל את האדמה עבור האדם ומעתה פוריות האדמה תהיה תלויה בגשמים, שפעמים רבות נעצרים או אינם יורדים בזמן כדי להשקות את האדמה. בגן עדן נהנה האדם מפירות העצים, וכעת הוא יעבוד קשה את האדמה, וגם אז תצמיח לו האדמה מינים שונים של קוצים. האל מסביר לאדם את התוצאה של האכילה מפרי עץ הדעת: "עד שובך אל האדמה כי עפר אתה ואל עפר תשוב". האדם רצה להיות כמו אלוהים, "יודע טוב ורע", אך האל מזכיר לאדם כי הוא נוצר מן האדמה ואליה ישוב.

3. סיפור גן עדן כולל הסברים אטיולוגיים (=סיפורים שמסבירים תופעה רווחת בחברה). לדוגמה: מדוע יש שנאה בין האדם לנחש, מדוע האישה סובלת בזמן הלידה, מדוע האדם צריך לעבוד קשה לפרנסתו, מדוע בני האדם מתים, מדוע קוברים את המת באדמה.

פסוק 1: הנחש

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

הנחש מתואר כבעל חיים מסוכן וכאויבו של האדם. הנחש מתואר בכרכת יעקב לרן כחיה הנושכת את עקבי האדם ובספר במדבר כא מתוארת מגפת נחשים, שהמיתה רבים מבני ישראל.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

הנחש נזכר כאחד מאויביו המיתולוגיים של האל בעל בזמן מלחמתו בים.

7-2 האכילה מפרי עץ הדעת

שאלה 1 (מיומנות נרכשת: אנליזה)

א. האל אוסר על האדם לאכול מפרי עץ הדעת, והאישה מוסיפה את איסור הנגיעה בעץ (שאינו מופיע בדברי האל). במדרש מודגשת עורמתו של הנחש, שהוכיח כביכול לאישה שנגיעה בעץ הדעת (הנחש דחף את האישה) אינה מסוכנת.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. הבדלים נוספים בין דברי האל לאדם לדברי האישה לנחש הם:

קריטריונים	האיסור על האדם לאכול מפרי עץ הדעת (בראשית ב, פסוקים 16-17)	האיסור על אכילה מפרי עץ הדעת בדברי האישה לנחש (בראשית ג, פסוקים 2-3)
לשון האיסור	ציווי – ה' ציווה על האדם לא לאכול מפרי עץ הדעת "ויצו ה' אלהים על האדם לאמור..."	אמירה – "אמר אלהים"
ההיתר לאכול מפירות עצי הגן	"מכל עץ הגן אכול תאכל". ה' מתיר בנדיבות לאכול מכל פירות עצי גן עדן	"מפרי עץ הגן נאכל" – האישה השמיטה את נדיבות האל
תיאור עץ הדעת	"ומעץ הדעת טוב ורע" – העץ הוא אחד מן העצים בגן עדן	"ומפרי העץ אשר בתוך הגן" – האישה מתארת את העץ כעץ החשוב ביותר בגן
התוצאה מאכילת פרי עץ הדעת	"כי ביום אכלך ממנו מות תמות". תוצאת האכילה מפרי עץ הדעת תגרום למוות בבוא העת	"פן תמותון" – האישה מטילה ספק בתוצאה (מוות) מאכילת פרי עץ הדעת

המסקנות מן הטבלה הן: האישה השמיטה את נדיבות האל, שהתיר לאכול מכל עצי הגן, והבליטה את מקומו של עץ הדעת כעץ החשוב ביותר בגן: "העץ אשר בתוך הגן". היא הוסיפה את איסור הנגיעה בעץ והטילה ספק בתוצאות האכילה "פן תמותון".

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)

במדרש מופיעים כמה ניסיונות לזיהוי פרי עץ הדעת:

חיטה – לפי הדרשן, מי שלא אכל לחם מחיטה הוא חסר דעת.

תאנה – האיש והאישה התכסו בעלה תאנה מיד לאחר האכילה מפרי עץ הדעת, לכן מסיק הדרשן כי פרי עץ הדעת הוא תאנה.

גפן – הדרשן מתבסס על קטע משירת האזינו. בסיפור המקראי, השתייה מן היין מביאה לחטא בתחום המיני. היין ששתה ממנו נוח בבראשית ט, מזוהה בפרקי דרבי אליעזר עם עץ הדעת.

8-19: המשפט והעונש

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. הקושי של רש"י בפסוק הוא: הייתכן כי האל לא ידע היכן מסתתר האדם?

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. שאלתו של האל לאדם "איכה" היא שאלה רטורית, שמטרתה לפתוח בשיחה עם האדם, כדי שלא ייבהל.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הפועל "אכל" הוא פועל מנחה בסיפור. הוא מציין את החטא (אכילה מפרי עץ הדעת) ואת העונש. החטא: "ותרא האישה כי טוב העץ למאכל... ותאכל ותיתן גם לאישה עמה ויאכל" (פסוק 6 וכן פסוקים 3, 4, 2). הפועל "אכל" מציין את העונש לנחש "ועפר תאכל כל ימי חיך" (פסוק 14) ולאדם "בעיצבון תאכלנה" (פסוק 17), "בויעת אפיך תאכל לחם" (פסוק 19).

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. כל אחד מהחוטאים נענש על פי עקרון מידה כנגד מידה. הפועל המדגיש עיקרון זה הוא הפועל "אכל":

עונש לנחש – הנחש הסית את האישה לאכול מפרי עץ הדעת ועונשו יהיה באכילה; הנחש יזחל על בטנו, ולכן יאלץ לאכול את מזונו עם עפר.

עונש לאישה – בעצב תלד בנים – חבלי לידה. עונש זה מקביל לעונשו של האיש-מלאכתה של האישה היא ללדת, ומעתה היא תעשה זאת בכאב; ומלאכתו של האיש היא לעבוד את האדמה, ומעתה הוא יעשה זאת רק בקושי.

עונש לאדם – האדם אכל מפרי עץ הדעת ועונשו הוא "בויעת אפך תאכל לחם". בגן עדן האדמה היתה מושקית מן הנהר הגדול בגן עדן, אך בעקבות החטא קילל האל את האדמה עבור האדם, ומעתה פוריות האדמה תהיה תלויה בגשמים, שפעמים רבות נעצרים או אינם יורדים בזמן כדי להשקות את האדמה. בגן עדן נהנה האדם מפירות העצים וכעת הוא יעבוד קשה את האדמה וגם אז תצמיח לו האדמה מינים שונים של קוצים.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. באחרית הימים תבוטל האיבה בין האדם לנחש והמצב יחזור לתקופה שקדמה לחטא בגן עדן.

(דרגת חשיבה: יישום)

ב. באחרית הימים תבוטל האיבה בין האדם לנחש, יונק ישחק ליד מאורת צפעוני וגמול יושיט ידו אל מאורת צפעוני.

20-21: חוה, אם כל חי

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

תרגום השם "חוה" כחויא (נחש בארמית) רומז על פיתוי האישה בידי הנחש לאכול מפרי עץ הדעת, ופיתוי האדם בידי האישה.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הערכה)

תיאור עשיית כותנות עור לאדם ולחוה על ידי האל מדגיש את השגחתו של האל על בני האדם (למרות האכילה מפרי עץ הדעת).

הגירוש מגן עדן (22-24)

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הערכה)

שליחתו של האדם מגן עדן מצוינת פעמיים, כיוון שבאה להדגיש כי האדם גורש ולא יוחזר עוד אל הגן.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: ידע)

פסלי הכרובים שימשו ככיסא למלך מגידו. גם במקרא מכונה האל "יושב הכרובים", ומכאן שהכרובים נתפסו ככיסא או כחלק מכיסא הכבוד.

ביבליוגרפיה (בראשית ב, פסוק 4-ג)

1. מזור, ל., הקשר הדו כיווני בין גן העדן והמקדש, "שנתון למקרא והמזרח הקדום" יג, תשס"ב, עמ' 19-8.

בראשית ד: התפתחות האנושות

מטרת-העל: השיעור ידון בהידרדרות המוסרית של האנושות – ברצח הבל ובשיר של למך – לצד ההתפתחויות בתחום החומרי-תרבותי.

מיקום הסיפור בספר בראשית: אחד עשר פרקים בלבד מתארים בקצרה את בריאת העולם וקורות הדורות הראשונים. קורות הדורות הראשונים עומדים בסימן הידרדרות מוסרית וקללה: ה' מקלל את האדמה בעקבות האכילה מפרי עץ הדעת (בראשית ג, פסוק 17), ה' מקלל את קין (בראשית ד, פסוק 11) ונוח מקלל את כנען (בראשית ט, פסוק 25). לעומת זאת, סיפורי אברם נפתחים בשבע ברכות שמברך ה' את אברם (יב, פסוקים 2-3).

הרעיונות החשובים בפרק:

1. האנושות עומדת בסימן הידרדרות מוסרית: קין רצח את הבל אחיו, ובדור השביעי למך חיבר שיר התפארות על רצח.
2. האל מעניק לקין אפשרות לבחור בין הטוב לבין הרע (פסוק 7):
אם תטיב – שאת
אם לא תטיב – לפתח חטאת רובץ
3. מקצועות קין והבל משקפים את היריבות בין עובדי אדמה לרועי צאן.
4. הכתוב אינו מציין את דברי קין להבל בפסוק 8: "ויאמר קין אל הבל, ויהי בהיותם בשדה". המדרש מתאר שלוש סיבות לרצח בדו-שיח בין קין להבל. שלוש הסיבות במדרש מסמלות את הסיבות למלחמות בין בני אדם משחר האנושות ועד היום.
5. המילה "אדמה" היא מילה מנחה בסיפור והיא מדגישה את המצב לפני הרצח ואחריו. קין נענש על פי העיקרון של מידה כנגד מידה: הוא טימא את האדמה ("קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה") והאדמה תצמיח לו לא כלום ("ארור אתה מן האדמה").
6. אחת ממטרות הסיפור היא ההתנגדות למנהג גאולת הדם. האל מגן על קין ("וישם לו אות") מפני גואל הדם.

7. בני שושלת קין גרמו להתפתחות בתחום התרבותי-חומרי. קין בונה את העיר הראשונה, יבל הוא אבי יושב אוהל ומקנה, יובל הוא אבי תופס כינור ועוגב, ותובל קין הוא לוטש כלי חרש נחושת וברזל. בספרות המזרח הקדום ההתפתחויות בתחום החומרי מיוחסות לאלים או לגיבורים, ובמקרא – לבני האדם.
8. שיר למך הוא שלב חדש בהידרדרות המוסרית. שיר למך הוא שיר נקמה האופייני לתרבות הנוודים. למך מתפאר ברצח ובכוחו הרב.
9. ההידרדרות המוסרית של בני שושלת קין לצד ההתפתחות בתחום התרבותי מדגישה, כי אין קשר בין התפתחות בתחום החומרי לרמה מוסרית גבוהה.

17-1 סיפור קין והבל

- סיפור קין והבל הוא הרצח הראשון בתולדות האנושות. בפתחת השיעור ידונו התלמידים בסיבות המביאות אדם לרצח ובעונשם של רוצחים.
- שאלה 1 (דרגת חשיבה: הערכה)**
הסיבות לרצח הן רבות: כלכליות, דתיות ועוד. ניתן לדון גם במטרות לרצח: נקמה, רצח פוליטי.
- שאלה 2 (דרגת חשיבה: חשיבה יצירתית)**
2. החברה האנושית הרחיקה את הרוצחים מקרבה מחשש שינסו לרצוח שוב. המדינה מטילה על רוצחים עונש מוות או מאסר עולם.

2-1 מצג: הולדת קין והבל ומשלח ידם

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

- א. הצירוף "והאדם ידע" הוא צירוף נדיר במקרא. הצורה הנפוצה היא נשוא ואחריו נושא. הצירוף "והאדם ידע" מציין עבר מוקדם, כלומר: זמן הפעולה הוא לפני העניין האחרון (לפני הגירוש).
- (דרגת חשיבה: הערכה)**
- ב. הרקע ההיסטורי של רש"י (צרפת לפני מסע הצלב הראשון) חשוב להבנת הפירוש: רש"י מתווכח עם הפרשנות הנוצרית, הרואה בקיום יחסי המין את החטא שגרם לגירוש האדם מגן עדן.²
- שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)**
מדרש שם הוא הסבר לשמו של אדם.³ שני פירושים אפשריים לשם "קין": הפירוש הראשון, "חרש", הוא על פי השוואה ללשון הערבית, והפירוש השני הוא "יצור", על פי השוואה לשורש הפועל קנ"י באוגריתית.⁴ הפועל במשמעות השנייה מופיע בבראשית יד, פסוק 14: "אל עליון קונה שמים וארץ".
- שאלה 3 (דרגת חשיבה: הערכה)**
השם "הבל" מתאים לדמות בסיפור בלבד. משמעות השם היא רוח, חולף מהר, והיא מתאימה לתיאור ימי הבל הקצרים ומעוטי האירועים.

2 לדיון בפסוק ובפולמוסים בפירושי רש"י עם הפרשנות הנוצרית ראה: ש' קמין, "רש"י פשוטו של מקרא ומדרשו של מקרא", ירושלים, תשמ"ו, 229-230, 248-262.

3 השם יכול לרמוז על אופי הדמות או על אירוע מרכזי ביצירה. ביצירה "והיה העקב למישור" מאת ש"י עגנון (הכלולה בתוכנית הלימודים בספרות), שמו של הגיבור "מנשה-חיים" רומז על גורלו בסוף היצירה.

4 לסקירה מקיפה על אוגריתית ראה: מ"ד קאסטרו, אגרית, "אנציקלופדיה מקראית", כרך א, ירושלים, תשל"ח, עמ' 89-79. לסקירה על השפעת הספרות האוגריתית על הסיפור המקראי ראה: א' גרינשטיין, "מורשת הספרות הכנענית בכתבי הסופרים העבריים", מכמנים 10, תשנ"ו, עמ' 19-38.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הערכה)

א. משה ודוד היו רועי צאן. המדרש מדגיש את דאגתם לציאן כתכונה המבליטה את מנהיגותם.
ב. הסיבה העיקרית לסכסוך בין רועי הציאן לעובדי האדמה היתה המריבה על האדמה. עובדי האדמה חששו מערדי הציאן, שמא ירמסו את השדות, ואילו רועי הציאן הובילו את העדרים לאדמות עשירות בצמחייה.

שאלה 5 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. הקטע לקוח מתוך "הוויכוחים הדידקטים", מיצירות ספרות החוכמה השומרית.⁵ עיקרה של היצירה הוא התנצחות בין שני יריבים, שכל אחד מהם נוטל את רשות הדיבור כדי לשבח את מעלותיו. הוויכוח ביניהם איננו מזכיר את הוויכוח בין קין להבל על חוה הראשונה, המוזכר במדרש מתוך בראשית רבה. ביצירה השומרית, הצד האלים הוא הרועה ואילו בסיפור המקראי האלים הוא עובד האדמה.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. ביצירה השומרית מסתיים הוויכוח בפיוס ואילו בסיפור קין והבל הוא מסתיים ברצח.

3-5: הקרבת קורבנות

הסיפור אינו מציין את הסיבה מדוע התקבל קורבן הבל ונדחתה מנחת קין, ופרשנים רבים ניסו לענות על שאלה זו על ידי מציאת רמזים בתיאור הבאת שתי המתנות.

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. בני האדם הקריבו קורבנות כדי להודות לאל או כדי לזכות בברכה. היענות האל לקורבן יכולה לסמל את השגחת האל על בעל הקורבן.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. הסיבות לקבלת קורבן הבל ודחיית קורבן קין הן רבות ומגוונות: קין לא התאמץ והבל השקיע את מרב המאמצים במתנתו; האדמה היתה מקוללת, ולכן מתנת קין היתה פחות טובה מזו של הבל. ידוע מן התורה שקורבן בהמה מועדף על פני מנחה.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה ויישום)

א. שתי מילות שבח מתארות את מתנת הבל "מבכורות צאנו ומחלביהן", לעומת מילת שבח אחת על מתנת קין: "מפרי האדמה".

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. הסיפור מבחין בין שתי המתנות, אך אינו מציין מדוע בחר האל בהבל ובקורבנו. שתי מילות השבח שנכתבו על מתנת הבל יכולות לרמוז כי הבל השקיע מאמצים גדולים יותר מקין.

שאלה 3 (מיומנות נרכשת: הבנה)

הרש"ר הירש מפרש כי הסיבה להעדפת הבל על קין היא בכוונת הלב. הבל הקריב את קורבנו עם כוונה גדולה, לכן קורבנו התקבל על ידי האל. האל שעה אל הבל בגלל אישיותו ופסל את קין.

5 לסקירה כללית על הספרות השומרית ראה: ש"נ קרמר, שומר, "אנציקלופדיה מקראית", כרך ז, ירושלים, תשמ"א, עמודות 567-537.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: סינתזה)

העדפת הצעיר על הבכור מופיעה בסיפורים רבים במקרא. מנהיגים רבים, כמו יעקב, גדעון ודוד המלך, היו הצעירים בבית אביהם. האל הוא "בוהן לב וכליות", בוחר במנהיגיו על פי תכונותיהם ולא על פי מעמדם החברתי (הבכור) או הופעתם החיצונית.

7-6: פניית האל אל קין

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

דברי האל אינם ברורים: האם לפנינו שני משפטי תנאי עם שתי תוצאות, או שני תנאים עם תוצאה אחת? האם מבקש האל לעודד את קין או להזהיר אותו? האם ניתנת לקין זכות בחירה? פניית האל אל קין נתונה לפירושים שונים. לפי אפשרות אחת, דברי האל בפסוק 7 כוללים שני משפטי תנאי עם שתי תוצאות הפוכות, והאל מעניק לקין את הזכות לבחור בין הטוב לרע. לפי אפשרות נוספת, דברי האל כוללים שני משפטי תנאי עם תוצאה אחת, ובה האל מזהיר את קין מפני התוצאה הצפויה לו בכל מקרה.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)

טעמי המקרא מחלקים את הפסוק לשני משפטי תנאי שלמים – הראשון חיובי והשני שלילי. זקף קטן מופיע מעל התיבה "שאת" ומעל התיבה "תיטיב". חלוקה על פי טעמי המקרא: "הלוא אם תיטיב – שאת, ואם לא תיטיב – לפתח חטאת רובץ, ואלך תשוקתו ואתה תמשל בו".

שאלה 3 (דרגת חשיבה: אנליזה)

מלבי"ם מפרש אחרת את המילה "שאת", כמנחה, ומתייחס למעשה של הבאת הקורבן, ובניגוד לטעמים אומר כי אם קין יביא או לא יביא מנחה – התוצאה היא אחת. הוא מוסיף כי האל אינו מבקש להיטיב את הקורבן, אלא את מעשיו של האדם.

8: הרצח

שאלה 1: (דרגת חשיבה: הבנה)

א. המניע לרצח הבל הוא הקנאה של קין באחיו. הסיבה לקנאה היא העדפת קורבן הבל ודחיית קורבנו שלו.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. רצח הבל מתואר בפסוק אחד בלבד. הפרטים החסרים הם רבים: מה היה כלי הנשק? מה אמר קין להבל לפני הרצח? כיצד הרגישו קין והבל? האם קין התכוון לרצוח את הבל או רק לפגוע בו?

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה והערכה)

א. שלוש הסיבות המופיעות במדרש הן:

- (1) סיבה כלכלית – "על מה היו מדיינים? אמרו: 'בואו נחלוק את העולם'. אחד נטל את הקרקעות ואחד נטל את המטלטלין. דין אמר: 'ארעא דאת קאים עליה – דידי' (זה אמר: הארץ אשר אתה עומד עליה שלי היא). ודין אמר: 'מה דאת לביש – דידי' (וזה אמר: מה שאתה לובש, שלי הוא). דין אמר: 'חלוץ! דין אמר: 'פרח! מתוך כך 'ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגו'."
- (2) סיבה דתית – ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: "שניהם נטלו את הקרקעות, ושניהם

נטלו את המטלטלין. ועל מה היו מדיינין? אלא זה אומר: בתחומי בית המקדש ייבנה'. וזה אומר: בתחומי בית המקדש ייבנה', שנאמר ויהי בהיותם בשדה' ואין שדה' אלא בית המקדש, דכתיב (מיכה ג) 'ציון שדה תיחרש'. ומתוך כך ויקים קין אל הבל אחיו ויהרגהו'. ר' לוי מקשר את המילה "שדה" אל פסוק אחר בספר מיכה שבו מופיעה המילה "שדה": "ציון שדה תחרש והר הבית לבמות יער". כפי שהשדה בנבואת מיכה מדבר על בית המקדש בירושלים, כך גם השדה בסיפור קין והבל.

(3). סיבה מינית – יהודה בר' אמי אמר: "על חוה הראשונה היו מדיינין. לדעת חכמים נבראו שתי

נשים: 'חוה הראשונה', היא שנבראה בפרק א, וחוה'אם כל חי' היא שנבראה בפרק ב."

ב. שלוש הסיבות המופיעות במדרש מציגות את כלל האפשרויות למלחמות שפרצו בהיסטוריה האנושית. הסיבה הראשונה היא כלכלית וניתן להביא דוגמאות מן ההיסטוריה האנושית למאבקים על שטחים ואמצעי הייצור. ניתן להביא מן ההיסטוריה האנושית דוגמאות רבות למלחמות שהתחוללו בגלל מקומות קדושים (לדוגמה: מסעי הצלב בימי הביניים).

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הערכה)

הנוסח בתרגום השבעים הוא כנראה הנכון, מפני שהוא מתאים לזירת הרצח – בשדה. לפי דעתי, הסיפור טוב יותר ללא הסבר. סיפור ללא הסבר מחייב את הקורא להשלים את הסיפור ולהביא פירושים מרתקים, כמו במדרש.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)

דן פגיס / כתוב בעיפרון בקרון החתום

השיר "כתוב בעיפרון בקרון החתום" נכתב בלשון צפנים. המילים "משלוח", ו"קרון" רומזות כי נושא השיר הוא השואה. הדוברת בשיר היא חוה, המבקשת לומר דבר נוסף לקין לפני מותה, אך השיר מסתיים בסוף פתוח ומותיר לנו הקוראים להשלים את דברי חוה. קטיעת דברי חוה רומזת על גורלה הנורא. ההרמז המקראי בשיר בולט. בסיפור המקראי קין רצח את הבל, אך בשיר קין רצח את אחיו ואת אמו. כינויו של קין בשיר "בן אדם" הוא דר-משמעי, שכן אביו של קין הוא אדם, אך התנהגותו של קין רחוקה מהתנהגותו של אדם בעל צלם אנוש.

9-10: דו – שיח בין האל לאדם

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

שאלת האל: "אי הבל אחיך", מעוררת קושי תיאולוגי, מפני שהאל הוא כול יודע.

השאלה "אי הבל אחיך" מזכירה את שאלת האל לאדם לאחר האכילה מפרי עץ הדעת: "איכה".

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. המילה "אחיך" מדגישה את הקירבה בין הרוצח לנרצח.

ב. שני המשלים נלקחו מעולם החקלאות (גינת תותים) ומעולם החי (מרעה), בהתאם לשני המקצועות של האחים: עובד אדמה ורועה צאן.

(1) המשל הראשון מתרחש בגינת תותים (צבע התות רומז על הדם):

הגינה – השדה

לקט תותין – רצח

בעל הגינה – האל
מה בידך – "אי הבל אחיך"
אין בידי כלום – "לא ידעתי השומר אחי אנכי"
והרי ידך מלוכלכות – "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה"
(2) משל שני

המרעה – השדה
חטף גדי – רצח הבל
בעל המרעה רץ אחריו – "ויאמר ה' אל קין"
מה בידך – "אי הבל אחיך"
אין בידי כלום – "לא ידעתי השומר אחי אנכי"
והרי הוא מפעה אחריו – "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה"
ג. מטרת השאלה היא להעניק לקין הזדמנות להתנצל על מעשיו.

11-12: הקללה והעונש לקין

שאלה 1 (דרגת חשיבה: ידע)

המילה "אדמה" היא מילה מנחה בסיפור (פסוקים: 2, 3, 10, 11, 12, 13). המילה מדגישה את המצב שבו הביא קין מנחה "מפרי האדמה" לפני הרצח, ואת עונשו של קין: "כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כוחה לך". קללת האדמה מופיעה גם בסיפור גן עדן וגם בסיפור קין והבל. לאחר שנתקללה האדמה בגלל החטא של האדם, היא נתנה קוץ ודרדר, אך לקין לא תצמיח האדמה אף לא קוץ ודרדר.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. לפי פירוש רש"י, האדמה לקחה חלק בהריגת הבל, שכן היא העלימה את דמי הבל: "אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך".

ב. (דרגת חשיבה: ידע)

פירוש מילית היחס "מן" היא יותר. עונשו של קין יהיה קשה יותר מעונשה של האדמה.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

רמב"ן מפרש את עונש הנוודות מן הפן הפסיכולוגי: אשמת החטא לא תניח לקין, לכן הוא לעולם לא ימצא את מקומו.

13-15: התגובה לעונש

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

המשמעות של הפועל נשא על פי שמות לר, פסוק 7 – לסלוח על חטא. ואילו **במדבר יד**, פסוק 34 – לסבול עונש.

תשובת קין היא דר-משמעית: קין מודה בחטאו ומצדיק את העונש, או קין מתלונן ומערער על העונש הכבד שהוטל עליו.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. המשמעות הראשונה של אות היא נס שחולל ה' לקין (זריחת השמש בלא עת). משמעות שנייה היא סימן חיצוני שנחקק על גופו של קין.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. במדרש מובאות שתי דעות: קין נעשה סמל לרוצחים, ולפי דעה אחרת, נעשה קין סימן לבעלי תשובה.

16-24: שושלת קין והתפתחות האנושות

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. הקושי בין שני הפסוקים הוא השאלה, כיצד קין בנה את העיר הראשונה בזמן שנידון לחיי נדודים?

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. הרמב"ן בפירושו טוען כי הבנייה היתה אטית ונמשכה לסירוגין בגלל עונשו של קין לנרוד ממקום למקום.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. הסיפור מציין התפתחויות מספר בתחום התרבות והטכנולוגיה: קין הוא בונה העיר הראשונה, יבל הוא "אבי יושב אוהל ומקנה". הצירוף "יושב אוהל" הוא כינוי לרועים מגדלי צאן, שהם נוודים למחצה. יובל הוא "אבי כל תופס כינור ועוגב", כלומר: אומנותו ומלאכתו היא הנגינה.

ב. בספרות המזרח הקדום ההתפתחויות בתחום החומרי מיוחסות לאלים או לגיבורים, ובמקרא – לבני אדם. במקרא הגבול בין ההויה האלוהית לאנושית הוא ברור וקבוע, לכן ההתפתחויות בתחום התרבותי-חומרי מיוחסות לבני אדם.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. (1) למך חיבר שיר התפארות על רצח. למך קורא לנשותיו ומתפאר בכך שהוא הרג אדם. ניתן לפרש את שירו בשתי דרכים: א. למך מתפאר בכוחו הרב – הוא הביא לפציעתו של איש מלחמה. הפצע היה קטלני וגרם למותו של אותו אדם; ב. למך הכה נער במלוא כוחו, ואותה מכה גרמה למותו של אותו נער.

(2) למך ורוצחו של אקהת מתגאים בכוחם הרב. בשני השירים מוזכרים מספרים טיפולוגיים המציינים שלמות: שבע ואלף.

ב. שיר למך הוא שלב חדש בהידרדרות המוסרית. קין רצח את הבל אחיו, אך למך חיבר שיר התפארות על רצח והתגאה בו.

ביבליוגרפיה

1. גרינשטיין, א., מורשת הספרות הכנענית בכתבי הסופרים העברים, "מכמנים" 10, תשנ"ו, עמ' 38-19.
2. זקוביץ י., שנאן אביגדור, "גם כך לא כתוב בתנ"ך", ישראל, 2010.
3. הנ"ל, אוגרית, "אנציקלופדיה מקראית", כרך א, תשל"ח, עמ' 79-89.
4. קמין, ש., "רש"י: פשוטו של מקרא ומדרשו של מקרא", ירושלים, תשמ"ו.
5. קרמר, ש"נ., "ההיסטוריה מתחילה בשומר", תל אביב, תשמ"ב.
6. הנ"ל, שומר, "אנציקלופדיה מקראית", כרך ז, ירושלים, תשמ"א, עמודות 537-567.

בראשית ו – ט: סיפור המבול

מטרת-על: השיעור יערוך השוואה בין סיפור המבול שבתורה לסיפור המבול המסופוטמי. במוקד, הדגשת האמונות והדעות שבסיפור המקראי בהשוואה לאלה המופיעים בסיפור המסופוטמי. מקום הסיפור בספר בראשית: סיפור המבול במקרא מתרחש בדור העשירי של האנושות והוא מבדיל בין שתי תקופות: מאדם ועד נוח ומנוח ועד אברהם.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. ערך המוסריות בתורה – ה' הטיל מבול על העולם, כדי להעניש את בני האדם על ההידרדרות המוסרית. נוח ניצל בזכות צדיקותו. לעומתו, אותנפישתים ניצל מפני שהיה בן חסותו של האל אאה.
2. נוח נולד בדור העשירי ואביו למך הביע את המשאלה שהולדתו תסמל את ביטול הקללה הרובצת על האדמה מתקופת האדם הראשון. השם "נח" נגזר לפי הסיפור מן המילה "נחמה": "זה ינחמנו ממעשנו ומעיצבון ידינו מן האדמה אשר אררה ה'".
3. האל העניש את דור המבול על פי עיקרון מידה כנגד מידה המובע על ידי חזרה על השורש שח"ת.
4. צדיקותו של נח היא יחסית. מצד אחד ניתן לשבח את נח (נח היה צדיק בדור של חוטאים) ומצד שני ניתן לקלס אותו, חז"ל טענו כי אם נח חי בדורו של אברהם לא היה נחשב לצדיק כלל.

הסיבה למבול (בראשית ו, 3-15; עלילות גלגמש, שורות 1-15)

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. (1) האל מסיק כי "כל יצר מחשבות לבו (של האדם) רק רע כל היום", לכן קובע האל כי יש להשמיד את האנושות.

(דרגת חשיבה: סינתזה)

(2) הקושי בפסוק 6 הוא תיאולוגי: הכתוב מתאר את רגשותיו של האל – "ויתעצב אל לבו".

(מיומנות נרכשת: סינתזה)

ב. בפסוקים אלה יש הדגשה שמעשיו של האדם רעים, וגם בלבו הוא חושב כל היום איך להרע. בפסוקים 11-12 מופיע השורש שח"ת שלוש פעמים במשמעות של קלקול המידות, וכן במשמעות של להשמיד. החזרה על הפועל באה לציין את הרעיון של מידה כנגד מידה. האדם השחית במעשיו הרעים את הארץ, לכן אלוהים מחליט להשחית את הארץ.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

ב"עלילות גלגמש" אין סיבה מפורשה להבאת המבול. האלים הביאו מבול בלא מחשבה. באתרחסיס, הסיבה שהביאה את האלים להטיל את המבול היא הרעש שבני האדם מקימים, שגרם לאלים לנדודי שינה. על כן, וביוזמתו של האל אנליל, הם החליטו להכרית את האנושות. האלים הכו את האנושות בראשונה במגפות שונות, אולם לא השיגו את מבוקשם עד שהחליטו לנקוט באמצעי הרסני – המבול. אך אל החוכמה והמאגיה אאה, מסכל את עצת האלים בגלותו אותה לאותנפישתים.

הבחירה בניצול מן המבול (בראשית ו, 9; "עלילות גלגמש", לוח אחד עשר, שורות 20-25)

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

נוח נולד בדור העשירי ואביו למך הביע את המשאלה שהולדתו תסמל את ביטול הקללה הרובצת על האדמה מתקופת האדם הראשון. השם "נח" נגזר לפי הסיפור מן המילה "נחמה": "זה ינחמנו ממעשנו ומעיצבון ידינו מן האדמה אשר אררה ה'".

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. הקושי בפסוק 9 הוא קושי של ייתור. המילה "בדורותיו" היא לכאורה מיותרת.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. המילה "בדורותיו" יכולה להתפרש בשתי דרכים: נוח היה צדיק אף על פי שחי בדור המבול, ואולם צדיקותו היא יחסית, שכן בניגוד לאברהם המבקש מאלוהים לסלוח לאנשי סדום ועמורה, נוח אינו מבקש מה' לסלוח לאנשי דור המבול.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

הסיפור המסופוטמי אינו מציין את הסיבה לבחירה באותנפישתים. ייתכן שאותנפישתים נבחר מפני שהיה בן חסותו של האל אאה.

בראשית פרקים ו, 14-22 ההוראות לבניית כלי השיט והטענתו

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. האל מצווה על נוח לקחת את בני משפחתו ובעלי חיים. לפי פרק ו, פסוקים 18-20 ציווה ה' לקחת שניים מכל בעלי החיים, זכר ונקבה, ולפי פרק ז, פסוקים 2-3 הצטווה נוח לקחת שבעה מן הבהמה הטהורה ושניים מבעלי החיים שאינם טהורים.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. (1) ר' אברהם אבן עזרא מפרש, כי נוח לקח זוגות זוגות מבעלי החיים, כדי לדאוג לקיומם לאחר המבול. לעומת זאת, בעלי החיים הטהורים נלקחו כדי להקריבם לאל לאחר המבול.

(דרגת חשיבה: יישום)

(2) הניגוד בין מספר בעלי החיים רומז על שני מקורות שונים: המקור היהוויסטי, שבו מסופר על לקיחת זוגות מכל בעלי החיים, והמקור הכוהני בתורה, המצווה על שבעה מן הבהמה הטהורה. במקור נוח לוקח עוד 5 זוגות מבעלי החיים הטהורים במטרה להקריב אותם בתודה לה' אחרי המבול. לפי המקור הכוהני, אסור לנוח להקריב קורבנות מאחר שאינו כוהן מוסמך. בין שני המקורות מתגלה פולמוס דתי.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

אותנפישתים לקח אל התיבה את בני משפחתו המורחבת, וכן את רכושו, בעלי חיים, אומנים, בעלי מקצוע, כסף וזהב. מטרת אותנפישתים היתה לשמר את ההישגים של התרבות האנושית.

בראשית יא, פסוקים 1-9: סיפור מגדל בבל

מטרת-על: הנושא המרכזי של הסיפור הוא הלשון ומתן הנימוק מדוע יש צורך בתרגום. כשם שבוני המגדל לא השלימו את בניית העיר והמגדל, כך התרגום משפה לשפה אינו מצליח להעביר את אותה המשמעות בצורה מושלמת.

מקום הפרק בספר: סיפור מגדל בבל נמצא בין שתי הרשימות של בני שם. בסוף הרשימה השנייה מוצגים בני משפחת אברם. בוני המגדל רצו לעשות להם שם בכניית המגדל – ונענשו. לעומת זאת, האל הבטיח לאברהם "ואגדלה שמך".

הרעיונות החשובים בפרק:

1. הסיפור נפתח באחדות: בני האדם דיברו שפה אחת והתקבצו במקום אחד, בקעת שנער (ארץ בבל, דרום מסופוטמיה).
2. הפרשנים מייחסים חטאים מספר לבוני המגדל:
 - א. התאספות האנשים במקום אחד מנוגדת לצו האל לבני האדם למלא את הארץ: "פרו ורבו ומלאו את הארץ" (בראשית א, פסוק 28).
 - ב. בוני המגדל רצו להגיע השמימה ולעשות להם שם במעשה זה, לכן חטאו בחטא היוהרה.
 - ג. בני האדם ביקשו למרוד באל. עניין זה מודגש בדברי האל: "ועתה לא ייבצר מהם כל אשר יזמו לעשות" (פסוק 6).
3. האל העניש את בוני המגדל על פי עיקרון מידה כנגד מידה. מעשה האל מופיע בהקבלה ובצורה הפוכה למעשה בני האדם.
4. המילים המנחות בסיפור: "שפה", "שם", "כל הארץ" מדגישות את רעיון האחדות והפיזור בסיפור.
5. השם "בבל" בשפה הבבלית הוא "שער האלים". הסיפור המקראי לועג לאמונה זו ומפרש את השם "בבל" מלשון בלל.

4-1: מעשה האנושות

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה והערכה)

א. האחדות של בני האדם היא בעלת עוצמה חיובית ועוצמה שלילית. במאה ה-20 קמו תנועות המוניות על בסיס אידיאולוגי, שגרמו להרס ולחורבן. לעומת זאת, תנועות אחרות, כמו התנועה לאיכות הסביבה, הביאו לשינויים חיוביים.

ב. התאספות האנשים במקום אחד מנוגדת לצו האל לבני האדם למלא את הארץ: "פרו ורבו ומלאו את הארץ" (בראשית א, פסוק 28).

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)

לפי המדרש, בוני המגדל קידשו את כל האמצעים כדי לבנות מגדל ולעשות להם שם. בניית המגדל מוצגת במדרש כחשובה יותר מחיי אדם.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

בני האדם ביקשו למרוד באל. עניין זה מודגש בדברי האל: "ועתה לא ייבצר מהם כל אשר יזמו לעשות" (פסוק 6).

5-9 מעשה האל

שאלה 1 (דרגת חשיבה: סינתזה)

לפי פירוש רש"י, האל מעניש את בוני המגדל על פי העיקרון של מידה כנגד מידה. בני האדם אמרו: "הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים" (פסוק 4), וה' אומר: "הבה נרדה ונבלה שם שפתם" (פסוק 7).

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הערכה)

א. הצייר פירש את הציור "וראשו בשמים" כפשוטו וצייר את ראש המגדל נוגע בשמים.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. המגדל מצויר בהבלטה ובדרמטיות ובני אדם מתוארים כקטנים מאוד. ניגוד זה מבליט בציור את קטנות האדם מול הטבע.

ביבליוגרפיה

פולק, פ., "הסיפור במקרא", ירושלים, תשנ"ד, עמ' 227-230.

סיפורי האבות

בראשית יא, פסוק – 26יב, פסוק 9: עליית אברם אל ארץ כנען

מטרת-על: הסיפור אינו מציין את הסיבה לבחירת האל כאברם. הסיפורים על אברם לפני בואו אל ארץ כנען לוטים בערפל והסיפור אינו מוסר פרטים על התקופה שקדמה לבואו אל הארץ (בגיל 75!). מערך השיעור יציג את מגוון הדעות במקרא, בספרים החיצוניים ובפרשנות (מדרשי חז"ל, פרשני ימי הביניים, פרשנים מודרניים) וינסה להסביר על פיהם את הבחירה כאברם.

מקומו של הפרק בספר בראשית: מיקומה המידי של פרשת אברם מושפע מהפרקים הקודמים. בבראשית י-יא למדים על הפצתם לכל עבר של העמים, חרף הניסיון של תושבי בבל לרכזם וליישבם בבבל. תפוצת העמים היא הרקע ההכרחי לפרשת לך-לך, שכן אברם מצווה לצאת את ארץ מולדתו וללכת לארץ זרה. הופעתו של אברם מהווה נקודת מפנה בספר בראשית ובהיסטוריה היהודית והעולמית. אברם נולד בדור העשירי של שושלת שם, בנו של נוח שנולד בדור העשירי של האנושות. אחד עשר פרקים בלבד מתארים בקצרה את בריאת העולם ואת קורות הדורות הראשונים, והם הובאו במטרה לתאר בהרחבה את קורות אבות האומה. קורות הדורות הראשונים עומדים בסימן הידרדרות מוסרית וקללה: ה' מקלל את האדמה בעקבות האכילה מפרי עץ הדעת (בראשית ג, פסוק 17), ה' מקלל את קין (בראשית ד, פסוק 11), ונוח מקלל את כנען (בראשית ט, פסוק 25). לעומת זאת, סיפורי אברם נפתחים בשבע הברכות שמברך ה' את אברם (יב, פסוקים 2-3).

דיון בסיבה לבחירת אברם מופיע בפרשנות הרמב"ן, המביא את המדרש ואת פירוש רש"י על תחילת דרכו של אברם. פירוש הרמב"ן יובא בסוף יחידת הלימוד בראשית יא, פסוקים 27-32 כסיכום לכל המסורות על ראשית אברם ועל הנסיבות ליציאתו מארץ כנען.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. הסיפור אינו מתאר את הסיבה לבחירה כאברם. חז"ל פירשו כי בבראשית יב מופיע הניסיון הראשון בו ניסה האל את אברם.
2. הסיפור על ראשית אברם לוטה בערפל. במקרא מופיעות שתי מסורות על מוצאו: אור כשדים, חרן. לפי דברי יהושע בברית שכם משפחת תרח עבדה אלילים. המשפחה עזבה את מקומה בגלל סיבה כלכלית, אך אברם עלה לארץ מסיבה דתית.
3. הליכתו של אברם בארץ כנען ועצירתו במקומות מסוימים הן בבחינת מעשה אבות סימן לבנים.

בראשית יא, 27-32 משפחת תרח

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הערכה)

האל בחר באברם כאבי האומה הישראלית. הסיבות האפשריות לבחירה זו הן: אברם עבד את ה', התנהגות מוסרית של אברם, או שאין סיבה, האל בחר במי שהוא חפץ בו.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: יישום)

העם העברי הוא עם שהתבלט בהיסטוריה האנושית כעם שהביא לחידושים בתחומים רבים. אברם, אבי האומה, הביא לשינוי בתפיסה הדתית בעולם העתיק, כאשר האמין באל אחד. דמויות רבות בהיסטוריה

המשיכו את דרכו ושינו את פני האנושות: איינשטיין, מנסח תורת היחסות, פרויד, אבי הפסיכואנליזה, קארל מרקס, אבי הסוציאליזם.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הצירוף "וימת על פני" אינו ברור: מה היא הסיבה למות הרן? מה הקשר בין מות הרן לאביו תרח? רש"י פירש את הצירוף "וימת הרן על פני תרח אביו" בשתי דרכים: הרן נפטר בימי אביו, או הרן הומת בידי תרח. לפי המסורת המשתקפת במדרש, בחר הרן בדרכו של אברם והתנגד לאמונה האלילית של תרח אביו, לכן הומת בידי נמרוד.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. רש"י, בעקבות חז"ל, מפרשים את הצירוף "אור כשדים" במשמעות כבשן אש. במדרש המובא בשאלה הושלך אברם אל כבשן האש בידי המלך נמרוד והאל הצילו.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. אברם מוצג במדרש כמי שמרד בדת אבותיו ואף הצליח להביא הוכחות לשלילת האמונה של אבותיו. הוא מתואר גם כאדם מעשי ואמיץ שהעז לנתן את פסלי אביו. דמות אברם במדרש הולמת במידת מה את דמות אברם בספר בראשית, שהעז לעזוב את משפחתו וללכת בעקבות צו האל אל ארץ זרה.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. (1) האיור בכתב היד של מחזור לייפציג מתאר את המדרש על אברם ונמרוד, המובא בדברי חז"ל ורש"י. הרן (שהוצא להורג בפקודת נמרוד), מצויר לרגלי אביו תרח ואברם מצויר בתוך כבשן אש. היד המצילה את אברם מכבשן האש מסמלת את האל.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

(2) הוראת הצירוף "אור כשדים" באיור היא "אש הכבשן", שאליו הושלך אברם.

(דרגת חשיבה: הערכה, יישום)

(3) עמידתו של אברם מול נמרוד והסכנה שנסקפה לו בעקבות אמונתו נתפסו בעיני יהודי גרמניה כמוות על קידוש האל.

שאלה 5 (דרגת חשיבה: סינתזה)

המשורר מתאר את תחילת הפגיעה ביהודים במסורת על השלכת אברם לכבשן וממשיך בפגיעה בזמן מסעות הצלב ובמלחמת העולם השנייה.

שאלה 6 (דרגת חשיבה: הבנה וסינתזה)

א. (1) הוראת הצירוף "אור כשדים" בספר היובלים⁶ היא אש. בניגוד למדרש המפרש את המילה "אור" כאש הכבשן שאליו הושלך אברם, מפרש בעל "ספר היובלים" את הצירוף כאש שבה הצית אברם את פסילי העיר.

(דרגת חשיבה: הבנה וסינתזה)

(2) הרן נהרג בניסיונו להציל את פסילי אביו שעלו באש, ואילו במדרש הומת הרן בידי המלך נמרוד, שהשליכו אל הכבשן.

6 לסקירה כללית של ספר יובלים ראו: י' ליכט, יובלים, "אנציקלופדיה מקראית", כרך ג, ירושלים, תשי"ח, עמודות 582-590.

(דרגת חשיבה: הבנה וסינתזה)

ב. בספר יהודית⁷ הסיבה המובאת לעזיבת משפחת תרח היא דתית. הסיפור אינו מציין את אברם באופן מיוחד, אלא מספר על קבוצה שלמה שגורשה מאור כשדים בגלל סיבה דתית. ב"ספר היובלים" תרח הוא יוזם היציאה מאור כשדים לאחר שרפת בית האלילים בעיר בידי אברם בנו.

שאלה 7 (דרגת חשיבה: הבנה ואנליזה)

הסיבה לעזיבת אור כשדים היא רדיפה דתית של משפחת תרח בידי שליט אור כשדים, המזוהה במדרש עם נמרוד. יציאת משפחת תרח מאור כשדים היתה בבחינת נס שעשה האל כדי להציל את אברם מרודפיו באור כשדים, כפי שהציל האל את בני ישראל מידי מצרים. הפועל "הוצאתיך" רומז על נס הצלה שחולל האל לאברם באור כשדים. הרמב"ן יוצר הקבלה בין יציאת אברם מאור כשדים ליציאת בני ישראל ממצרים בהסתמך על הפועל "הוצאתיך" בשני הסיפורים.

סיכום היחידה – טבלאות סיכום

"וימת הרן על פני תרח אביו באור כשדים"

הרן הומת בידי נמרוד – מדרש חז"ל ורש"י

הרן הומת בידי תרח – רש"י

הרן הומת בידי אברם – ספר היובלים

פירוש המילים "אור כשדים"

במשמעות אש הכבשן שאליו הושלך אברם – חז"ל ורש"י

במשמעות אש השרפה שבה הצית אברם את מקדשי האלילים – ספר היובלים

במשמעות עיר הכשדים על פי פירוש המילה "אור", כמגדירה ערים בספרות המזרח הקדום.⁸

הסיבה ליציאה מאור כשדים

סיבה דתית, בעקבות רדיפה דתית של מלך אור – חז"ל, רש"י, רמב"ן

סיבה דתית, בעקבות ניפוץ פסילי אור כשדים – ספר היובלים

גירוש משפחת תרח בעקבות סיבה דתית – ספר יהודית

יציאה בגלל מניעים כלכליים – קאסוטו

7 לסקירה כללית של ספר יהודית ראה: י' גרינץ, יהודית; "אנציקלופדיה מקראית", כרך ג, ירושלים, תשי"ח, עמודות 510-518.

8 במסופוטמיה לא ביטאו את המגדיר, אבל במערב, בפריפריה, לעתים קרובות ביטאו אותו.

בראשית יב, פסוקים 1-9: עליית אברם אל ארץ כנען

בראשית יב, 1: הצו האלוהי לאברם

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הערכה)

עזיבת בית האב, המולדת והארץ בעולם העתיק היא נדירה וכמעט בלתי מתקבלת על הדעת. בית האב והאדמה היוו את הבסיס הכלכלי-חברתי ודתי של האדם בעולם העתיק (ובמידה רבה נשארו תפקידים אלה בתחום המשפחה המודרנית). הסיבות האפשריות למעשה כזה יכולות להיות קשורות בבעיות כלכליות, דתיות או בסכסוך משפחתי.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הערכה)

הקשיים הכרוכים במעבר אל ארץ זרה הם רבים: שפה חדשה, תרבות ודת חדשה של אנשי המקום, בעיות כלכליות. קושי נוסף הניצב לפני אברם הוא גילו המבוגר. הסיפור מציין את גילו של אברם (בן 75), כדי להדגיש את הניסיון הקשה הכרוך במעבר לארץ כנען.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. ריבוי הלשונות הוא ביטוי לדירוג הקשיים בדרישת האל מאברם. מכיוון שמדובר בהתנתקות נפשית, הסדר הוא הפוך למקום הגיאוגרפי של אברם.

(דרגת חשיבה: סינתזה)

ב. חז"ל פירשו את סיפורי אברם כשרשרת של עשרה ניסיונות שבהם ניסה האל את אברם. הניסיון הראשון הוא הצו לעזוב את ארצו ומולדתו וללכת אל ארץ זרה (י), והניסיון האחרון הוא עקידת יצחק, כאשר אברם מצטווה ללכת אל ארץ המוריה ולהקריב את בנו בשני הניסיונות האלה מופיע הצירוף "לך-לך", לכן פירשו חז"ל את שני הסיפורים כניסיונות הראשון והעשירי בסיפורי אברם. ניסיון העקידה הוא הניסיון הקשה ביותר, מפני שאברם מצטווה להקריב את בנו יחידו ולוותר על עתידו.

2-3: ברכות האל לאברם

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

ה' בירך את אברם בשבע ברכות (האל בירך גם את יצחק ויעקב בשבע ברכות). המספר שבע הוא מספר טיפולוגי, המציין שלמות בסיפור המקראי, והוא מדגיש כי האל בירך את אבות האומה בצורה מושלמת. ה' מקלל את האדמה בעקבות האכילה מפרי עץ הדעת (בראשית ג, פסוק 17), ה' מקלל את קין (בראשית ד, פסוק 11). לעומת זאת, סיפורי אברם נפתחים בשבע ברכות שמברך ה' את אברם (יב, פסוקים 2-3). הופעת אברם מסמלת תקופה חדשה בחברה האנושית, הנפתחת בשבע ברכות, לעומת הקללות בדורות הראשונים.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

ברכת האל לאברם "ואעשך לגוי גדול" מעוררת פליאה בהתחשב בעובדה ששרי היתה עקרה. עניין זה הוא מרכזי בסיפורי האבות, והוא מדגיש את הרעיון שהולדת יצחק היא בבחינת נס.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

3. א. אנשי דור הפלגה בנו את העיר והמגדל כדי לעשות להם שם: "ונעשה לנו שם" (בראשית יא, פסוק 4). משמעות זו היא שלילית, מפני שבמקרא השם שעשה ה' הוא בעל משמעות, ולא השם

שעושים בני אדם לעצמם. לעומת זאת אברם מצטווה ללכת אל ארץ כנען והאל מבטיח לו:
"ואגדלה שמך" (פסוק 2).

(דרגת חשיבה: סינתזה)

ב. אנשי דור הפלגה בנו את העיר והמגדל מפני שחששו מנדודים בעולם: "פן נפוץ על פני כל הארץ" (בראשית יא, פסוק 4). בכך הם עברו על צו האל: "מלאו את הארץ" (בראשית א, פסוק 28). עונשם היה שהאל הפיץ אותם על פני כל הארץ. לעומת זאת, אברם הלך אחר הצו האלוהי אל ארץ לא נודעת וזכה בברכת האל. דמותו של אברם מוצגת באור חיובי לעומת אנשי דור הפלגה.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)

לפי פירוש הרמב"ן, משמעות הצירוף "והיה ברכה" היא הפיכת שמו של אברם למופת ולדוגמה בניסוח ברכות.

שאלה 5 (דרגת חשיבה: הערכה, יישום)

5. הברכה השביעית מדגישה את הפיכתו של אברם למקור ברכה עבור כל העמים ורמז לאוניברסליות של אמונת ישראל בעתיד. אברהם ביקש מן האל לחזור בו מתוכניתו להשמיד את הערים סדום ועמורה אם ימצאו בהן עשרה צדיקים.

9-4 עליית אברם לארץ כנען

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

הצירוף "עשה נפש" הוא תמוה, וכי יכול בן אדם "לעשות נפש"? (למעשה, מדובר בהוראה ידועה של "עשה" = לרכוש, ויש למילה זו מקבילה בדברים ח, פסוק 17. התמיהה היא תמיהה רק מבחינה אנאכרוניסטית).

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הפירוש הראשון לצירוף "הנפש אשר עשו" משמעותו השפחות והעבדים. הפירוש השני הוא בעקבות המדרש והוא רומז על מסורת שלפיה אברם כבר התחיל בעיר חרן להכריז על אמונתו באל וזכה לקרב אנשים לאמונה זו.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. ההסברים של חז"ל ורש"י אינם הולמים את פשט הכתוב. חז"ל מדגישים בעזרת המדרש את נושא הגיור הלא ביולוגי.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. נוכחותם של הכנענים בארץ כנען עומדת בניגוד להבטחת הארץ לזרעו של אברם. אברם נאלץ אף להילחם בארץ כנען וכיבד את דתם של הכנענים (בראשית יד). יעקב חשש מתושבי הארץ ואף קילל את שני בניו, שמעון ולוי, לאחר הריגת אנשי שכם.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. (1) נפרש את המילה "אז" בניגוד לעכשיו (זמן כתיבת הפסוק), ניתן להבין כי הפסוק נכתב לאחר גירוש הכנענים עם כיבוש הארץ. פירוש זה מנוגד לתפיסה המסורתית כי התורה נכתבה בידי משה (מפני שמה לא נכנס אל הארץ).

(דרגת חשיבה: סינתזה)

(2) רש"י פירש את המילה "אז" כמשמעות: אז כבר בארץ. ראב"ע מפרש את הפסוק בשתי דרכים:

(א) "אז" בניגוד ל"עתה" (ב) "יש לו סוד והמשכיל ידום" – בפירוש זה רומז רב"ע כי הפסוק לא נכתב בידי משה, אלא בידי יהושע, שכתב בזמן שהכנענים לא היו בארץ כנען. הרמב"ן מפרש את המילה "אז" במשמעות של "באותה תקופה", ומדגיש את הסכנה שנשקפה לאברם מצד יושבי כנען.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)

אברם בנה מזבח כציון שיזכיר את התגלותו של האל אליו במקומות שבהם עבר בארץ כנען. הציון הוא סימן להקדשת הארץ לעבודת אלוהיו ולכיבושה הסמלי בידי צאצאיו, בסימן "מעשה אבות סימן לבנים".

שאלה 5 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. משה מצווה על העם לבנות מזבח בהר עיבל ליד העיר שכם ולכתוב על אבני המזבח את דברי התורה לאחר הכניסה לארץ. יהושע כרת ברית עם בני ישראל במקדש בעיר שכם. העם התחייב לעבוד את אלוהי ישראל והסיר את כל אלוהי הנכר מקרבו. שני הכתובים מדגישים את קדושתה ואת חשיבותה של העיר שכם. התקדשות העיר שכם קשורה בוודאי בהקמת המזבחות בעיר בידי אברם ויעקב בעקבות התגלות האל.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. תחנות אברם בארץ רומזות על מהלך כיבוש הארץ בימי יהושע. העיר הראשונה שנכבשה לאחר הכניסה לארץ היתה העי.

בראשית יב, פסוקים 10-20: סיפור אברם ושרי במצרים – מעשה אבות סימן לבנים

מטרת העל: סיפור ירידת אברם ושרי למצרים הוא בבחינת מעשה אבות סימן לבנים. קורות אברם ושרי במצרים מדגישים את הרעיון, שקורותיו של עם ישראל נקבעו על פי תוכנית של האל כבר בימי אברם. מקומו של הסיפור בספר בראשית: סיפור ירידת אברם למצרים הוא הניסיון השני שבו מנסה האל את אברם. הסיפור מעורר תמיהות רבות, מפני שאברם ירד למצרים ללא צו מפורש מן האל וסיכן את חייו אשתו שרי. בספר בראשית מופיעים שני סיפורים נוספים המתארים את קורות אברם ויצחק במקום זה. נקודות הדמיון בין הסיפורים הן רבות, אך מטרת הסיפורים בבראשית כ, כו היא להציג את אבות האומה באור חיובי יותר מזה שבסיפור אברם ושרי במצרים.

הנקודות העיקריות בסיפור:

1. מעשה אבות סימן לבנים – קורות אברם ושרי במצרים רומזים על קורות בני ישראל במצרים. פירוש זה לסיפור מופיע בבראשית רבה בפירוש הרמב"ן, וכן אצל הפרשנים המודרניים קאסוטו, ויינפלד וזקוביץ.⁹ נקודות הדמיון העיקריות בין שני הסיפורים הם: הסיבה לעזיבת ארץ כנען והירידה

9 לדיון מעמיק בסיפור ראו: י' זקוביץ וא' שנאן, "אברם ושרי במצרים", ירושלים, תשמ"ג. לרעיון "מעשה אבות סימן לבנים" בסיפור ראו בעיקר עמודים 139-141.

- מצרימה, הסכנה שנשקפה לזכרים, הנגעים הגדולים שבהם הוכו המצרים, היציאה ברכוש גדול.
2. אברם מבקש משרי להגיד כי היא אחותו. בפרק כ טוען אברם כי שרי היא "בת אביו". יש שמפרשים "בת אביו" במשמעות קרובת משפחה מצד האב וייתכן כי שרי היתה בת הדוד של אברם (נישואים מקובלים בחברה השמית).
3. שרי בבית פרעה – הסיפור אינו מוסר פרטים על זמן שהותה וקורותיה של שרי בבית פרעה. בבראשית כ נכתב במפורש, כי אבימלך לא קרב אל שרי וכי האל הזהיר את אבימלך בחלום הלילה והודיע לו כי שרי היא אשת אברם. פרק כ מנסה לטשטש או לבטל את האפשרות שמא קרב פרעה אל שרי. חז"ל פירשו את המילה "נגעים" כצרעת כדי לבטל את הספק בנוגע לשאלה אם קרב פרעה אל שרי.
4. אברם קיבל מפרעה מתנות מיד לאחר לקיחתה של שרי אל ביתו. ניתן לפרש את המתנות כמוהר עבור שרי או כפיצוי כספי. בחוק אשור התיכונה מס' 22 נאמר כי מי שלקח אישה למסע, ולא ידע כי האישה היא אשת איש, חייב לשלם פיצוי כספי לבעלה. חוק זה מסביר את נתינת המתנות לאברם על ידי אבימלך בפרק כ, ואולי גם את המתנות שנתן פרעה לאברם.
5. דמותו של אברם – אברם מוצג בסיפור כבן אנוש בעל מגרעות. ירידתו למצרים נתפסת כחטא אצל חלק מן הפרשנים (לדוגמה: הרמב"ן), ובקשתו משרי להגיד כי היא אחותו, וכן המתנות שקיבל מפרעה, מציגות אותו באור שלילי. שני הסיפורים בבראשית כ (אברם ושרי בגרר), כו (יצחק ורבקה בגרר) מציגים את אברם ויצחק באור חיובי יותר.
6. השפעת הרעב הכבד על משפחת אברם, הגורם לה לרדת למצרים.

13-10: ירידת אברם ושרי למצרים

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. ככל הכתובים, הסיבה המשותפת לעזיבת הארץ היא הרעב בארץ. אברם עזב את ארץ כנען בגלל הרעב הכבד ובני יעקב, צאצאי אברהם, ירדו למצרים בגלל רעב כבד.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. חז"ל פירשו את הכוונה העיקרית של הסיפור, המתאר את קורות אברם ושרי במצרים, כרמז לקורות בני ישראל בעתיד. הן אברם והן בני יעקב ירדו למצרים בגלל רעב כבד.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

האל אסר על יצחק לעזוב את ארץ כנען וציווה עליו לרדת אל העיר גרר. ירידת יצחק אל גרר על פי צו האל מדגישה את חטא הירידה למצרים של אברם.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הערכה)

רמב"ן שופט את אברם בחומרה: אברם חטא בירידתו למצרים ועונשו עתיד להיות שעבוד צאצאיו. הרמב"ן פירש את הסיפור בהוראת "מעשה אבות סימן לבנים".

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)

המפליא בדברי אברם הוא ציון יופייה של שרי. וכי לא ידע אברם כי שרי יפה עד אותו הרגע? התשובה הראשונה במדרש מסבירה, כי קשיי המסע הסתירו את יופייה במשך הדרך.

שאלה 5 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. בסיפור אברם ושרי במצרים ובסיפור בני ישראל במצרים נשקפה סכנה לזכרים: אברם חושש לחייו ומבקש משרי להגיד כי היא אחותו, ובספר שמות א, פסוק 22 פרעה מצווה להשליך אל היאור את התינוקות הזכרים של בני ישראל.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. הדמיון הרב בין שני הסיפורים אינו מקרי, מפני שההוראה העיקרית של הסיפור היא מעשה אבות סימן לבנים.¹⁰

שאלה 6 (דרגת חשיבה: הערכה)

אברם מתואר בסיפור כבן אנוש בעל חסרונות. הוא יורד למצרים בגלל רעב כבד, חושש לחייו ומבקש מאשתו להגיד כי היא אחותו. בניסיון הקודם (בראשית יב, פסוקים 1-9) אברם מילא אחר צו האל ועזב את ארצו ומולדתו כדי לבוא לארץ זרה בעקבות צו האל.

שאלה 7 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. רש"י מפרש כי אברם ביקש להיבנות מלקיחת שרי אשתו אל בית פרעה, כלומר: אברם יזכה במתנות מפרעה בזכות לקיחתה של שרי אל בית פרעה.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. לפי פירוש רש"י, התנהגות אברם היא בעייתית. הוא מפקיר את אשתו בעקבות מניעים חומרניים.

14-20: הסכנה במצרים וההצלה

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

א. אברם מוצג באור חיובי יותר בפרק כ ובמגילה החיצונית לספר בראשית. הוא מקבל מתנות מפרעה לאחר עזיבתו את ארץ מצרים, ולא מיד לאחר ששרי נלקחה לבית פרעה.

(דרגת חשיבה: סינתזה)

ב. חוק אשור התיכונה מאיר את נתינת המתנות לאברם באור אחר. מטרת הנסיעה המצוינת בחוק אינה ברורה. החוק מדגיש כי האיש שלקח את אשתו של אחר מבלי לדעת שהיא אשת איש, חייב לתת מתנות לבעלה כפיצוי או כקנס כספי. לפי זה, המתנות שנתן פרעה לאברם הם מעין קנס או פיצוי.¹¹

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה והערכה)

ר' טרפון טוען כי הלילה שבו הכה האל את פרעה וביתו בנגעים גדולים היה דווקא ליל פסח, מה שבא להדגיש את הקשר בין הצלת שרי ואברם להצלת בני ישראל ממצרים. הלילה האחרון במצרים שבו הכה האל את המצרים במכת הבכורות היה הלילה שבו הקריבו בני ישראל בפעם הראשונה את קורבן הפסח. דם קורבן הפסח על מזוזות בתי בני ישראל הגן עליהם מפני המשחית, שהכה את המצרים במכת הבכורות. ר' טרפון סבל מעול שלטונם של הרומאים ופירש כי הישועה התרחשה בליל הפסח בתקווה לזכות בגאולה גם בימיו.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. הפייטן ינאי כורך יחדיו את הנסים שעשה האל להצלת בני ישראל:

1. "דנת מלך גרר בחלום הלילה" – בבראשית כ, פסוק 3 מופיעה התגלות האל בחלום הלילה לאבימלך, מלך גרר. האל מזהיר את אבימלך ומגלה לו ששרה היא אשת אברהם.

10 לנקודות השוואה נוספות ראה: י' זקוביץ, מקראות בארץ המדאות, עמ' 20 ועם מגילת אסתר, עמ' 65.
11 לדיון בקשר בין חוק אשור התיכונה סעיף 22 וסיפור אברם ושרי במצרים ראו: מ"ד קאסוטו, "פירוש על ספר בראשית", ירושלים, תשכ"ט, עמ' 144-145; מ' וינפלד, שרה בבית אבימלך על רקע חוק אשורי והמגילה החיצונית לבראשית, "תרביץ" נב, תשמ"ג, עמ' 639-642.

2. "הפחדת ארמי באמש לילה" – בבראשית לא, פסוק 24 התגלה האל בחלום הלילה ללבן הארמי (שיצא לרדוף אחר חתנו יעקב), וציווה עליו לא לפגוע ביעקב.
3. "דַע בְּכוֹרֵי פֶתֶרֶס מִחֶצֶת בְּחֵצֵי הַלְיָלָה" – בכורי פתרוס הם בכורי מצרים. בספר שמות יב, פסוק 29 מתוארת המכה בכורות מצרים, שהתרחשה בחצי הלילה.
4. "שִׁנְאָה נָטַר אֲגָגִי וְכָתַב סְפָרִים בְּלֵילָה" – במגילת אסתר ג, פסוק 13 כתב המן ספרים (=מכתבים) ושלה אותם אל כל העמים בממלכה הפרסית. בספרים ציווה להרוג את כל היהודים ביום אחד. לפי סדר עולם רבה פרק כט, המן כתב את הספרים בי"ג בניסן, וב"ט"ו בניסן (חג הפסח) נכנסה אסתר המלכה אל המלך אחשוורוש והחלה בפעולות להצלת עמה.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. המשורר יניי מדגיש את רעיון השגחת האל ושפע הנסים שעשה האל לעמו. כל הנסים התרחשו באמצע הלילה והצילו את בני ישראל מפורענות גדולה. לפי הפיוט, הפגיעה בבית פרעה והצלת אברם ושרי התרחשו גם הם בלילה, בערב ליל הסדר, כמו במקרים הנזכרים בפיוט.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: ה בנה)

אברם שלח את שרי ואברם ממצרים; אבימלך העניק לאברהם צאן, בקר, עבדים ושפחות.

שאלה מספר 5 (דרגת חשיבה: סינתזה)

הטבלה הבאה מסכמת את נקודות הדמיון בין קורות אברם ושרי במצרים לקורות בני ישראל במצרים

סיפור בני ישראל במצרים	בראשית יב, פסוקים 10-20: אברם ושרי במצרים	
רעב כבד "וירדו מצרים" (בראשית מג, פסוק 15) "לגור בארץ באנו" (בראשית מז, פסוק 4) והרעב כבד בארץ" (בראשית מג, פסוק 1)	רעב כבד "וירד אברם מצרימה לגור שם כי כבד הרעב בארץ" (פסוק 10)	הסיבה לעזיבת ארץ כנען
פרעה מצווה על הריגת התינוקות הזכרים. "אם בן הוא והמיתן אותו ואם בת היא וחיה" (שמות א, פסוק 16) "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון" (שמות א, פסוק 22)	אברם חושש לחייו "והרגו אותי ואותך יחיו" (פסוק 12)	הסכנה במצרים

סיפור בני ישראל במצרים	בראשית יב, פסוקים 10-20: אברם ושרי במצרים	
"אלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה" (שמות א, פסוק 1)	" ויהי כבוא אברם למצרים" (פסוק 14)	הירידה למצרים
ה' הכה את המצרים עשר מכות "עוד נגע אחד אביא על פרעה" (שמות יא, פסוק 1)	ה' הכה את בית פרעה במגפות "וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים" (פסוק 17)	ה' מציל את אברם ובני ישראל
"וגם מקננו ילך עמנו" (שמות י, פסוק 26) "וישאלו ממצרים כלי כסף" וכלי זהב" (שמות יב, פסוק 35)	" ויהי לו צאן ובקר... וגמלים" (פסוק 16) "ואברם כבד מאוד במקנה בכסף ובזהב" (יג, פסוק 2)	אברם ובני ישראל עוזבים את מצרים ברכוש גדול

שאלה מספר 6 (מיומנות נרכשת: השוואה)

בפרק יב מסופר כי אברם ירד על דעת עצמו למצרים, לא בהנחיית האל אלא בגלל הבערות. בפרק כ הסיבה לירידת אברם אל העיר גרר איננה מופיעה, ואולם יצחק ירד אל העיר גרר בעקבות הצו של האל. בפרק יב מסופר כי לפני הגעתם למצרים מבקש אברם מאשתו לטעון כי היא אחותו; בפרק כ מסביר אברם את הטעם לדבר, בדברי ההתנצלות לאבימלך, וטוען כי שרי היא אכן בת אביו (קרובת משפחת מצד האב); בפרק כו, בעקבות שאלתם של אנשי המקום, טוען יצחק כי רבקה היא אחותו. שרה נלקחה אל בית פרעה ולא ברור אם קוימו יחסים בינה לבין פרעה. בפרק כ כתוב במפורש שאבימלך לא קרב אל שרה, ולפי פרק כו רבקה לא נלקחה כלל אל בית אבימלך. בפרק יב הכה ה' את פרעה ואת ביתו בנגעים גדולים, בפרק כ ה' הזהיר את אבימלך, ובפרק כו לא מתואר עונש. בפרק יב אברם קיבל מתנות מפרעה לאחר לקיחת שרי אל ביתו, בפרק כ אבימלך העניק לאברם רכוש לאחר עזיבת העיר גרר. הזיקה בין שלושת הסיפורים מופיעה בטבלה שלהלן:

קריטריון	בראשית יב, פסוקים 10-20: סיפור אברם ושרי במצרים	בראשית כ: סיפור אברהם ושרה בעיר גרר	בראשית כו, פסוקים 1-14: סיפור יצחק ורבקה בעיר גרר
עזיבת מקום בגלל רעב בארץ	רעב כבד בארץ כנען "ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה לגור שם"	"וייסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור ויגר בגרר"	"ויהי רעב בארץ מלכד מלכד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם" (פסוק 1) "וירא אליו ה' ויאמר...גור בארץ הזאת..." (פסוק 3)

קריטריון	בראשית יב, פסוקים :20-10 סיפור אברם ושרי במצרים	בראשית כ: סיפור אברהם ושרה בעיר גרר	בראשית כו, סוקים :14-1 סיפור יצחק ורבקה בעיר גרר
הסכנה הנשקפת בחצר המלך הזר	"ויהי כאשר הקריב לכוא מצרימה ויאמר אל שרי אשתו הנה ידעתי כי אשת יפת מראה את... והיה כי יראו אותך המצרים והרגו אותי ואותך יחיו"	"ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלוקים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי" (פסוק 11)	"וישאלו אנשי המקום לאשתו ויאמר אחותי היא כי ירא לאמר אשתי היא פן יהרגוני אנשי המקום על רבקה כי טובת מראה היא" (פסוק 7)
אבי האומה מבקש מאשתו לספר כי היא אחותו	"אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך וחייתה נפשי בגללך" (פסוק 13)	"אמנם בת אבי היא אך לא בת אמי ותהיי לי לאישה" (פסוק 12)	"וישאלו אנשי המקום לאשתו ויאמר אחותי היא כי ירא לאמר אשתי היא" (פסוק 7)
האישה נלקחת אל בית המלך הזר	"ויראו אותה שרי פרעה ויהללו אותה ותקח האישה בית פרעה" (פסוק 15)	"וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה" (פסוק 2) "ויאמר אליו ה' בחלום הלילה גם אנוכי ידעתי כי בתום לבבך עשית זאת... על כן לא נתתיך לנגע בה" (פסוק 6)	"ויהי כי יארכו הימים וישקף אבימלך מלך גרר וירא והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו" (פסוק 8)
ההצלה על ידי ה'	"וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים..." (פסוק 17)	"ועתה השב אשת האישה כי נביא הוא ויתפלל בעדך ואם אינך משיב דע כי מות תמות" (פסוק 7) " כי עצר ה' בעד כל רחם לכית אבימלך" (פסוק 18)	"ויאמר לו אבימלך מה זאת עשית כמעט שכב אחד העם את אשתך והבאת עלינו אשם" (פסוק 10)
יציאה ברכוש גדול	"ואברם כבד מאוד בכסף" (יג, פסוק 2)	" וייקח אבימלך צאן ובקר ועבדים ושפחות וייתן לאברם" (פסוק 14)	"ויזרע יצחק בארץ... ויברכוהו ה'" (פסוק 12) "ויהי לו מקנה צאן ומקנה בקר ועבדה רבה" (פסוק 14)

ביבליוגרפיה

1. גרינץ, י"מ., יהודית, "אנציקלופדיה מקראית", כרך ג, ירושלים, תשי"ח, עמודות 582-590.
2. וינפלד, מ., שרה בבית אבימלך על רקע חוק אשורי והמגילה החיצונית לבראשית, "תרכיץ" נב, תשמ"ג, עמ' 639-642.
3. זקוביץ, י., שנאן, א. "אברם ושרי במצרים", ירושלים, תשמ"ג.
4. ליכט, י., יובלים, "אנציקלופדיה מקראית", כרך ג, ירושלים, תשי"ח, עמודות 510-518.

בראשית טו: ברית בין הבתרים

מטרת על: הסיפור מתאר את הברית הראשונה שנכרתה בין האל לאברם. רעיון הברית הוא מרכזי בתורה: האל כרת ברית עם נוח ובניו, האל כרת ברית עם אברם (ברית בין הבתרים וברית המילה) והאל עתיד לכרות ברית עם צאצאי אברם בהר סיני. רעיון הברית הוא מרכזי גם בתולדות המלוכה הישראלית – האל כרת ברית עם דוד ובית דוד. בברית עם אברם (ועם המלך דוד) הצד המתחייב בברית הוא האל. המעבר של לפיד האש מסמל את התחייבות האל לאברם. מטרה נוספת היא להבין את המשמעות ההיסטורית של הברית (זו דרך טובה לקרב את הפרק לעולם התלמידים).

מקום הסיפור בספר בראשית: הסיפור נזכר בספרות חז"ל כאחד מעשרת הניסיונות שבהם ניסה האל את אברם. הסיפור מופיע לאחר ניצחונו של אברם על ארבעת מלכי המזרח. הסיפור נפתח בהודעה של האל שהוא "מגן" לו, והוא מפרט בהרחבה את ההבטחות לבן יורש ולקניין ארץ כנען.

הנקודות העיקריות בסיפור:

1. חששו של אברם על רקע חוקי המזרח הקדום – החשש של אברם מבוסס על מנהגי האימוץ שנהגו במקום מוצאו. בחוקי העיר נוזי נמצאו חוקי אימוץ הקובעים כי אדם ללא ילדים יוריש את רכושו לעבדו הבכיר.
2. "והאמין בה' ויחשבה לו צדקה" – מן הפסוקים המופלאים בסיפורי אברם. ה' חישב לאברם את אמונתו בו לזכות. הפסוק מהלל את אמונתו של אברם באל.
3. משמעות הברית – רעיון הברית הוא מרכזי בתורה. המעבר בין החיות המבותרות הוא טקס שבו מצהירים הצדדים כי גורלם יהיה כגורל החיות המבותרות אם לא יעמדו בתנאי הברית. רעיון זה ידוע, לדוגמה, מן החוזה הארמי מספירה. במקרא מוזכרים באופן כללי שני סוגי בריתות: ברית ללא תנאים, שניתנה לאברם, לפנחס ולדוד, וברית על תנאי, כמו הברית מול הר סיני.
4. המשמעות הסמלית של ברית בין הבתרים – תיאור ההכנות לברית, ירידת העיט על הבתרים וגירושו על ידי אברם הם בעלי הוראה סמלית. חז"ל וכן פרשני ימי הביניים, כמו הרמב"ן, פירשו את הברית באופן אלגורי, מפני שהכתוב עצמו דורש פירוש סמלי.
5. התוכנית האלוהית – קורות אברם וצאצאיו נקבעו על פי תוכנית אלוהית, הנזכרת בדברי האל לאברם. צאצאיו ישועבדו בארץ זרה (הכתוב רומז על שיעבוד מצרים), וישובו לארץ. בדברי האל מופיעות שתי מסורות על זמן השיעבוד: 400 שנה ודוד רביעי. הרמב"ן פירש

באופן הרמוני וטען כי המספר 400 מציין את זמן הגירות, המתחיל עם הולדת יצחק, ועד יציאת מצרים.

6. שאלת הצדק האלוהי – רעיון זה מובע בשתי דוגמאות: (1) גירוש הכנענים מן הארץ – הכנענים גורשו מן הארץ בגלל מידת החטאים שהצטברה והצדיקה את גירושם. רעיון זה כבר מופיע בסיפור כרם נוח וכן ברשימת האיסורים בוויקרא יח. (2) המצרים נענשו מפני שפעלו בזדון ולא הסתפקו בשעבוד בני ישראל, כפי שנקבע בתוכנית האלוהית, אלא ניסו להביא להשמדת ישראל.

1-6: הבטחת בן לאברם

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הערכה)

א. הסיבות לחששו של אברם הן מגוונות: אברם חושש מפני תושבי הארץ ומנקמת המלכים בו. אברם כבר אדם מבוגר מאוד והוא חושש למות ללא ילדים.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. (1) לפי פירוש הרמב"ן, חשש אברם מפני נקמת מלכי המזרח (פרק יד) ומפני מותו ללא בן יורש.

(דרגת חשיבה: סינתזה)

(2) הסיבה הראשונה (החשש מנקמת המלכים) שייכת לעבר (לאירועים המתוארים בפרק יד), והסיבה השנייה קשורה לעתיד (החשש למות ללא בן יורש).

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)

הדימוי לכוכבים בא לרמוז על מספרם הרב של צאצאי אברם וכן לעודד את אברם, שכפי שברא האל את הכוכבים הרבים, כך יש ביכולת האל למלא את הבטחתו לאברם ולהקים לו זרע רב.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הצייר מדגיש את הפן הנוודי בחיי אברם. ברקע מופיע אוהלו של אברם והוא מחזיק בידיו מקל נדודים.

(דרגת חשיבה: סינתזה)

ב. אברם מתואר כמאמין. הוא מביט השמימה ומניח את ידו על החזה בתנוחת גוף המביעה תודה ומזכירה תפילה.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. לפי פירוש רש"י ורד"ק, הנושא במשפט "ויחשבה לו צדקה" הוא האל. לפי הרמב"ן, נושא המשפט הוא אברם.

(דרגת חשיבה: סינתזה)

ב. (1) לפי פירוש רש"י ורד"ק, הפסוק מהלל את אמונת אברם: חשב לאברם את אמונתו בו לזכות; לפי פירוש הרמב"ן, הפסוק משבח את צניעותו של אברם (אברם מחשיב את אמונתו באל כזכות גדולה).

(דרגת חשיבה: סינתזה)

(2) הפירוש הראשון: ה' החשיב לאברם את אמונתו כזכות, מה שמתקשר לפסוקים הקודמים, שבהם הובטח לו בן יורש.

7-11 ההכנות לקראת הברית

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הברית בספר שמות ובספר יהושע היא ברית על תנאי, שבה מתחייבים בני ישראל למלא אחר החוקים ולעבוד את האל.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. (1) הברית במזמור פט, פסוקים 4-5 היא ברית האל עם דוד. זו ברית ללא תנאים, שבה האל מבטיח לדוד כי צאצאיו ישלטו בירושלים עד עולם.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

(2) בברית דוד-צדדיית קיימת מחויבות של שני הצדדים, ואילו בברית ללא תנאים, האל מעניק חסד ותחושת הגנה למאמיניו (אברם ודוד).

שאלה 2 (דרגת חשיבה: סינתזה)

ביתור בעלי חיים היה מקובל בכריתת בריתות בישראל ובמזרח הקדום. מי שעבר בין הבתרים הכריז כי גורלו צפוי להיות כגורל בעלי החיים המבותרים אם יפר את התחייבותו.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. (1) לפי הרמב"ן, הבהמות שהוקרכו הם סמל לעבודת האל, והעיט מסמל את רשעות האומות, המבקשות לנתק את הקשר בין האל לעמו. לפי אבן כספי, הבהמות הם שלושת הדורות בגלות מצרים, והעיט מסמל את מצרים. הציפור מסמלת את הדור הרביעי שישב לארץ.

(דרגת חשיבה: סינתזה)

(2) שני הפרשנים מפרשים את עניין ביתור בעלי החיים בפרשנות אלגורית הכוללת רמזים לעתיד, אך כל אחד מן הפרשנים מפרש את ביתור בעלי החיים והעיט כרמז לתקופות היסטוריות שונות.

ב. פירוש הרמב"ן רואה בברית בין הבתרים רמז לעתיד לאורך כל ההיסטוריה, לפי רעיון "ארבע מלכויות", שקבעו חז"ל (מצרים, בבל, אנטיוכוס, רומא), על פי החזון בספר דניאל. גם במאה ה-20 קמה אומה שלמה שניסתה להביא לקץ העם היהודי במלחמת העולם השנייה.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. בפיוט "ציון הלוא תשאל" מקונן ר' יהודה הלוי על ציון בתקופתו. המילה "בתרים" מתארת בשיר את שברון לבו של המחבר לנוכח הבתרים – ההריסות של ציון. המחבר רומז על ברית בין הבתרים שבה הובטחה הארץ לאברם.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. (1) השורה המרגשת בפיוט היא שורת הפתיחה "ציון, הלא תשאל" לשלום אסירך". המשמעות של משפט זה היא על-זמנית ומתאימה לתקופות רבות בהיסטוריה היהודית.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. (2) הפיוט מתאר את הריסות ציון בימיו וכן את עברה המפואר. במסורת היהודית, ט' באב הוא היום שבו נחרבו שני בתי המקדש בירושלים. פיוטו של יהודה הלוי מתאר את ציון החרבה. ר' יהודה הלוי חי בעצמו בתקופה סוערת, שאופיינה במלחמות דת בין מוסלמים לנוצרים בספרד.

12-16 התוכנית האלוהית

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הסתירה היא בזמן השעבוד: לפי בראשית טו זמן השיעבוד הוא 400 שנה ולפי ספר שמות 430 שנה.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. הרמב"ן פותר סתירה זו באופן הרמוני ומפרש כי הזמן 400 שנה מתאר את זמן הגירות של העם, המתחיל כבר בימי יצחק.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הקושי הוא: מדוע האל שופט את המצרים ומטיל עליהם עונש, הרי השעבוד הוא חלק מתוכנית האל?

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. תוכנית האל מבוססת על עקרון הצדק. המצרים שעתידיים לשעבד את ישראל לפי התוכנית האלוהית ייענשו מפני שפעלו בזדון וניסו להשמיד את בני ישראל ומיררו את חייהם.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. עמי כנען גורשו מן הארץ, מפני שעברו את כמות החטאים המצדיקה את גירושם. חם, האב הקדום של עמי כנען, כבר מתואר בסיפור כרם נוח כאדם שמוסריותו נמוכה. הכנענים נאשמים בוויקרא יח ברשימה ארוכה של חטאים בתחום המיני, שהביאו להקאתם מן האדמה.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. בני ישראל מוזהרים לא לפעול ולא להתנהג כדרכם של העמים שישבו בארץ לפניהם, שמא יסולקו מן הארץ.

17-21: המעבר בין הבתרים

שאלה 1 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. לפיד האש ותנור העשן הם סמלי האל העובר בין הבתרים. התגלות דומה מופיעה במעמד הר סיני וכן בסיפור קריעת ים סוף (עמוד הענן). בשלושת המקורות לפיד האש או עמוד האש הם סמליו או נציגיו של האל.

(דרגת חשיבה: הערכה)

המעבר של סמלי האל בין הבתרים מהווה התחייבות שאין למעלה ממנה להעניק את הארץ לאברם, מפני שמי שעבר בין הבתרים התחייב כי גורלו יהיה כגורל הבתרים אם יפר את הבטחתו. בכל ספרות המזרח הקדמון לא מופיעה דוגמה נוספת למעבר של נציגי האל בין הבתרים.

ביבליוגרפיה

1. פולק, פ., לא כקורא תגר: עיון מבני ותימאטי בפרשת הברית בין הבתרים (ברא' טו, א-כא) בתוך: י. אבישור, י. בלאו (עורכים), "מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון", תשל"ח, עמ' 319-327.

בראשית טז הולדת ישמעאל

מטרת על: הסיפור מתאר את האירועים שהובילו להולדת ישמעאל, בנו של אברם מהגר, השפחה המצרייה של שרי.

הרעיון החשוב "מעשה אבות סימן לבנים" ניכר בסיפור זה – מוצאה של הגר היה ממצרים, העינוי של הגר בידי שרי רומז על העינוי שעתידיים המצרים לגרום לבני ישראל, צאצאי שרי. בבשורה של המלאך נרמז על שלטון בני ישמעאל בבני ישראל במילים "ועל כל אחיו ישכון".

מקום הסיפור בספר בראשית: הסיפור מתאר את הקשיים של אברם בהגשמת ההבטחות של האל לבן יורש ולאדמת ארץ כנען בברית בין הבתרים. ישמעאל הוא בנו של אברם מהגר ולא משרי, וסיפור הולדת ישמעאל מסמן את תחילת הסכסוך בבית אברם, שהמשכו בגירוש הגר וישמעאל לאחר הולדת יצחק בפרק כא ובשעבוד בני ישראל בידי המצרים.

הרעיונות החשובים בסיפור:

1. הרקע החוקי-חברתי של שרי ואברם – שרי פעלה על פי החוקים ממסופוטמיה, הקובעים כי אישה שאינה מצליחה ללדת תיתן את שפחתה לבעלה, כדי שייולדו לו ילדים ממנה. כמו כן, חוק חמורבי 146 קובע, כי אם השפחה תזלזל בגברתה היא רשאית לשים עליה אות עבדות.
2. בעיית העקרות חוזרת בסיפורי אברם ובסיפורי האבות בכלל. בעיית עקרותה של שרי כבר מופיעה בתחילת הסיפורים על אברם ונמשכת גם לאחר הברית בין הבתרים.
3. מידה כנגד מידה – שרי גרמה עינוי להגר המצרייה, והמצרים עתידים לגרום עינוי לבני שרי.
4. סיפור הולדת ישמעאל שייך לז'אנר סיפורי הלידה המסופורים על אנשים חשובים, כמו הולדת שמשון והולדת שמואל, הכוללים את המאפיינים האלה: מצוקה, היענות והצלה, הולדת בן בעל תפקיד מרכזי, מתן שם.
5. מעשה אבות סימן לבנים – ישמעאל עתיד לשכון על אחיו, כלומר לשלוט על אחיו (רמז לשעבוד).
5. התנהגותם המוסרית של שרי ואברם.

6-1: שרי נותנת את שפחתה להגר

שאלה 1 (דרגת חשיבה: סינתזה)

שרי נתנה לאברם בעלה את שפחתה הגר, מפני שהיא עצמה לא הצליחה ללדת ילדים. שרי פעלה על פי חוקי החברה המסופוטמית (מקום מוצאה), המחייב אישה שאינה מצליחה ללדת לתת לבעלה את שפחתה.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: סינתזה)

רחל ולאה פעלו בדומה לשרי, והעניקו ליעקב את השפחות, מפני שהן עצמן לא הצליחו ללדת.

שאלה 3: (דרגת חשיבה: הערכה)

א. נראה כי שרי אינה פועלת באופן מוסרי, מפני שהיא גורמת עינוי לאישה הרה.

(דרגת חשיבה: סינתזה)

- ב. (1) הרמב"ן רואה בעינוי הגר חטא חמור מצדה של שרי, שהשלכותיו עתידות להיות קשות. גם רד"ק טוען כי מעשה שרי הוא מעשה רע.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

(2) הרמב"ן טוען כי שרי חטאה ובניה ייענשו על פי עקרון מידה כנגד מידה. שרי גרמה עינוי להגר, לכן צאצאי הגר יגרמו עינוי לצאצאי שרי.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: סינתזה)

שרי פעלה על פי המשתקף בחוק חמורפי -146 היא החזירה את הגר למעמד של שפחה, כפי שמתיר לה החוק ולא כפי שרירות לבה. החוק בשמות כא, פסוקים 20-21 מתיר לאדון להכות את עבדו, אך אוסר על הריגתו.

שאלה 5 (דרגת חשיבה: הערכה, יישום)

המשפט: "כולנו בנות הגר" מתאים לאירועים רבים בהיסטוריה, שבהם צד אחד משעבד וגורם עינוי לצד אחר. המחברת מביאה דוגמה מן ההיסטוריה של ארצות הברית ומשעבוד האפרו אמריקנים במדינות הדרום. ניתן להזדהות עם המחברת, מפני שדוגמאות של שעבוד ועינוי ניתן למצוא לאורך כל ההיסטוריה האנושית, וגם בימינו.

שאלה 6 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הצבעים העזים, ובעיקר הצבע האדום, מבליטים את הקנאה של שרי בהגר.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. אברהם מופיע בין שתי הנשים כאשר ראשו בלבד מציץ מן הבית, והוא עומד בצלה של שרה. הציוור אכן משקף את דמות אברהם בסיפור כפסיכי מול אשתו.

16-7: בריחת הגר אל המדבר

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הערכה)

בריחתה של הגר אל המדבר מעמידה אותה בסכנה גדולה. הגר ההרה מסכנת את עצמה ואת העובר ברחמה. הסכנה העיקרית היא כמובן המחסור במים וכן תנאי מזג האוויר הקיצוניים (ביום חם מאוד ובלילה קר מאוד).

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

אליהו ברח אף הוא אל המדבר מפניה של איזבל שביקשה להרגו (מלכים א, יט). אליהו ביקש לשים קץ לחייו בגלל כישלון שליחותו, לכן הלך אל המדבר מתוך כוונה לאבד את דרכו ולשים קץ לחייו. מלאך האל (בדומה לסיפור בריחת הגר אל המדבר) התגלה אל אליהו פעמיים, נתן לו מזון וציווה עליו ללכת אל הר חורב.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הערכה)

הביטוי "ויאמר לה מלאך ה'" מופיע שלוש פעמים. בכל פעם מבשר המלאך בשורה חדשה להגר, אך אינו זוכה לתגובה ממנה. הביטוי חוזר שלוש פעמים מפני שהגר לא ענתה לפניות של המלאך. בפנייה השלישית בלבד, כאשר הובטח לה בן, הבינה הגר כי הדובר אליה הוא מלאך האל, ואף העניקה שם למקום והסכימה למלא אחר הצו ולשוב אל שרי.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הערכה)

בקשת המלאך תמוהה, כיוון שהגר ברחה מפני שרי, ועתה מבקש ממנה המלאך לשוב ולהתענות תחת גבירתה. נראה כי המלאך ביקש להרגיש בפני הגר כי העינוי בבית אברם עדיף על פני המוות במדבר. הבשורה על הולדת בנה, שעתידי להפוך לאבי אומה, גרמה להגר לחזור אל בית שרי ולהעדיף את העינוי על פני המוות.

שאלה מספר 5 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הפרא הוא חמור הבר הבלתי מרוסן, שמקום משכנו הוא המדבר. ישמעאל עתיד לשכון במדבר כשהוא חופשי ומשוחרר מכל רסן. הישמעאלים אכן היו חסרי נחלה. מקום משכנם היה המדבר והם התפרנסו בעיקר משוד וממסחר.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. בני ישמעאל, בן הגר המצרייה, עתידים לשלוט על בני אחיו יצחק, הלוא הם בני ישראל. בדברי המלאך מופיע רמז על שעבוד מצרים. שרי גרמה עינוי להגר שפחתה, וצאצאי הגר עתידים לשלוט ולענות את צאצאי שרי.

שאלה מספר 6 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. שלושת הסיפורים נכתבו על פי סצנת דפוס, המתארת את הולדתם של אנשים חשובים במקרא. בסיפור שמשון (שופטים יג) ושמואל (שמואל א, א), המצוקה היא העובדה ששתי הנשים, אשת מנוח וחנה, היו עקרות. בסיפור הגר המצוקה נבעה מבריחתה של הגר אל המדבר. חנה היא היוזמת מבין שלושת הנשים ונודדת נדר למסור את בנה לעבודת האל במקדש בעיר שילה. מלאך האל מתגלה להגר ומבשר על הולדת בנה, שעתיד להפוך לאבי אומה; מלאך האל מבשר לאשת מנוח על הולדת בנה, שעתיד להושיע את עמו, וחנה זוכה בן ומוסרת אותו למקדש בשילה.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. סיפור הולדת ישמעאל נכתב על פי סצנת דפוס המתארת הולדת אנשים חשובים במקרא, ועיקר מגמתו היא להורות שישמעאל נולד בדרך נס, לאחר שמלאך האל הציל את הגר ממוות במדבר, וכי הוא עתיד – כמו אחיו יצחק – להפוך לאבי אומה.

ביבליוגרפיה

1. גרוסמן, י., שני סיפורים כפולים בספר בראשית : פרדת הגר (ט"ז; כ"א) ובשורת לידת יצחק (י"ז-י"ח), "מגדים" כט, תשנ"ח, עמ' 9-30.

בראשית יח: הבשורה על הולדת יצחק

מטרת-על: הסיפור מתאר את ביקורו של האל באוהל אברהם. מטרת הביקור היא כפולה: בשורה על הולדת הבן לאברהם ושרי ושיתוף אברהם בהחלטה על השמדת הערים סדום ועמורה. **מקום הפרק בספר בראשית:** התגלות האל מתוארת מיד לאחר ביצוע טקס ברית המילה באברהם ובישמעאל. חז"ל ומקצת פרשני ימי הביניים ראו קשר בין מילת אברהם לביקור האל. הגישה הביקורתית רואה בפרקים יח-יט חטיבה ספרותית אחת, המתארת את קורות אברהם ולוט בנפרד. ראשיתה של חטיבה זו בפרק יג, המתאר את הריב בין רועי לוט לרועי אברהם ואת בחירתו של לוט להתיישב באזור כיכר הירדן.¹²

הרעיונות החשובים בפרק:

1. זהות האורחים – הסיפור נפתח בתיאור התגלות האל לאברהם, ואחריה רואה אברהם שלושה אנשים ניצבים עליו. זהות האורחים באוהל אברהם אינה ברורה. האורחים מתוארים בראשונה כשלושה אנשים, אך בהמשך הם מתוארים כמלאכים. במהלך הביקור מברשים לו האורחים – או אחד מהם – על הולדת בן (ידיעה השמורה לאל בלבד), ובפסוק 13 האל הוא הדובר.
2. הכנסת אורחים – אברהם מקבל את אורחיו בסבר פנים יפות. מנהג זה היה מקובל בעבר וחשוב עד היום בחברות מסורתיות.
3. הבשורה על הולדת יצחק ומדרש השם "יצחק" על שום צחוקה של שרה.
4. סיפור ביקור האורחים אצל אברהם מזכיר מאוד את ביקורי האלים אצל בני האדם בספרות המזרח התיכון הקדום. הדוגמה הטובה ביותר לקוחה מהסיפור הכנעני הקדום מן העיר אוגרית, על ביקור אלי המלאכה אצל המלך הצדיק דניאל.
5. אברהם מתגלה בסיפור כנביא הזוכה להשתתף במעמד אלוהי. אברהם ממלא תפקיד של נביא מוכיח בשער המבקש מן האל לבטל את רוע הגזירה שנגזרה על הערים סדום ועמורה.
6. בפסוק 19 מופיע הכתוב היחיד בספר בראשית, המתאר את תפקידם המוסרי של צאצאי אברהם לפעול על פי אמות מידה של צדק ומשפט. החינוך לערכי צדק ומשפט הוא מרכזי בחינוך היהודי וניתן להנחיל ערכי צדק ומשפט לתלמידים באמצעות בקשותיו של אברהם מן האל לחוס על סדום ועמורה.
7. עקרונות גמול יחיד וגמול קיבוצי מופיעים בדברי אברהם אל האל. בדברי האל משתקף רעיון הסליחה וכי ניתן לבטל את רוע הגזירה.

15-1 הביקור באלוני ממרא

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה וסינתזה)

א. שני הפרשנים מתקשים בסתירה בין תחילת פסוק 1, שם מתוארת ההתגלות ("וירא אליו ה'"), להופעתם של שלושת האנשים. גם רש"י וגם הרשב"ם מפרשים כי שלושה מלאכים התגלו אל אברהם. רש"י מפריד בין פסוק 1 לפסוק 2: מטרת ההתגלות של האל בפסוק 1 היא לבקר את אברהם

¹² לדיון ביקורתי בפרקים יח-יט ראו: ט' רוזין-אוברסקי, "מאלוני ממרא עד סדום", ירושלים, תשמ"ב, עמ' 16-30.

לאחר ברית המילה, והופעתם של שלושת האנשים בפסוק 2 היא עניין אחר. הרשב"ם מפרש את פסוקים 1-2 על פי הכלל כלל שאחריו פרט, "וירא אליו" (כלל) "והנה שלושה אנשים" (פרט).
(דרגת חשיבה: הבנה)
 ב. לפי רש"י, כל מלאך מילא תפקיד אחד: לבשר על הולדת יצחק, לרפא את אברהם, להשמיד את סדום.

שאלה 2: (דרגת חשיבה: ידע והבנה)
 א. (1) ההבדלים בין דברי אברהם למעשיו מופיעים בטבלה שלהלן:

מה עשה אברהם?	דברי אברהם לשלושת האורחים
אברהם הביא לאורחיו: עוגות, חמאה, חלב, בן בקר רך וטוב	יוקח נא מעט מים וקחה פת לחם

(דרגת חשיבה: יישום)
 (2) שני הפעלים המנחים הם מהר ועשה: "וימהר אברהם האהלה אל שרה ויאמר מהרי... ואל הבקר רץ אברהם... וימהר לעשות אותו". עשה "לושי ועשי עגות... וימהר לעשות אותו וייקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה". הפעלים המנחים מדגישים את מסירותו של אברהם לאורחיו. קבלת אורחים בסבר פנים יפות היא מנהג חשוב בחברה המסורתית.

(דרגת חשיבה: הערכה)
 ב. חז"ל ביקשו להדגיש את החשיבות במעשה, אברהם אמר מעט לאורחיו ועשה הרבה, וכך גם צדיקים – אומרים מעט ועושים הרבה.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: אנליזה)
 א. רמברנדט תיאר את שלושת האורחים כאל ושני מלאכים. הדמות האמצעית שונה משתי הדמויות וכולטת יותר. היא מתוארת כאדם זקן, בעל זקן לבן, ואפשר לראות דמות אדם עם כנפיים (מלאך) יושב לידו.

(דרגת חשיבה: אנליזה)
 ב. בציור, אברהם מתואר כמכניס אורחים. הוא מחזיק בידו כלי שתייה ומשתחוה לפני אורחיו, תנוחת גופו (כפופה) רומזת על נכונותו לשרתם.
 ג. שרה בתחרית מופיעה ליד הדלת. היא מצוירת כאישה זקנה מאוד, המחזיקה מקל הליכה ועל פניה מבט עגמומי (רמברנדט לא צייר את דמותה צוחקת). הדמות של שרה מתוארת בצבעים כהים, בניגוד לאור המתאר את אברהם ואורחיו. באמצעות האור והחושך מדגיש רמברנדט את אמונתו הגדולה של אברהם, לעומת הספק של שרה.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)
 א. שני ההבדלים בין דברי שרה לדברי האורח: האורח אינו מזכיר את הסיבה לצחוקה של שרה ואת פקפוקה ("אחרי בלתי היתה לי עדנה"). האורח משנה את הכתוב: שרה אמרה "ואדוני זקן", והאורח אומר "ואני (שרה) זקנתי".

(דרגת חשיבה: יישום)

ב. (1) הסיכה העיקרית לשקר היא פחד מטעות או חשש מן האמת.

(דרגת חשיבה: הבנה)

(2) במדרש, שינוי דברי שרה מצוין לטובה. הסיכה לשינוי היא ניסיון של האל למנוע מריבה בבית

אברהם ולשמור על שלום בית.

שאלה 5 (מיומנות נרכשת: הבנה, אנליזה)

האורח מוכיח את שרה על הכחשתה וטוען כי היא אכן צחקה. דברי האורח לשרה חשפו את זהותו האמיתית של האורח.

שאלה 6 (דרגת חשיבה: יישום)

א. סוגי הצחוק הנפוצים הם מקרים הכוללים ניגוד או חוסר התאמה. דוגמה נוספת היא צחוק במקרים המתרחשים במהירות או המצאה.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. (1) הדוגמאות ליסודות הומריסטיים ועממיים בשיר הם: אברהם צוחק ומעשן מקטרת, והגזמה: "כל אישה בגילי הרתה לפחות שמונה-עשרה פעמים".

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. (2) איציק מאגנר מבקש להציג את אברהם ושרה כדמויות עממיות, אולי כדי שהקורא יחוש קרבה או הזדהות עמן. מוטיב הצחוק המופיע בפרק השפיע על מאגנר להציג את הדמויות בפן הומריסטי.

הפן ההומריסטי מסתיר את הקשיים שעמם התמודדו אברהם ושרה ומקל על הקשיים של קהל הקוראים של מאגנר. שתיקתו של אברהם בשיר מעידה על אמונתו באל.

שאלה 7 (דרגת חשיבה: ידע)

א. מקום מושבו של דניאל הוא תחת עץ גדול בגורן. במקום זה ישב דניאל ושפט את בני עמו. אברהם ישב בפתח האוהל, אך בהמשך הוא מזמין את האורחים להישען תחת העץ (פסוק 4).

(דרגת חשיבה: ידע והבנה)

ב. בסיפור הכנעני האורחים הם דמויות אלוהיות: כתר וחסיס הם שמות של שני אלים, או אל אחד המורכב משניים, המופקדים על המלאכה. בסיפור המקראי זהות האורחים אינה ברורה: אברהם רואה שלושה אנשים ניצבים עליו, אך בסוף, שני מלאכים עוזבים לסדום ואברהם נשאר עם האורח השלישי. אחת הסברות היא כי מדובר באל ובמלאכים, שהוחלפו ב"אנשים" בעקבות בעיות תיאולוגיות.

(דרגת חשיבה: ידע והבנה)

ג. בסיפור הכנעני האישה הגישה את המזון לאלים, ובסיפורנו אברהם הוא המגיש את המזון לאורחים. פרט זה מדגיש את מסירותו לאורחיו.

שאלה 8 (דרגת חשיבה: סינתזה)

הדמיון בין הסיפורים מעיד על השפעת הסיפור הכנעני הקדום על המקרא. ביקור האלים בסיפור הכנעני הוצג במקרא בצורה מטושטשת בגלל האמונה באל אחד וההתנגדות לתיאור האל בצורה גשמית.

16-33: הדיון על גורל סדום ועמורה

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה-השוואה)

בכל מראי המקום הנביא מבקש מן האל לבטל את רוע הגזירה: משה מבקש לפייס את האל לאחר חטא עגל הזהב ולאחר חטא המרגלים (תפקיד דומה ממלא אברהם בדיון על גורל סדום ועמורה).

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה-השוואה)

נוח הוא הצדיק הפסיכי המציל את עצמו ואת בני משפחתו מפני המבול; אברהם הוא הצדיק הפעיל המבקש לבטל את רוע הגזירה על אנשי סדום.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הערכה)

א. דברי ר' לוי מברדיצ'ב הם מרתקים ומפתיעים. הוא פונה אל האל ומבקש בתקיפות לפעול על פי הצדק.

(דרגת חשיבה: סינתזה)

ב. אברהם ור' לוי מברדיצ'ב הם צדיקים המבקשים מן האל לפעול על פי מידת הרחמים. שניהם מבינים כי ניתן לבטל את רוע הגזירה בזכות בקשת שליחה או בזכות צדיקותם של אחדים מן האנשים.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. (1) הקושי הרעיוני הוא בביטוי ההגשמה בתיאור ירידת האל, היורד כדי לבחון מקרוב את מעשי אנשי סדום ועמורה. רש"י מפרש את ירידת האל כירידה חושית ולא פיזית.

(דרגת חשיבה: יישום והערכה)

(2) מטרת הפסוק היא ללמד שופטים לבחון מקרוב ובצורה מדוקדקת עניין משפטי המובא לפניהם. האל ירד, כלומר בחן מקרוב את מעשי סדום ועמורה לפני החלטתו להשמידם.

ב. בפירושו השני של רש"י הירידה של האל היא ירידה שכלית: האל יורד לסוף דעתם של אנשי סדום.

שאלה 5 (דרגת חשיבה: ידע והבנה, אנליזה)

החטא העיקרי של אנשי סדום הוא רצח ופגיעה בעניים. הדרשן דורש את המילה "הכצעקתה" פשוטה כמשמעה, כלומר: צעקתה של בתו של לוט שהוצאה להורג היא שגרמה לחורבן סדום. פירוש זה מדגיש את הרעיון שסבלו של אדם בודד יכול לקבוע את גורלה של עיר שלמה. התנהגות זו מעידה על חברה מושחתת ואליימה.

שאלה 6 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. רש"י מפרש את המילה "כלה" במשמעות עונש של כיליון, וספורנו מפרש במשמעות כל אנשי העיר.

(דרגת חשיבה: יישום)

ב. רש"י פירש את הפסוק כשני תנאים בעלי שתי תוצאות הפוכות:

הכצעקתה באה אלי עשו – כלה (אני עושה בהם)

ואם לא – אדעה (מה אעשה להיפרע מהם בייסורין ולא אכלה אותם).

שאלה 7 (דרגת חשיבה: סינתזה-הכללה)

בשני המקורות משתקפת תפיסת גמול אישי. אברהם מבקש לא לפגוע בצדיקים בעיר סדום והאל אה ביקש מאנג'ליל לפגוע במי שחטא בלבד, ולא בכל בני האדם – כפי שנעשה במבול.

שאלה 8 (דרגת חשיבה: אנליזה והבנה)

הקושי בפסוק הוא קושי ייתור: מדוע נאמר גם "בסדום" וגם "בתוך העיר". לפי פירוש ראב"ע, המילים "בתוך העיר" מדגישות את זכויות הצדיקים בתוך הרוב החוטא בסדום; אם הצדיקים יפעלו באופן ציבורי בעיר סדום, אז יסלח האל לעיר כולה.

ביבליוגרפיה

1. אבישור, י., סיפור ביקור המלאכים אצל אברהם ומקבילו בספרות אוגרית, "בית מקרא" לב, תשמ"ז, עמ' 168-177.
2. רודין – אוברסקי, ט., "מאלוני ממרא עד סדום", ירושלים, תשמ"ב.

בראשית כב: עקידת יצחק

מטרת-על: עקידת יצחק היא הניסיון הקשה ביותר שבו ניסה האל את אברהם. הניסיון הוא הנכונות לציית – האם אברהם יציית לצו האלוהי ויקריב את בנו? אברהם מתגלה בסיפור כסמל וכמופת לאמונה באל.

מקום הסיפור בספר בראשית: עקידת יצחק היא הניסיון העשירי והאחרון שבו ניסה האל את אברהם. עקידת יצחק מופיעה לאחר פרק כא, הכולל שני סיפורים: גירוש ישמעאל והברית שנכרתה בין אברהם לאבימלך, מלך פלשתים. עקידת ישמעאל באה כדי להדגיש את הדמיון בין שני הסיפורים ואת הניסיונות הגדולים והקשים שבהם עמד אברהם. רוב המפרשים (היום) סבורים שפרשת העקידה באה בעקבות הסיפור על גירוש ישמעאל. ואכן, יש הקבלות לשוניות בין שני הסיפורים. עם זאת, הפרשה הקודמת מתארת את הברית שכורת אברהם עם אבימלך, מלך גרר. אברהם נאמן לברית הזאת. האם אלוהים נאמן לברית שכרת עם אברהם בברית בין הבתרים, שם הוא מבטיח לאברהם צאצאים לרוב?

רעיונות חשובים בסיפור:

1. הניסיון במקרא – האל ניסה את אברהם ודרש ממנו מעשה פולחני נורא – הקרבת בנו יצחק; אברהם עמד בניסיון והוכיח את מסירותו לאל.
2. קדושת הר המוריה לעבודת האל – בסיפור העקידה מופיע יסוד אטיולוגי המסביר את קדושת המקום שבו התרחשה העקידה. הר המוריה יהיה הר ה'. סיפור העקידה מספק בסיס להקדשתו. עליו נבנה המקדש בירושלים. בפסוק 14 מוזכר פתגם שהיה נפוץ בזמן כתיבת הסיפור: "בהר ה' יראה", כלומר אחד ההרים בארץ המוריה נקרא לאחר סיפור העקידה "הר ה'".
3. התנגדות לקורבן אדם – סיפור העקידה מדגיש את המסר כי קורבן אדם הוא מעשה שאין להעלות אותו על הדעת.
4. סיפור עקידת יצחק מופיע לאחר סיפור עקידת ישמעאל. נקודות הדמיון בין שני סיפורי העקידה הן רבות: בשני הסיפורים מצווה ה' על אברהם להיפרד מבניו, בשניהם אברהם ממנהר למלא אחר הצו האלוהי ומבצע את צו האל בכוקר, בשני הסיפורים מלאך ה' מציל את בנו של אברהם, בשני הסיפורים נפקחות עיני ההורים, הגר רואה את באר המים ואברהם רואה את האיל הנאחז בסבך. אפשר לראות את הדמיון בין שני סיפורי העקידה בטבלה להלן:

קריטריון	בראשית כא, פסוקים 11-21 "עקידת ישמעאל"	בראשית כב, פסוקים 1-19 עקידת יצחק
הצו האלוקי	אברהם מצטווה לשלוח את הגר ואת ישמעאל בנו אל המדבר: "ויאמר ה' אל אברהם אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך" (פסוק 12)	אברהם מצטווה להקריב את בנו יצחק: "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק... והעלהו שם לעולה" (פסוק 2)
מוכנותו של אברהם למלא אחר צו האל	אברהם משכים בבוקר ומגרש את הגר וישמעאל: "וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים וייתן אל הגר" (פסוק 14)	אברהם משכים בבוקר ויוצא אל ארץ המוריה: "וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמרו" (פסוק 3)
הצלת הילד בידי המלאך	מלאך ה' קורא להגר מן השמים: "ויקרא מלאך ה' אל הגר מן השמים ויאמר לה מה לך הגר" (פסוק 17)	מלאך ה' קרא אל אברהם מן השמים: "ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אל תשלח ידך אל הנער"

- הסמיכות בין שני הסיפורים מדגישה כי גירושו של ישמעאל אל המדבר היה בבחינת עקידה, שקדמה לעקידת יצחק. חז"ל קבעו את "עקידת ישמעאל" כניסיון התשיעי שבו ניסה ה' את אברהם ואת עקידת יצחק כניסיון העשירי והאחרון. עקידת יצחק קשה יותר עבור אברהם, שנאלץ לשלוח אל המדבר את בנו ישמעאל, אך בשני הסיפורים האל שלח את מלאכיו להציל את ישמעאל ויצחק.
5. האופי הדרמטי של סיפור העקידה – סיפור העקידה אינו מתאר את רגשות הדמויות (אברהם ויצחק). הפעולות של אברהם ויצחק יוצרות מתח רב בסיפור: ההכנות למסע, המסע, העלייה אל ההר, ההכנות לפני העקידה.
6. מילים מנחות – המילים המנחות בסיפור תורמות לעיצוב הדרמה: ראה, הנני, לקח, הלך.

2-1: הצו לאברהם

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הרמב"ן מפרש כי מטרת הניסיון היא טובתו של אברהם. האל מנסה את אברהם כדי להוציא את צדיקותו מן הכוח אל הפועל.

(דרגת חשיבה: יישום)

ב. אברהם בוודאי חשש מאוד לגורל בנו, הוא בוודאי היה עצוב.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. בפירוש רש"י הכוונה בצירוף "הדברים האלה" לגירוש ישמעאל ולפי הרשב"ם הכוונה לכריתת הברית עם אבימלך.

(דרגת חשיבה: סינתזה-הכללה)

ב. לפי רש"י, הניסיון של אברהם הוא בעקבות קטרוג השטן על אברהם. לפי הרשב"ם, הניסיון הוא בעקבות הפרת צו האל להשמיד את עמי כנען.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. שני הניסיונות נפתחים במילים "לך לך", ובשניהם האל אינו מתאר במדויק את המקום שאליו אברהם מצטווה ללכת.

(דרגת חשיבה: הערכה-בניית טיעון דיאלקטי)

ב. הניסיון העשירי הוא קשה יותר. בניסיון הראשון אברהם ויתר על עברו, אך בניסיון העשירי אברהם מוותר על עתידו.

3-5: ההליכה אל ארץ המוריה

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

בספר דברי הימים מזוהה ההר שעליו נערכה העקידה עם הר הבית בירושלים, שעליו בנה שלמה את המקדש לאלוהי ישראל.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: יישום)

אברהם היה בוודאי נרגש ונסער בזמן ההליכה אל ארץ המוריה. הוא ריחם על בנו יצחק ועל שרה אשתו. מן הסתם הוא הרגיש צער רב וכאב, אך היה נחוש למלא אחר צו האל.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. (1) השטן מסמל את קולו הפנימי של אברהם. הטענות נגד העקידה המופיעות במדרש הן: הפן האבהי, הפן המוסרי – העקידה היא למעשה הריגה מוצדקת בצו האל; הפן הדתי – העקידה אינה דרך לעבודת האל.

(דרגת חשיבה: הבנה)

(2) הנהר מסמל את המכשולים או התירוצים שבהם יכול אברהם היה להיעזר כדי לחמוק מן הצו הנורא לעקוד את בנו.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. אברהם מוצג במדרש כסמל לצייתנות ואמונה. הוא אינו שועה לדברי השטן ומתגבר על המכשול בדמות הנהר הגדול.

6-8: העלייה אל הר המוריה

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

הביטוי "וילכו שניהם יחדיו" מציין בפסוק 6 את ההליכה הפיזית של אברהם ויצחק אל ראש ההר. הביטוי חוזר שוב בפסוק 8 לאחר ההכרה של יצחק, כי אביו מתכוון להקריב אותו לאל, ומציין את ההליכה הנפשית של האב והבן לקראת הנורא מכול.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: ידע, הבנה)

אברהם ויצחק פונים זה אל זה בכינוי "אב" ו"בן". כינויים אלה מדגישים את הקרבה המשפחתית ביניהם ואת גודל הטרגדיה – אב עתיד לעקוד את בנו.

9-19: עקידת יצחק והצלתו

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. רצף הפעולות מדגיש את נחישות אברהם למלא אחר צו האל ולהקריב את בנו.

(דרגת חשיבה: יישום)

ב. המילה "נער" מחוללת בנו חמלה והזדהות כלפי יצחק הצעיר, שאביו עתיד להקריב אותו.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. בפרק כא מציינת המילה "נער" את ישמעאל. בשני הסיפורים מלאך האל הציל את הנער (ישמעאל ויצחק).

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. (1) החוקר אוריאל סימון מתייחס אל סיפור גירוש הגר בבחינת "עקידת ישמעאל". בשני הסיפורים האל מציל את בנו של אברהם והצו על עקידתם הוא זמני בלבד.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

(2) בבראשית כא נשלחו הגר וישמעאל אל המדבר ובפרק כב אברהם בעצמו נצטווה לעקוד את בנו.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. רמברנדט צייר את יצחק בצבע לבן ואילו את אברהם צייר בצבעים כהים. כך יצר ניגוד בין האב לבן, המובל לשחיטה.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. רמברנדט מדגיש בציור את זקנתו של אברהם.

(דרגת חשיבה: הבנה ואנליזה)

ג. בציור לוקח המלאך את המאכלת מידי אברהם.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. הקושי של הפרשנים הוא באי הזכרת נוכחותו של יצחק כאשר מתאר הסופר את אברהם החוזר אל נעריו.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. (1) במדרש מופיעות שתי סיבות להיעדרות יצחק: א. יצחק הלך ללמוד באוהלו של שם ב. האל לקח את יצחק לגן עדן לשלוש שנים.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

(2) ראב"ע ורד"ק אינם רואים סיבה מיוחדת לאי הזכרתו המפורשת של יצחק.

ביבליוגרפיה

1. זקוביץ, י. ושנאן, א., "גם כך לא כתוב בתנ"ך", ישראל, 2010, עמ' 101-121.
2. ליכט, י., עקדת יצחק, "אנציקלופדיה מקראית" ו, ירושלים, תשמ"א, עמ' 336-338.
3. סימון, א., גירוש ישמעאל: העקדה שקדמה לעקדת יצחק, "עקדת יצחק לזרעו", תשס"ג, עמ' 377-380.

בראשית כה, פסוקים 19 – 34: סיפור עשיו ויעקב

מטרת-על: הסיפור מתאר את תחילת מאבקו של יעקב לשגשוג ביתו. המאבק בין יעקב לעשיו על הבכורה נפתח כבר ברחמה של רבקה ונמשך במכירת הבכורה תמורת נזיד עדישים. מקום הפרק בספר בראשית: סיפור הולדת יעקב ועשיו פותח את מחזור הסיפורים על יעקב בספר בראשית.

הרעיונות החשובים בפרק:

1. העדפת הצעיר על פני הבכור – מוטיב זה מופיע בסיפורים נוספים (קין והבל, משיחת דוד למלך ישראל, העדפת שלמה על אדוניה). העדפת יעקב על עשיו כבר מוזכרת בנבואה לרבקה לפני הלידה.
2. מדרש השם יעקב – בסיפור הלידה השם יעקב קשור באחיזת יעקב בעקב אחיו עשיו. בספר הושע יב, פסוק 4 השם יעקב מוזכר לגנאי מלשון רמאות.
3. הדמיון בין סיפור הולדת יעקב ועשיו להולדת זרח ופרץ. הביטוי "והנה ת(א)מים בבטנה" מופיע בשני הסיפורים (בראשית כה, פסוק 24, לח, פסוק 27): רבקה ותמר התכסו בצעיף. אחד משני בני תמר הוא זרח, ושם נכדו של עשיו הוא זרח. בשני הסיפורים מופיע הצבע האדום: עשיו הוא אדמוני ומבקש מן הנזיד "האדום אדום הזה", ואצל זרח קושרת המיילדת על זרועו חוט שני. בשני הסיפורים מתואר מאבק על הבכורה במהלך הלידה.
3. הניגוד בין עשיו ליעקב – הסיפור מדגיש את הניגוד בין שני האחים: עשיו הבכור מול יעקב הצעיר, עשיו שעיר ויעקב חלק, יצחק אהב את עשיו ורבקה אהבה את יעקב, עשיו היה איש ציד, ויעקב רועה צאן ויושב אוהלים.
4. סיפור אטיולוגי על מוצא האדומים – עשיו הוא אבי אדום. עשיו נולד מכוסה שער וצבע גופו אדום, "כלו כאדרת שיער" המילה "שיער" רומזת על מקום מושבו של עשיו וצאצאיו בהר שעיר, "וישב עשיו בהר שעיר הוא אדום" (בראשית לו, פסוק 8). השם "אדום" מופיע ברמז בבקשתו מיעקב "העליטני מן האדום אדום הזה".

19-28: הולדת עשיו ויעקב ומשלח ידם

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. ההתרוצצות רומזת על המאבק בין שני הבנים על הבכורה.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. רד"ק מפרש את הפועל "התרוצצו" מן הפועל "רוץ" ושר"ל גזר מן הפועל "רצץ" (להכות). פירוש שר"ל מתאים יותר להקשר בסיפור.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)

א. עשיו הבכור ויעקב הצעיר, עשיו היה שעיר ויעקב חלק, יצחק אהב את עשיו ורבקה אהבה את יעקב, עשיו היה איש ציד ויעקב רועה צאן ויושב אוהלים.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. הבן הצעיר הוא יעקב. שמו ניתן לו בעקבות אירוע בזמן הלידה – הוא אחז בעקבו של אחיו הבכור עשיו.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה ואנליזה)

יעקב אינו לוקח את הבכורה במהלך הלידה, אלא אוזח בעקבו של אחיו. יעקב ייקח את הבכורה בצורה חוקית ובהסכמת אחיו, שימכור לו אותה. לעומת זאת, בסיפור יהודה ותמר מתנהג פרץ בתקיפות כבר בלידה וגוזל את הבכורה מאחיו זרח. המיילדת כבר ענדה שני על זרועו של זרח, כדי לסמנו כבכור, ואז פרץ הצליח להתגבר על אחיו ולזכות בבכורה.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הסבר אחר לשם "יעקב" מופיע בספר הושע יב, פסוק 4: "בבטן עקב את אחיו", כלומר יעקב רימה את אחיו בבטן רבקה והצליח לצאת ראשון אל אוויר העולם.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. המסורת בספר הושע מספרת כיצד יעקב רימה את אחיו כבר בזמן הלידה והצליח להגיע החוצה ראשון.

שאלה 5 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. ה' קיבל את קורבן הבל, הבן הצעיר, במקום המנחה שהעלה לו קין, הבן הגדול; השופט גדעון היה הצעיר בבית אביו; דוד נמשח למלך למרות היותו הבן הצעיר בבית אביו; שלמה, הבן הצעיר, נמשח למלך במקום אחיו הגדול אדוניה.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. ה' בוחר כנגד הגורמים החברתיים והטבעיים (כדי להראות שהוא הוא הבוחר).

שאלה 6 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. רש"י מפרש את הביטוי "יודע ציד" כתכונתו של עשיו המרמה את יצחק. רש"י פירש בצורה זו, מפני שבתיאור יעקב התיאור "תם" (התכונה של יעקב) מופיע ראשון. מכך הסיק רש"י כי גם שם התואר הראשון על עשיו "יודע ציד" מתאר את אופיו.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. רש"י מזהה את עשיו עם הפורענויות שחלו בימיו (מסע הצלב הראשון), לכן הוא מפרש את התיאור של עשיו מנקודת ראייה שלילית.

29-34: עשיו מוכר את הבכורה עבור נזיד עדשים

שאלה 1 (דרגת חשיבה: אנליזה)

עשיו הוא אבי אדום. השם "אדום" מופיע ברמז בבקשתו מיעקב: "העליטני מן האדום אדום הזה".

שאלה 2 (דרגת חשיבה: אנליזה)

רש"י מפרש את הבכורה כשורה של חובות החלות על הבכור בעבודת האל. בצורה זו מגן רש"י על יעקב, מפני שבפירודו מוצג עשיו כרשע, שאינו רשאי להקריב קורבנות.

ביבליוגרפיה

1. זקוביץ, י., עקבת יעקב, "ספר ברוך בן יהודה", תל אביב, תשמ"א, עמ' 121-144.
2. מלול, מ., עקבו של יעקב ומעשה עקיבתו: ירושה והורשה במקרא, "חברה, משפט ומנהג בישראל בתקופת המקרא ובתרבויות המזרח הקדום" (2006) 133-150.
3. רובק, ש., שתיים הן שנתכסו בצעיף: דימוי התאומים במקרא, "בית מקרא" 50, תשס"ה, עמ' 366-390.

בראשית כז: ברכת יצחק לבניו

מטרת-על: הסיפור מתאר את ברכת יצחק ליעקב ועשיו. מערכת היחסים בין בני המשפחה השפיעה על לקיחת הבכורה מידי עשיו. מערך השיעור יבחן את היחסים בין שני הצמדים: רבקה ויעקב לעומת יצחק ועשיו.

מקום הסיפור בספר בראשית: הסיפור מהווה שלב נוסף במאבק בין האחים על הבכורה. לאחר מכירת הבכורה ליעקב בעבור נזיד עדשים מתוארת הברכה שקיבל יעקב במקומו של עשיו.

רעיונות חשובים בסיפור:

1. **עיוורון של יצחק** – מוזכר כבר בתחילת הסיפור והוא חשוב להמשך העלילה. עיוורונו של יצחק היה גורם חשוב בלקיחת הברכה מעשיו.
2. **מילה מנחה** – המילה "מטעמים" היא מילה מנחה בסיפור. יצחק מתואר כבעל תכונה אחת, והיא אהבת מטעמים. רבקה מנצלת אהבה זו כדי לקחת מיצחק את הברכה שנועדה לעשיו. יש כאן אירוניה – יצחק אוהב מטעמים, אך אין לו טעם (שכל) לא לבחור בכן החביב על ה' ולא להבחין בינו לבין אחיו.
3. **מעשה אבות סימן לבנים** – בברכות משתקף שעבוד אדום בידי דוד.

1-5 בקשת יצחק מעשיו

שאלה 1 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. המדרש תולה את עיוורונו של יצחק בעקידה. לפי הסבר אחד, עיניו כהו מדמעות המלאכים, ולפי הסבר אחר, עיניו כהו בגלל מבטו בשכינה.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. הסיפור נפתח בידיעה על עיוורונו של יצחק בגלל זקנתו. פרט זה הוא רמז מטרים. יעקב ורבקה ניצלו את עיוורונו של יצחק כדי לקחת את הבכורה במרמה.

6-17: פעולות רבקה לטובת יעקב

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הערכה)

א. (1) רבקה פעלה לטובת יעקב כדי לממש את הבשורה האלוהית שנמסרה לה בזמן ההיריון: "ורב יעבד צעיר".

(דרגת חשיבה: אנליזה)

(2) עשיו התחתן עם שתי נשים מבנות הארץ. אחד האיסורים החמורים שחלו על המשפחה הוא נישואים עם בנות הארץ ומעשה זה גרם להתנגדות גדולה בקרב רבקה ויצחק.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. לפי "ספר היובלים", ציווה אברהם על רבקה להעביר את הברכה. אברהם אהב את יעקב ואף בירך אותו לראשונה. תפיסה זו מתאימה לגישה האוהדת של בעל "ספר יובלים" לרבקה.

שאלה 2 (מיומנות נרכשת: מילה מנחה)

א. המילה "מטעמים" היא מילה מנחה בסיפור. יצחק מבקש מעשיו בנו לצוד ולהכין לו מטעמים ואז יברך אותו. רבקה מכינה מטעמים ליצחק ונותנת אותם בידי יעקב כדי שיתחזה לעשיו אחיו ויזכה בכורה. המזון והבכורה מופיעים גם במאבק הקודם בין האחים: יעקב מכר לאחיו נזיד עדשים בתמורה לבכורה.

ב. יעקב חושש שמא יצחק ימשש אותו ויגלה את זהותו האמיתית (יעקב חלק ועשיו שעיר); יעקב חושש מן הצד המעשי בהתחזות ולא מן הצד המוסרי. רבקה מתחייבת כי הקללה על ראש יעקב תחול עליה ומסווה את זהות יעקב עלי ידי עור עזים המכסה על עורו.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: סינתזה)

החוקרת סוזן ניריטש מתארת את רבקה כאישה משוחררת וחכמה המצליחה לפעול ולשנות את מהלך העניינים בעולם פטריארכלי.

18-29: לקיחת בכורת עשיו בידי יעקב

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. לפי רש"י, חשדו של יצחק התעורר לאחר שיעקב, המתחזה לעשיו, הזכיר את האל בדבריו, שלא כמנהגו. לפי פירוש הרמב"ן, קולו של יעקב עורר את חשדו של יצחק.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. (1) פירוש הרמב"ן מתאים לדברי יצחק בפסוק 22: "הקול קול יעקב והידיים ידי עשיו".

(דרגת חשיבה: הבנה)

(2) הכוונת בביטוי "הקול קול יעקב והידיים ידי עשיו" בימינו היא מעשה רמאות.

30-40: הברכה לעשיו

שאלה 1 (דרגת חשיבה: יישום)

א. יש המזדהים עם עשיו, שכן המעשה של רבקה ויעקב הוא חמור מאוד. רבקה ויעקב לקחו במרמה את הברכה של עשיו. מצד אחר, יעקב קנה את הבכורה מעשיו באופן חוקי.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. חז"ל מתייחסים אל מעשה יעקב בחומרה. לפי המדרש, העונש לבני יעקב צפוי בימי גזירת המן על היהודים במגילת אסתר. המדרש מבוסס על הפועל "זעק" המופיע בשני הסיפורים. המדרש מעניק משמעות היסטורית לזעקת עשיו ולזעקת מרדכי, ומציג את מזימת המן כעונש ליהודים על מעשה המרמה של יעקב.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

עשיו מסביר את השם יעקב מן הפועל "עקב" במשמעות "לרמות", בדומה למדרש השם בהושע יב, פסוק 4.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: סינתזה)

הנבואה שניתנה לרבקה "רב יעבד צעיר", מתגשמת בכרחה לעשיו, שצאצאיו נידונו לשעבוד תחת בני יעקב.

ביבליוגרפיה

1. גוברין, נ., "ויתרוצצו הבנים בקרבה": רבקה בתנ"ך, במקורות חז"ל ובספרות העברית החדשה: פרשת תולדות בראשית, כה 19 – כח 9, "עלי שיח" 45, תשס"א, עמ' 7-36.
2. גולן, א., עלי קללתך, בני: בדידותה של האם הגדולה, בתוך: (עורכת: ר' רבינצקי) "קוראות מבראשית", תל אביב, 1999, עמ' 194-202.

בראשית כט: נישואי יעקב ללאה ורחל

מטרת-על: הסיפור מתאר את שגשוגו של יעקב ושל משפחתו. יעקב נשא שתי נשים – לאה ורחל. המאבק בין שתי נשות יעקב בא לידי ביטוי בשמות הילדים. מקום הפרק בספר בראשית: יעקב הגיע אל חרן כדי להתחתן עם אישה ממשפחת נחור, אחי אברהם. האל בירך את יעקב בבית אל ובית יעקב משגשג (הולדת בני יעקב וההתרחקות בצאן).

רעיונות חשובים בפרק:

1. סצנת דפוס – הפגישה בין יעקב לרחל ליד הבאר נכתבה על פי סצנת דפוס, המתארת פגישה ליד הבאר. בכל הסיפורים האלה מגיע אדם זר אל הבאר, כדי לפגוש מישהו שיעזור לו בדרכו.
2. הניגוד בין לאה לרחל – לאה הבכורה ורחל הצעירה, לאה השנואה ורחל האהובה, לאה רכת העיניים ורחל היפה.
3. מידה כנגד מידה – יעקב נענש על פי העיקרון של מידה כנגד מידה – כאשר לבן רימה אותו ונתן לו את לאה הבכורה במקום רחל.
4. מדרשי שמות – מדרשי השמות של בני יעקב מדגישים את המאבק בין שתי נשותיו, רחל ולאה.

13-1: פגישת יעקב עם רחל

שאלה 1 (דרגת חשיבה: סינתזה)

א. סיפורים על פגישה ליד הבאר בין גבר לאישה, שהסתיימה בנישואים, מופיעים פעמים רבות במקרא: עבד אברהם פגש ברבקה, אשת יצחק לעתיד, ליד הבאר (בראשית כד, פסוקים 10-20); משה פגש באשתו המיועדת, ציפורה, ליד הבאר, הוא גירש את הרועים שהשתלטו על הבאר והשקה את צאן ציפורה (שמות ב, פסוקים 2-16); שאול פגש בנערות שואבות מים בדרכו אל הנביא שמואל, והן סיפרו לו על הארוחה הנערכת בעיר שבה משתתף הנביא שמואל (שמואל א, ט, פסוקים 14-11).

(דרגת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. רחל מתוארת כרועת צאן, מה שמתאים אולי לפירוש השם "רחל" במשמעות כבשה.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: סינתזה)

פעולותיו של לבן מתפרשות על ידי רש"י כהעמדת פנים לרווח כספי. הפירוש מתבסס על דמותו של לבן בפרקים הבאים, שבהם הוא מתגלה כרמאי.

14-30: נישואי יעקב עם בנות לבן

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. הכתוב מציין במפורש "ויאהב יעקב את רחל". שבע השנים שבהן עבד יעקב בעבור רחל היו בעיניו "כימים אחדים".

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. המילים בבקשת יעקב אינן מוסיפות מידע, אך אריכות הבקשה מדגישה את אופיו של לבן, שהצליח לרמות את יעקב אף על פי שזהות האישה שעמה ביקש יעקב להתחתן היתה ברורה ללבן.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הערכה)

א. יעקב בוודאי כעס על מעשה המרמה של לבן כשגילה לעת בוקר את לאה במקום רחל.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. "דבריו מזכירים את דברי יצחק לעשיו: "בא אחיך במרמה" (כז, פסוק 25), וכתשובת לבן ליעקב מובעת ביקורת על גנבת הבכורה: "לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה".

שאלה 3 (דרגת חשיבה: סינתזה)

המילים המשותפות לשני הכתובים הן: מרמה, בכורה. המחבר המקראי מתאר את מעשה המרמה של לבן כעונש על פי העיקרון של מידה כנגד מידה ליעקב, שלקח במרמה את בכורת אחיו עשיו. יעקב נאלץ לעבוד שבע שנים נוספות, כדי להתחתן עם רחל.

שאלה 4 (דרגת חשיבה : סינתזה)

יעקב נענש על פי עיקרון מידה נגד מידה על לקיחת הבכורה מאחיו עשיו.

ביבליוגרפיה

1. זקוביץ, י., "מקראות בארץ המראות", ישראל, 2001, עמ' 17-18.
2. שמש, י., דמותה של רחל מרעיה אהובה לאם האומה, "עיוני מקרא ופרשנות" ט, תשס"ט, עמ' 81-110.

חזרת יעקב ומשפחתו אל ארץ כנען (בראשית ל, פסוקים 26-25; לב, פסוקים 32-22)

מטרת על: כניסתו של יעקב אל הארץ היתה רצופה מאבקים – בעשיו ובמלאך האל. מאבקים אלה נכתבו על פי הכלל "מעשה אבות סימן לבנים", כדי לרמוז על המאבקים הצפויים של צאצאי יעקב בעתיד עם אומות העולם.

מקום הפרק בספר: יעקב נכנס אל ארץ כנען לאחר שהייה ארוכה בכית לכן הארמי. כאשר עשה יעקב את דרכו אל חרן, הוא זכה בהתגלות האל בחלום ובשובו אל הארץ הוא נאבק עם אל בדמות אדם.

רעיונות חשובים בפרק:

1. מדרשי שמות – הסיפור מסביר שמות מקומות חשובים בממלכת הצפון: מעבר היבוק מחננים, פנואל. בסיפור משולבים מדרשי שמות כפולים:
מחננים – בפסוקים 1-2: השם ניתן בעקבות מחנה המלאכים שפגש ביעקב. לפי פסוק 7 ופרק לג, פסוקים 1-2, השם מחננים קשור במחנה של יעקב אותו חצה לשניים, לקראת הפגישה עם עשיו. פנואל – בפסוק 30 ההסבר לשם "פנואל" מבוסס על הפגישה עם האל או עם המלאך בסמוך למעבר יבוק.
2. זהות האיש שבו נאבק יעקב – תיאור המאבק לוט בערפל. בסיפור מתרוצצות מספר מסורות:
א. "האיש" הוא כינוי למלאך כפי שעולה מכינוי המלאכים בבראשית יח, פסוקים 1-2, יט, פסוק 1.
ב. בספר הושע יב, פסוק 5 השם "מלאך" מופיע במפורש כמי שנאבק ביעקב.
ג. בדברי "האיש" "שרית עם אלוהים" מופיע רמז על מסורת קדומה, שתיארה את מאבק יעקב באל. במיתוסים של עמים אחרים מופיעים תיאורי מאבק בין בני אדם לאלים.
ד. בספרות חז"ל "האיש" הוא שר עשיו (המלאך המשגיח עליו).
3. מדרש השם ישראל – השם החדש שניתן ליעקב מבוסס על הצלחתו לשרוד לאחר הפגישה עם האל.
4. סיפור אטיולוגי לאיסור שהוטל על בני ישראל שלא לאכול את גיד הנשה.
5. מעשה אבות סימן לבנים – רעיון זה מופיע בסיפורי האבות. כניסתו של יעקב דרך מעבר היבוק ומאבקו במלאך משחית, ניצחון יעקב והברכה שבירך אותו המלאך, רומזים על המאבק של בני ישראל בכיבוש הארץ. המאבק שהסתיים בברכה ליעקב מזכיר את הקללה שהפכה לברכה בפיו של בלעם.
6. המילה "מחנה" היא מילה מנחה בסיפור חזרתו של יעקב אל ארצו, והיא מתארת את מחנהו של יעקב הנמצא בסכנה מפני עשיו. ויעקב קורא למקום "מחננים" על שם "מחנה אלוהים".

23-33: מאבק יעקב

שאלה 1 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. בבראשית רבה "האיש" הוא שרו של עשיו ובמדרש "לקח טוב" "האיש" הוא סמל לאומות העולם או למלכות רומא, המכונה בספרות חז"ל "אדום".

(דרגת חשיבה: אנליזה וסינתזה)

ב. המאבק של יעקב באיש הוא מאבק של ישראל באומות העולם המתנכלות לישראל ומסיתות אותה נגד האל, כמו גזירות אנטיוכוס וחורבן המקדש בידי טיטוס.

שאלה 2 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. המלאך מעניק ליעקב שם חדש, "ישראל", ומסביר את השם (מדרש שם): "כי שרית עם אלוהים ועם אנשים ותוכל". השם "ישראל" נגזר בשם זה מן הפועל "שרה" - היה.

(דרגת חשיבה: הערכה)

ב. השם "ישראל" נגזר גם מן השורש יש"ר. הגזרון הוא מלשון שרר - אל שורר. ייתכן גם שמדובר בשם מקום (אזור) והמשמעות היא ישר (מישור) אל (גדול). המדרש המקשר בין ישראל ובין ישר-ישורון הוא עתיק, וכבר נמצא בשירת האזינו.

שאלה 3 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. המסורת בספר הושע מציינת במפורש מאבק במלאך.

(דרגת חשיבה: הבנה)

ב. לפי המסורת בהושע, המלאך התחנן ובכה לפני יעקב, שגבר עליו במאבק, ולפי הסיפור בבראשית לב, המלאך ביקש מיעקב לעזוב אותו לפני עלות השחר ובתמורה לכך בירך אותו.

שאלה 4 (דרגת חשיבה: הבנה)

א. מדרש השם לעיר פנואל בדברי יעקב הוא "כי ראיתי אלוהים פנים אל פנים" (מדרש שם). קדושתה של העיר קשורה בסיפור המאבק בין יעקב למלאך.

(דרגת חשיבה: אנליזה)

ב. המאבק הסתיים בפציעתו של יעקב, שהפך צולע על ירכו. צליעתו של יעקב מהווה הסבר (סיפור אטיולוגי) לאחד ממנהגי בני ישראל, והוא לא לאכול את גיד הנשה בבהמה.

שאלה 5 (דרגת חשיבה: הערכה)

א. רמברנדט מתאר את דמות "האיש" כמלאך.

ב. רמברנדט מדגיש את המאבק בין הדמויות: תנועות הידיים תקיפות. יעקב מתואר ככורע ברך והבעת פניו משררת מצוקה.

ביבליוגרפיה

1. זקוביץ, י., "צבת בצבת עשויה", תשס"ט, תל אביב, עמ' 208-220.
2. רופא, א., "האמונה במלאכים בישראל בתקופת בית ראשון לאור מסורות מקראיות", ירושלים, תשכ"ט, עמ' 219-255.